

१९३०

म. ग्रं. मं. ठाणे

विषय — शिरो

सं. नं. २२३

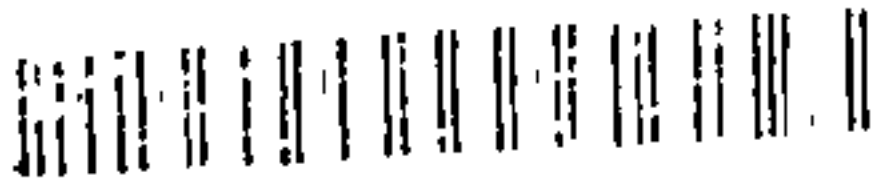
मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे.

(ठाणे जिल्हा वाचनालय)

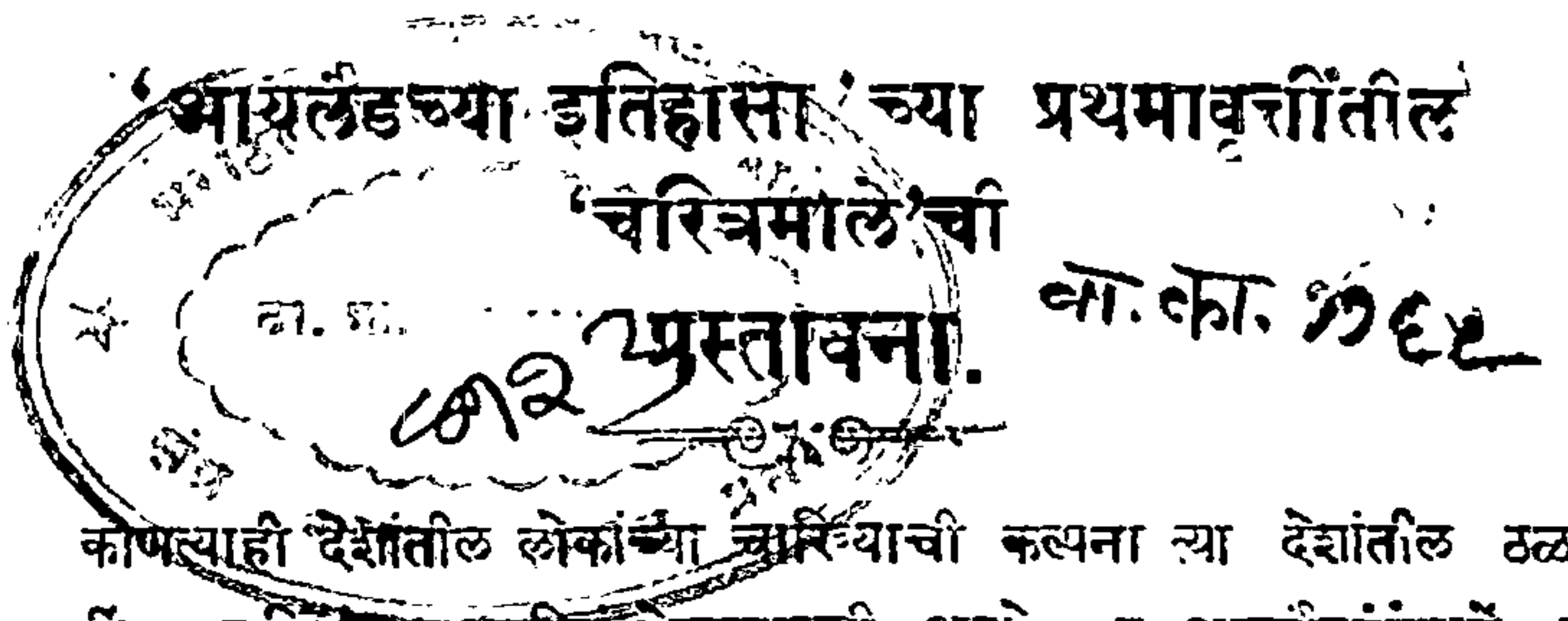
वाचनालय/नौपाडा

जायलेंडचे राष्ट्रवीर

ले. न. चिं. केशकर

REFBK-0094123

कोणत्याही देशांतील लोकांच्या चरित्राची कल्पना त्या देशांतील ठळक व्यक्तींच्या चरित्रावरून करिता येण्यासारखी असते. व आयर्लंडसंबंधाने तर ही गोष्ट विशेषच लागू पडते. कारण आयर्लंडचा इतिहास हा संस्थांचा इतिहास नसून व्यक्तींचाच इतिहास आहे असे म्हटले तरी चालेल. आयरिश राष्ट्रांतील लोकांच्या गुणदोषांचे वर्णन भाग आठव्या भागांत थोडेबहुत करण्यांत आलेलेच आहे; व पुढील चरित्रमाला वाचतांना समष्टिरूप समाजांतील गुणदोष व्यष्टिरूपाने या निरनिराळ्या सुप्रसिद्ध व्यक्तींमध्ये कसे उतरले होते हे वाचकांनी नीट न्याहाळून पहावे. ही चरित्रमाला कालानुक्रमाने दिलेली आहे व त्याचे कारण उघडच आहे. परंतु दुसऱ्याही एका रीतीने तींतील व्यक्तींचा अनुक्रम लावितां येतो; व तो राजकीय चळवळींच्या पद्धतीच्या दृष्टीने. या अनुक्रमाच्या तत्त्वाप्रमाणे पाहतां आयझॅक बट हा प्रथम येतो, त्यानंतर चार्ल्समॅट, नंतर ग्रॅटन, नंतर डेनियल ओकॉनेल, नंतर पानेल, नंतर स्मिथ ओब्रायन, नंतर वुल्फट्रेन व शेवटी रॉबर्ट एमेट असे येतात. व अशा रीतीने अगदीं शास्त्रशुद्ध व निर्भेळ अशी कायदेशीर चळवळ करणाऱ्या पुढाऱ्यांपासून अगदीं निर्भेळ व शास्त्रशुद्ध वैकायदेशीर चळवळ करणाऱ्या पुढाऱ्यांपर्यंतची मालिका तयार होते. शास्त्रविक चारित्र्य, दानत, शहाणपण किंवा देशभक्ति यांचे दृष्टीने पहातांही वरीलच अनुक्रम सुलट किंवा उलटही लागेल असे मात्र नाही. परंतु कोणत्याही रंगाच्या जशा निरनिराळ्या छाया असतात, व त्यापैकी एक दुसरीपेक्षां हटकून चांगली असे सम्यगण सिद्ध करण्यास साधन नसतां रुचिवैचित्र्यामुळे त्यापैकी कोणास एक तर कोणास दुसरी छाया जशी पसंत पडते, तोच प्रकार वरील चरित्रमालेतील निरनिराळ्या पुष्पांच्या आवडीनावडीसंबंधाने घडण्याचा संभव उघड आहे.

दधि मधुरं मधु मधुरं द्राक्षा मधुरा सुधापि मधुरैव
तस्य तदेव हि मधुरं यस्य मनो यत्त संलग्नम् ।

३१

हैं एकत्र मधुर प्रदायसिंधाने ज्ञाले. परंतु जेवणांत आपण असाही प्रकार पहाताच की नाही की, कोणास अगदी गोड गोड अदमुच्याचें कालवण आवडतें, तर कोणास तीन, तीन, दिवसांचें आंवट ताक असल्याशिवाय चालत नाही. वरील सर्व व्यक्तीस देशभक्ति हा धर्म साधारण होता असें वेऊन चाललें म्हणजे मग त्यांनीं पत्करलेल्या निरनिराळ्या मार्गांतील भेदांस केवळ रुचिवैचिन्याशिवाय दुसरे कांहीं कारण नाही असेंच म्हणावें लागतें. परंतु ग्रॅटन यानें केवळ कायदेशीर चळवळीचा पुरस्कार केला म्हणून त्याची देशभक्ति कमी प्रतीची होती, व रॉबर्ट एमेट यानें एकदम वंड करण्यास धांव घेतली म्हणून त्याची देशभक्ति श्रेष्ठ दर्जाची होती असा मात्र अर्थ नाही. मूर्खपणाच्या उतावळ्या धाडसाला ज्याप्रमाणें कित्येक वेळां उज्ज्वल देशभक्तीचें खोटे श्रेय मिळण्याचा संभव असतो, त्याचप्रमाणें स्वऱ्या व कळकळीच्या दूरदर्शीपणावर भ्याडपणाचा व्यर्थ दोषारोप येण्याचाही संभव असतो. देशप्रीति हा गुण मनुष्याच्या केवळ एखाददुसऱ्या कृत्यावरून पारखावयाचा नसून त्याच्या एकंदर जीवितक्रमावरूनच तो त्याचे अंगी आहे अगर नाही हें ठरवावें लागतें.

प्रस्तुत चरित्रमालेंत आयर्लंडच्या इतिहासांतील सन १७४० पासून १८९० पर्यंत म्हणजे १५० वर्षांच्या काळांतील सर्व प्रमुख पुढाऱ्यांचा समावेश केलेला असून त्या सर्वांची मिळून एक प्रकारची सांखळी बनलेली आहे. चार्ल्समॅट व ग्रॅटन हे समकालीन होते. ग्रॅटनच्या मध्यवयाचे सुमारास बुल्फटोन व एमेट यांची वंडे झालीं. ग्रॅटनला डॅनियल ओकॉनेल यानें पाहिलें होतें, व या वृद्धतर्क्य देशभक्तांच्या जोडीचीं संभाषणेंही झालेलीं होतीं. स्मिथ ओत्रायन हा ओकॉनेलचा प्रतिपक्षी व अर्थात् समकालीन होता. आयर्लंडक बट हा ओकॉनेल यास नातवासारखा शोभणारा पण समकालीन होता. आणि पार्नेल यानें आयर्लंडक बटच्या उतारवयांत त्यास आयरिश पक्षाच्या पुढारीपणापासून वंचित केले होतें, अर्थात् या आठ व्यक्तींचा इतिहास म्हणजे आयर्लंडचा १५० वर्षांचा इतिहास होय. न. चिं. केळकर.

प्रस्तावना

प्रस्तुत पुस्तकाचे दोन भाग आहेत. मी १९०९ साली 'आयर्लंडचा इतिहास' या नावाचें पुस्तक प्रसिद्ध केलें, त्यांतिल 'चरितमाला' हा या पुस्तकांतिल पहिला भाग होय. त्या चरितमालेला तेव्हां मी जी प्रस्तावना लिहिली ती जशीच्या तशी यांत उतरून घेतली आहे; व तिचा विशेष उल्लेख येथें करण्याचें कारण असें कीं ती समग्र वाचली असतां 'आयर्लंडचे राष्ट्रवीर' हें या पुस्तकाचें नांव वाचून कदाचित् जो थोडा गौरसमज या चरित्रनायकांसंबंधानें होण्याचा संभव आहे तो उळावा. 'राष्ट्रवीर' याचा अर्थ राष्ट्रकार्यांत लडलेले लोक असा उघडच होतो. पण 'त्यांनीं राष्ट्रकार्यांत केलेली ही लढाई कशा प्रकारची होती?' या प्रश्नानें दर्शविला जाणारा संशय किंवा भ्रम शिळकच राहतो. वीर म्हणजे प्रायः प्रत्यक्ष रणांगणार लढणारी व्यक्ती. राष्ट्रकार्याची लढाई मनुष्याला ईश्वराची जशी देणगी असेल त्याप्रमाणें तरवारीसारखीच लेखणीनें, जिबेनें किंवा केवळ बुद्धिप्रभावानेंही लढतां येते. पण कोणच्याही राष्ट्राचा इतिहास घेतला असतां त्यांत यांपैकीं कोणत्याही केवळ एकाच साधनाचा जय झालेला अदृढत नाहीं; तर त्या सर्व साधनांच्या सामुदायिक सहकारितेचाच तो जय होता असें दृष्ट्या दिसतें. चाणक्याला नंदकुलसंहार करावयाचा होता. आणि ज्या आपल्या बुद्धीचें वर्णन त्यानें 'सेनाशतेभ्योऽधिका' असें केलें त्या बुद्धीला चन्द्रगुप्ताच्या तरवारीचें प्रत्यक्ष साहाय्य घेतल्याशिवाय कार्य निस्तारतां आलें नाहीं. शंभर सेनांच्या योग्यतेच्या आपल्या बुद्धीच्या जोडीला चन्द्रगुप्तानें जुळविलेली व सजविलेली हिमालयांतिल वनवीरांची एक सेना भरतीला घालून त्यांची मख्या एकशें एक करावीच लागली. उलटपक्षीं चन्द्रगुप्ताच्या तरवारीनेंच नंदकुलसंहार प्रत्यक्ष घडून आला तरी स्फूर्तीचें श्रेय हें कांहीं वेगळेंच आहे. व म्हणूनच पराक्रमाची स्फूर्ति उत्पन्न करणाऱ्या चाणक्याला गुरुस्थानी मानून चन्द्रगुप्तानें त्याची सेवा केली.

इटलीच्या इतिहासांतही हाच प्रकार दिसून येतो. येथेही गॅरिवाल्डीचे तरवार, मॅझिनीची बुद्धिमत्ता, काउन्ट काव्हूर याची मुत्सद्दीगिरी व विहकट इमॅन्युएल याचे निर्भय देशप्रेम या निरनिराळ्या साधनांनी मिळून इटलीच्या स्वातंत्र्याचे कार्य पार पाडले. याकरिता त्या चौघांनाही 'इटलीचे राष्ट्रवीर' यथार्थतेने म्हणता येईल.

अशा रीतीने 'राष्ट्रवीर' या एकाच नावाने संबोधण्याला योग्य असे अनेक पुरुष एकाच देशांत होऊन जात असता त्यासंबंधी आवडनिवड ही वाव स्वतंत्र शिल्लक राहतेच. जनतेतील सर्व व्यक्तींना देशांतील सर्व राष्ट्रपुरुष सर्वदा सारखेच आवडले असे कधी घडले नाही. रुचिभेदाची ही विशेष गोष्ट लक्षांत घेऊनच निरनिराळ्या स्वभावाच्या व चरित्राच्या आयरिश राष्ट्रवीरांचा समावेश एकाच चरित्रमालेत मी कां केला याविषयी खुलासेवजा इषारा मी त्या प्रस्तावनेत केलाच आहे; व ती चरित्रमाला आणखी चार आयरिश राष्ट्रवीरांच्या चरित्रांची भर घालून रा. गाडगीळ यांनी वाढविली असली तरी रुचिभेदाच्या जाणीवेचा तोच इषारा या अधिक चरित्रांचे वावतीतही अवश्यच आहे. कारण या चार पुरुषांची चरित्रेही पुष्कळांनी वेगवेगळ्या स्वरूपाची असतांही रा. गाडगीळ यांनी त्यांना राष्ट्रवीर या एकाच संज्ञेत गोविले आहे. यावरून ही गोष्ट दिसून येते की 'राष्ट्रवीर' शब्द मी पूर्वीच्या चरित्रमालेविषयी योजला नव्हता तरी वाढविलेल्यासकट प्रस्तुत चरित्रमालेतील पुरुषांच्या संबंधाने माझी आणि गाडगीळ यांची भावना, त्या पुरुषांचे राष्ट्रवीरत्व ओळखण्याची कल्पना एकच आहे. पराक्रम, वीरवृत्ति हे शब्द लाक्षणिक अर्थाने घेतले असता तेजस्विता, ओजस्विता यांच्या सर्व प्रकाराला सारखेच लागतात. मग ती ओजस्विता तरवार किंवा लेखणी किंवा जिबहा किंवा बुद्धी यांपैकी कोणत्याही द्वाराने प्रगट झालेली असो. फक्त तिचा हेतु राष्ट्रकार्य हा असला म्हणजे पुरे.

माला म्हटली म्हणजे ती दोन्ही टोके गाठून पुरी झालेली, अशी एक

कल्पना आपोआप मनांत येत असते. पण कोणच्याहि देशातील महापुरुष-
चरित्रमाला ही केव्हांहि पुरी न होणारी अशी वस्तु असते. मी आपल्या
मालेंत मूळ आठ पुष्पें गोविलीं होतीं. त्यांत रा. गाडगीळ यांनीं आणखी
चार पुष्पांची भर घालून एकंदर मालेला सुगंधाच्या ताजेपणाचा लाभ मिळ-
वून दिला आहे. कोणी तरी हें काम करावयास पाहिजेच होतें. पण तें कर-
ण्यास मला सवड नव्हती म्हणून तें केल्यावद्दल रा. गाडगीळांचा मी आभारी
आहें. इतिहासांत तौलनिक ज्ञानाचेंच खरें महत्त्व असतें. म्हणून हिंदु-
स्थानच्या चालू राजकारणाचे दृष्टीनें या एकंदर चरित्रमालेंचें समग्र मनन
करणारांस वराच बोध घेण्यासारखा आहे असें मला वाटतें.

पुणें ता. १५।१।३०

न. चिं. केळकर

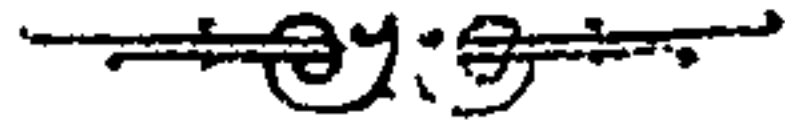
दुसऱ्या भागासंबंधीं दोन शब्द

या भागांतील व्यक्ति अगदीं अलीकडील असल्यामुळे त्यांसंबंधीं माहिती देणारें वाङ्मय अजून फारसें उपलब्ध नाहीं. ग्रिफिथचा एक सहकारी व स्नेही ओहॅगार्थी याचीं सिनफेन चळवळीवरील दोन पुस्तकें मला चागलीं उपयोगीं पडलीं. ग्रिफिथ, कॉलिन्स व व्हॅलेरा यांजसंबंधीं वरीच वैयक्तिक माहिती मीं या पुस्तकांतून घेतली आहे. सिनफेन चळवळीचा इतिहास प्रो. हेन्री यांच्या 'इव्होल्युशन ऑफ सिनफेन' या पुस्तकांत सांपडतो. याच पुस्तकांतून सिनफेन चळवळीची मिळाली ती माहिती संक्षेपानें मीं ग्रिफिथच्या चरित्रांत दिली आहे. 'ग्रिफिथच्या आठवणी' या नांवाचेंहि एक लहानसें पुस्तक आहे. पण त्यांत महत्वाची अशी फारशी माहिती नाहीं. एनसायक्लोपॅडिया ब्रिटानिका यांतील चरित्रें त्रोटक पण वाचनीय आहेत.

जानेवारी १९३०

पां. वा. गाडगीळ

अनुक्रमणिका

भाग १ ला

विषय

अर्ल ऑफ चार्लमॉट ✓

हेनरी ग्रॅटन

बुल्फटोन

रोबर्ट एमेट

डॅनियल ओकॉनेल ✓

विलियम स्मिथ ओब्रायन ✓

आयझॅक बट

पार्नेल ✓

पृष्ठ

१—७

८—२५

२६—३२

३३—३४

३५—८२

८३—८७

८८—९२

९३—१२८

भाग २ रा

जॉन रेडमंड

आर्थर ग्रिफिथ

मायकेल कॉलिन्स

ए. व्हेलरा ✓

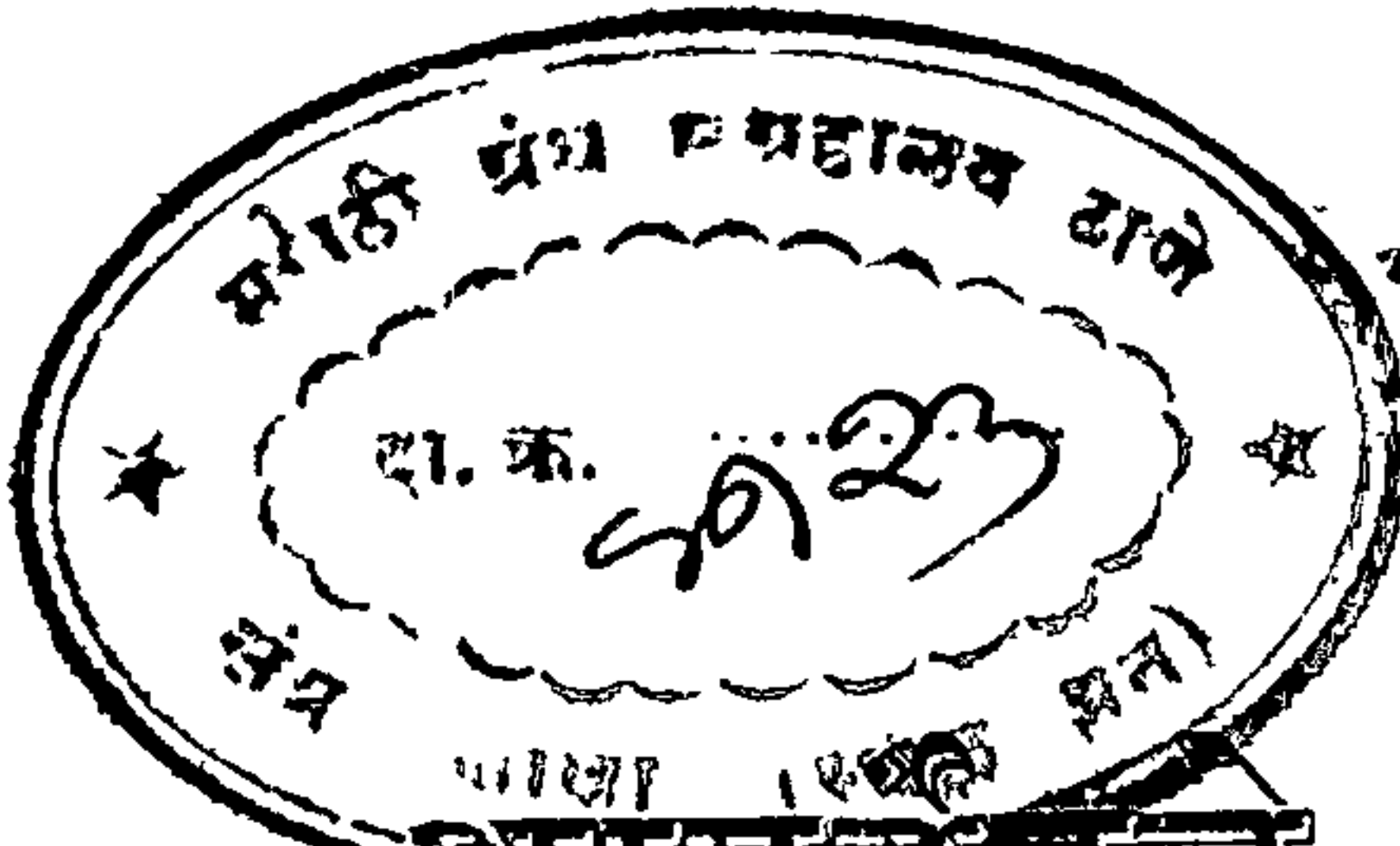
१—६

७—३४

३५—४३

४४—४६

स.स.स. १९५५

व.स. २०१०-३०

आयर्लंडचे राष्ट्रवीर

अर्ल ऑफ चार्लमॉट

आठरावे शतकाचे अखेरीस आयर्लंडांत झालेल्या राष्ट्रीय चळवळीमध्ये ज्या राष्ट्रभक्तांनी पुढाकार घेतला होता त्यांपैकी चार्लमॉट हा एक प्रमुख सरदार होता. ग्रॅटन, फ्लड, वगैरे मुत्सद्दी वक्ते या नात्याने प्रसिद्ध होते, तरी चार्लमॉट याचा समाजातील उच्च दर्जा, त्याची श्रीमंती वगैरे गोष्टींमुळे त्यास एक प्रकारचे विशेष महत्त्व स्वाभाविकपणे आलेले होते. श्रीमंत, घरंदाज वगैरे लोके सार्वजनिक कामांत सहसा पडत नाहीत, परंतु खऱ्या मनाने जर ते अशा कामांत पडले तर त्यांस अग्रपूजेचा मान मिळण्यास मुळीच विलंब लागत नाही हा अनुभव सर्वत्र आहे. मोठ्या घराण्यांतील लोकांस त्यांच्या हातून कांहीं होत नसतांही बहुमान देण्याची प्रवृत्ति साधारणतः जनसमाजांत नेहमीच आढळते. मग त्यांतूनही लोकहिताकडे लक्ष घालणारा एखादा लक्ष्मीपुत्र अगर संस्थानिक अगर अमीर उमराव निघाला तर त्याच्या लोकसेवेचे चीज व कौतुक इतरांहून अधिक व्हावे यांत नवल नाही. एक तर असे लोक अशा कामांत पडत नाहीत, यामुळे अपूर्वाई वाटते; सार्वजनिक कामांत पडल्यासून मनुष्याची जी स्वाहिताची हानि प्रायशः होते ती, मोठ्यांचे सर्वच मोठे या न्यायाने, अशा लोकांची इतरांहून अधिक होते; शिवाय कार्यसिद्धीच्या दृष्टीने

पहातांही अशा लोकांनीं हातीं धरलेल्या कामास नामरूप इतरापेक्षा फार त्वरित येतें. अर्ल ऑफ चार्लमॉट यानें केलेल्या राष्ट्रकार्याकडे वरील दृष्टीनेंच पाहिलें पाहिजे.

चार्लमॉटचा जन्म डब्लिन येथें सन १७२८ सालीं झाला. याच्या घराण्यामध्ये व्हायकाउंटची पदवी पूर्वी चार षिठ्यांपासूनची चालत आलेली होती व घरचा जमीनजुमला मोठा असल्यामुळे हें घरणें फार धनसंपन्न असे. चार्लमॉट याच्या गर्भश्रीमंतसि विद्याभिरुचीची जोड मिळाल्यामुळे लहानपणापासूनच त्याचें चरित्र सतेज व लोकचित्ताकर्षक असे झालें होतें. त्यानें आपले तारुण्याचे दिवस सर्व युरोपखंडभर प्रवास करण्यांत व प्रत्येक देशांतील प्रमुख विद्वान् लोकांचा स्नेह संपादण्यांत घालविले. तो स्वतः सुबुद्ध, हरहुन्नरी, अष्टपैलू, विद्या व कला यांचा मार्मिक भोक्ता व आश्रयदाता असल्यामुळे त्याची छाप सर्व लोकांवर पडत असे. विद्वान् मनुष्य श्रीमंत व स्वतंत्र असला म्हणजे अर्थात् दुधांत साखर पडल्यासारखेंच होतें. प्रवासाहून परत आल्यावर त्याच्या वयाचे सव्विसावे वर्षीच विद्यापीठाकडून त्यास एल्. एल्. डी. ची पदवी मिळाली, व आर्मा या प्रांताचा त्यास गव्हर्नर नेमण्यांत आलें. परंतु अधिकार गाजविण्यापेक्षां लोकसेवा करण्याची त्याला अधिक आवड होती; यामुळे लवकरच तो त्या वेळच्या आयरिश लिबरल पक्षांत सामील झाला. सन १७६० सालीं आयर्लंडच्या उत्तरभागांत बंड झालें त्या वेळीं आपल्या स्वाभिनिष्ठेस अनुसरून आपलें स्वतःचें असें लहानसें सैन्य जमवून ब्रेलफास्ट शहराचें रक्षण करण्यास त्यानें मदत केली. तो मनाचा मोठा असल्यामुळे प्रॉटेस्टंट लोकांप्रमाणें क्वाथोलिक लोकांवरही ते स्वदेशबांधव म्हणून तो प्रेम करी. आणि त्यांना लष्करी शिक्षण द्यावें, व लष्करांत त्यांचा समावेश व्हावा याविषयी त्यानें बरीच खटपट केली. सन १७६२ सालीं फिरून उत्तर आयर्लंडांत प्रॉटेस्टंट लोकांचें बंड झालें. त्या वेळीं फिरून त्यानें राजपक्षास चांगली मदत केली. व त्याच्या कामगिरीकरितां त्यास 'अर्ल' ही पदवी देण्यांत आली. परंतु राजनिष्ठेपेक्षां

त्याची लोकनिष्ठाच अधिक बलवत्तर होती. व त्यामुळे आयरिश पार्लमेंटची सुधारणा व्हावी, कांहीं कालावधीनें जुने सभासद रद्द होऊन नवे निवडून देण्यांत यावे, सभासद निवडून देण्याचा हक्क पुष्कळ लोकांस व त्यांच्या महत्त्वाच्या प्रमाणानें मिळावा, अशाविषयीं होणाऱ्या वादविवादांत व खटपटींत त्यानें प्रजापक्षीय पुढाऱ्यांस उघडपणें मदत दिली, व राजपक्षास नाखुष करण्याचें धाडस केलें. सन १७७३ सालपर्यंत इंग्लंड व आयर्लंड या दोन देशांत तो जाऊन येऊन रहात असे व इंग्लंडांत असतां बर्क, जॉन्सन, ह्यूम, गोल्डस्मिथ, रॅनॉल्डस, हॉगार्थ, वगैरे प्रसिद्ध विद्वान् व कलाभिज्ञ लोकांच्या निकट परिचयांत त्याचा नित्य काल जाई.

परंतु या सालापासून पुढें तो बहुधा आपला सर्व काळ स्वदेशांतच घालवूं लागला. कारण आयर्लंडांतील राष्ट्रीय चळवळ याच सुमारास चांगली जोरावर आली होती. आयरिश राष्ट्रमक्तांच्या मनांत आपली पार्लमेंट स्वतंत्र असावी अशी आकांक्षा उत्पन्न होण्यास, व अमेरिकेमध्ये पराजय होऊन इंग्लंडास पाषाणबंद लागण्यास एकच गांठ पडली. अर्थात् आपली चळवळ नेट्यास लावण्याची खरी हीच वेळ आहे, असं जाणून गरीब व श्रीमंत, क्याथोलिक व प्रॉटेस्टंट लिबरल व कॉन्झर्व्हेटिव या सर्वांचा मिलाफ होऊं लागला. अमेरिकेंत कुमक पाठविण्याची आवश्यकता असल्यामुळे होतें नव्हतें तें इंग्रज सैन्य आयर्लंडांतून प्रधानमंडळानें काढून नेलें होतें, एवढेंच नव्हे तर खुद्द आयर्लंडवरही परचक्र येत कीं काय, अशी भीति असल्यामुळे देशांतल्या देशांत राजनिष्ठ अशा स्वयंसेवकांचें सैन्य उभारल्याशिवाय गत्यंतर नाहीं असेंही त्यांना दिसून आलें; व ~ सैन्य उभारण्याचें एकदां ठरल्याबरोबर देशभक्तीची लाट उसळून हां हां म्हणतां साठ हजार स्वयंसेवकांचें सैन्य जय्यत तयार झालें. लवकरच त्यांना कवाईत शिकविण्याची वगैरे व्यवस्था झाली. त्यांच्या पलटणी बनविल्या गेल्या, त्यांचे स्वयंसेवक अधिकारी नेमले गेले, व अनेक वर्षांच्या परिश्रमानेंच जणुं काय तयार झालेले हें सैन्य एकसूत्री बनून देश-

कार्याच्या वाटेल त्या योजनेत गारद होण्यास तयार झाले. यानंतर लवकरच असे दिसून आले की, देशांत बंड वगैरे होण्याची अगर परचक्राची भीति उरलेली नाही. तथापि हे सैन्य उभारणे जितके सोपे होतं, तितके ते मोडणे सोपे नव्हते. या सैन्यांत पगारदार लोकांची खोगीरभरती नव्हती, तर हे स्वयं-सेवक आपले खाऊन देशाचे काम करण्यास प्रवृत्त झालेले होते. त्यांनी हातीं शस्त्र घेतले होते त्यास राजाशेपेक्षां स्वदेशभक्ति व स्वयंस्फूर्ति हीच अधिक कारणीभूत होती. हे सैन्य जमविल्याने पुष्कळ राजकार्य तर झालेच, परंतु लोककार्य त्याहून अधिक झाले. कारण स्वदेशाखातर देहपतनापर्यंत हानि सोसण्यास साठ हजार लोकांचा जमाव होऊं शकतो, हे लोकांचे लोकांस पूर्वी कळले नव्हते ते आतां कळून आले. हा जमाव जमतांना सैनिकांनीं राजकार्य करण्याची शपथ घेतली होती, परंतु त्याजबरोबर देशकार्य करूं नये अशी शपथ मात्र त्यांनीं घेतलेली नव्हती. अर्थात् राजकार्य सिद्ध झाल्यावर म्हणजे आयर्लंडवरील परचक्राची भीति नाहीशी झाल्यावर राष्ट्रीय पुढाऱ्यांनीं या नवीन संघटनेचा फायदा देशकार्याकडे करून व्यावा असे सहजच ठरविले. या सैन्याच्या अधिकारी वर्गांत राष्ट्रांतील बहुतेक पुढारी सामील असून आपापल्या योग्यतेप्रमाणे निरनिराळ्या हुद्यांच्या जागा त्यांनीं पत्करिल्या होत्या. व दिवसा हातांत लेखणी घेऊन उत्कृष्ट लेख लिहिणारा अगर रात्री पार्लमेंटमधील वादविवादांत आपल्या वक्तृत्वाने इतरांस दिपवून टाकणारा असा आयरिश देशभक्त, सकाळीं पहावे तो मैदानावर कमरेस तलवार लटकावून आपल्या कनिष्ठांकडून कवाईत व सलामी घेत आणि वरिष्ठास कवाईत व सलामी देत उभा असलेला दृष्टीस पडे. अशा लोकांनीं जर राजकीय स्वातंत्र्य मागितले तर ते वावगे असे तरी कोण म्हणेल ? व ते देण्यास नाकबूल तरी कोणास कसे होतां येईल ? या सैन्याचा व त्याच्या अधिकाऱ्यांचा निश्चय ठरलेला होता की, ज्याप्रमाणे आपण परचक्राची भीति नाहीशी केली, त्याचप्रमाणे आपल्या पार्लमेंटची ही गुलामगिरी देशांतून नाहीशी करूं तेव्हांच शस्त्र खाली

ठेवूं; व एकंदर परिस्थितीच्या मानानें हा त्यांचा मनोरथ सिद्धीस जाण्याची बळकट आशा होती. अशा या सैन्याचा मुख्य पुढारी व चालक चार्लमॉंट हा होता. सन १७८० सालीं त्यास या सैन्याचा अधिपति निवडण्यांत आले व पुढें हें सैन्य अस्तित्वांत असेपर्यंत हा अधिकार त्याजकडे राहता होता. चार्लमॉंट ह्याचा या वेळचा मुख्य सहायकर्ता ग्रॅटन हा होता, व अशा या दोन देशभक्तांच्या मैत्रीनें राष्ट्रकार्यास विशेषच बळकटी आलेली होती. या दोघांच्या सहजामसलतीनें व पुढाकारानें पुढें कांहीं दिवसपर्यंत स्वयंसेवक सैन्याच्या सभा, कॉन्फरन्सें वगैरे भरून अखेर सन १७८२ सालीं आयरिश पार्लमेंटला स्वातंत्र्य मिळून व्यापारविषयक कायदे रद्द करवितां आले.

परंतु स्वयंसेवकांचें हें अवतारकृत्य संपल्याबरोबर या सैनिकांच्या उत्साहास अर्थातच कमीपणा येऊं लागला; व नंतर क्याथोलिक लोकांना स्वातंत्र्य देण्याच्या बाबतींत आयरिश पुढाऱ्यांच्यामध्ये मतभेद माजल्यामुळे स्वयंसेवक सैन्याच्या घटनेची बंधनेंही शिथिल झालीं. पार्लमेंटचें स्वातंत्र्य मिळवूं व ती सुधारूं असा चार्लमॉंट वगैरे लोकांचा जो संकल्प होता, त्यापैकी फक्त पहिला भाग साध्य होऊन स्वतंत्र झालेली पार्लमेंट सुधारण्याचे पूर्वी हें सैन्य बरखास्त झालें. लोकपक्षांत थोडीशी शिथिलता आलेली पहातांच अधिकाऱ्यांनीं संधि साधली. ' पार्लमेंटच्या डोक्यावर नागवी तलवार अहोरात्र खडी ठेवणारें हें सैन्य कोण ? तसें करण्यास त्याला काय अधिकार ? व तलवारीच्या दहशतीनें मागितलेली मागणी कबूल करणें हा नादानपणा असल्यामुळे आम्ही ती कधीही देणार नाही ! ' असा कांगावा राजपक्षाचे लोक करूं लागले. हें स्वयंसेवकांचें सैन्य व हा पुढाऱ्यांचा मेळ जर आणखी कांहीं दिवस टिकता तर क्याथोलिक लोकांस स्वातंत्र्य पांचपंचवीस वर्षे आर्घी मिळतें. १७९८ सालीं झालेले वुल्फटोनचें बंड झालें नसतें, व आयरिश पार्लमेंट सभा मोडली ती मोडली नसती असें कित्येक विचारी ग्रंथकारांचें मत आहे. परंतु या गोष्टी घडून येणें हें एकावरच

अंवलंबून नव्हतें. शिवाय पुढें पुढें ग्रॅटन व चार्लमॉट यांचेही पटेनासें होऊन त्यांचा बरेच दिवसांचा स्नेह तुटला व अशाश्वततेच्या ठराविक कारणामुळे, १८ व्या शतकाच्या अखेरीस झालेल्या राष्ट्रीय चळवळीमुळे आयरलंड व इंग्लंड यांचा संबंध कदाचित् कायमचा तुटावयाचा तो कायमचाच जडला. १७९१ सालीं चार्लमॉट यानें वरिष्ठ अधिकाऱ्यांशीं न बनल्यामुळे आर्मा प्रांताच्या गव्हर्नरच्या जागेचा राजीनामा दिला. याच सुमारास सुप्रसिद्ध 'विहग क्लब' या नांवाच्या लिबरल संस्थेची त्यानें स्थापना केली. प्रथम कांहीं दिवसांपर्यंत या क्लबाचा सभासद या नात्यानें बुल्फटोन हा चार्लमॉटचा सहकारी असे. परंतु एडमंड बर्कप्रमाणें चार्लमॉट याच्या मनावरही फ्रान्स-मधील राज्यक्रांतीच्या योगानें विपरीत परिणाम घडला. या राज्यक्रांतीच्या योगानें मनुष्यस्वातंत्र्याच्या खऱ्या तत्त्वाची वाढ न होतां त्यांतील अत्याचारांनीं त्या तत्त्वाची पीछेहाट होण्यासच अधिक मदत झाली असा चार्लमॉट याच्या मनाचा ग्रह झाला. शिवाय या राज्यक्रांतीस क्याथोलिक लोकांचें धर्मवेडे कारणीभूत आहे असें वाटून आयरिश क्याथोलिक लोकांस स्वातंत्र्य द्याव्याचे कामीं त्याचें मन कचरूं लागलें. व या अनेक कारणामुळे त्याच्या हातून सार्वजनिक कार्य हळू हळू कमी होऊं लागलें. कारण कोणाच्याही उत्साहास अखेर ओहोटी लागतेच. परंतु देशसुधारणेचे आपले प्रयत्न व्हावे तितके सफल झाले नाहींत या विचारानें त्याचे मनावर निराशेचें पटल आलें. १७९८ सालीं झालेलें वंड व त्यामुळे झालेली देशाची वाताहत पाहून तर त्याचें प्रेमळ मन अगदीं विदीर्ण झालें. मात्र आयरिश पार्लमेंट मोडून आयरिश राष्ट्रचें सौभाग्य चिन्ह पुसून टाकलेलें डोळ्यांनीं पाहण्याचें दुःख जें पुढें वाढून ठेविलें होतें, व जें ग्रॅटन वगैरे त्याच्या इतर सहायकत्वांस भोगावें लागलें, त्याची वेळ येण्यापूर्वीच सुदैवानें १७९९ सालीं चार्लमॉट याचा अंत झाला. अखेरपर्यंत त्याची विद्याभिरुचि, त्याचा विविधकलाव्यासंग व्यक्तसेवा करण्याची बुद्धि, लोकप्रियता वगैरे कायम राहिलीं होती. परंतु सर्व

जन्मभर एकाच प्रकारचा अनुभव येणे व कोणत्याही प्रकारच्या यशाची दिवसानुदिवस अबाधित बढती होणे ही गोष्ट मनुष्यकोटींतील प्राण्यांच्या लागीं नसल्यामुळे इतर लोकांप्रमाणे नशिवाच्या चढउताराचा अनुभव चार्लमॉट यासही घ्यावा लागला. परंतु विद्या, पैसा, स्वतंत्रता व समाजांतील उच्च दर्जा यांचा उपयोग चार्लमॉट याचे हातून देशकार्याकडे निरपेक्षबुद्धीने जितका झाला, तितका झाल्यावर मग कोणाही मनुष्यव्यक्तीस जगांतील इतर अनुभव कसेही आले असले तरी मरतांना स्वतःस सुखी व धन्य म्हणवून घेण्यास कांहीं हरकत आहे असें आत्मांस वाटत नाहीं.

हेनरी ग्रॅटन

खानदशीर रीतीने चळवळ करणाऱ्या आयरिश राष्ट्रभक्तांत हेनरी ग्रॅटन याची प्रमुखत्वाने गणना करितात. याचा जन्म सन १७४६ साली झाला. जॉन ग्रॅटन, प्रस्तुत चरित्रनायकाचा बाप, हा राजकीय पक्षाचा असून त्याचे वेळी चालू असलेल्या स्वातंत्र्याचे चळवळीस तो प्रतिकूल होता; हेनरी ग्रॅटन याचा विद्याभ्यास आयर्लंडांतच झाला. विद्यार्थी या नात्याने तो मेहनती, हुषार व तरतरीत असून बालपणापासून निश्चय व करारीपणा यांबद्दल त्याची ख्याती असे. असे सांगतात की, लहानपणी त्याचा स्वभाव थोडासा भित्रा असे; व या गोष्टीची लाज वाटून, हा दोष काढून टाकण्याकरितां, तो रात्री अपरात्री श्मशानांत जाई व थडग्यांवर बसून बराच वेळ काढी. या युक्तीने त्याने आपल्या अंगचा भित्रेपणा निश्चयाने काढून टाकिला. भाषाविषय हा त्याचा आवडणारा असे व विद्यार्थीदशेत ग्रीक व लॅटिन ग्रंथकारांची केलेली पारायणे पुढे वक्ता या नात्याने त्यास फार उपयोगी पडली. ग्रॅटन याचा बाल्यावस्थेतून तारुण्यावस्थेत प्रवेश होण्याचे वेळी डॉक्टर ल्यूकस व हेनरी फ्लड हे सार्वजनिक कामांतील पुढारी होते व 'फ्रीमन्स जर्नल' या नांवाच्या उत्तम वर्तमानपत्राच्या द्वारे त्या वेळच्या तरुण पिढीस राजकीय शिक्षण मिळत असे. फ्लड हा ग्रॅटनपेक्षां बयाने दहापंधरा वर्षे वडील असून या वेळी तो आपल्या तरतरीच्या ऐन उमेदीत होता. त्यामुळे ग्रॅटनला फ्लडबद्दल कांहीं विलक्षण आदर व प्रेम वाटे. परंतु पुढे

काही वर्षांनी कर्मधर्मसंयोगाने असे घडून आले की, फ्रुड व ग्रॅटन यांचा पूज्यपूजकसंबंध जाऊन त्याचे जागी प्रतिपक्षीयांचा संबंध आला; व आय-रिश पार्लमेंटमध्ये हे दोघ देशभक्त दोन पक्षांचे पुढारी या नात्याने परस्परांशी विरोधभक्तीने व हेव्यादेव्याने बरीच वर्षे वागले. प्रसंगविशेषीं एकमेकांनी एकमेकांवर इतकी बेसुमार कडकपणाची, अन्यायाची व अपशब्दपूर्ण टीका केली की, पुढे तिची त्यांनाही लाज वाटू लागली. राजकीय वादविवादांत व इतर सार्वजनिक कामांत लोक पडले म्हणजे त्यांच्यातील नुसता वयाचा भेदचसा काय, परंतु इतर अनेक प्रकारचे उच्चनीचपणाचे भेदही नाहीसे होऊन ते सर्व एकाच पायरीवर येतात ! व हा अनुभव कोणत्याही राष्ट्रास, कोणत्याही पिढीत आढळून येईल. असो. डॉक्टर ल्यूकस हा प्रजापक्षी होता एवढेच नव्हे, तर त्या वेळचा अग्रगण्य जहाल होता. अर्थात त्याच्या मताचा पगडा आपल्या मुलावर बसलेला जॉन ग्रॅटन यास पहावेना. परंतु केवळ आपल्या बापास खुष करण्याकरितां आपली राजकीय मते सोडून देण्यास अगर लपवून ठेवण्यास हेनरी ग्रॅटन हा तयार नसल्यामुळे बापलेकांचा वेवनाव झाला, व बापाने आपल्या भिळकतीवरील मुलाचा वारसा रद्द करून टाकला. सन १७६७ सालीं ग्रॅटन हा इंग्लंडमध्ये कायद्याचा अभ्यास करण्याकरितां गेला. परंतु बॅरिस्टरीच्या 'टर्मस' भरित असतां कायद्यापेक्षां त्याचे लक्ष इतर अनेक विषयांकडे वेधलेले होते. एक तर त्याच्या नाटके, काव्य व संगीत यांचा फार नाद असे; व त्याहूनही विशेष म्हटले म्हणजे राजकारणाचा नाद तर त्यास बेसुमारच होता. कायद्यावरील व्याख्याने ऐकण्याचे होतां होईतो टाळून तो पार्लमेंटच्या सभागृहांत जाऊन तेथील वादविवाद ऐकण्यांत तासांचे तास घालवी. आणि घरी परत आल्यानंतर, चांगलीशी चांदणी रात्र असल्यास, बागेत हिंडतां हिंडतां आपल्याशीच संभाषण करे. व केव्हां मौजेखातर तर केव्हां वक्तृत्व शिकण्याचे हौसेने, एखाद्या लढशा वृक्षाच्या खोडाला अथवा मोठ्याशा दगडाला सभाधिपति कल्पून

त्यास उद्देशून आवेशयुक्त अशीं मोठमोठीं भाषणें करी. ही त्याची लीला पाहून ज्या कित्येकांस तिचें मर्म कळत नसे, त्यांस हा खरोखरच भ्रमिष्ट झाला असें वाटे. याच कालावधींत त्याचा व फलड याचा परिचय झाला. अशा तऱ्हेनें कांहीं काल अप्रस्तुत व्यवसायांत व कांहीं मनाच्या उदासीनते-मध्ये काढून परंतु अखेरीस बॅरिस्टरीची परीक्षा देऊन, सन १७७२ सालीं तो आयर्लंडास परत गेला. परंतु वाकेलीच्या धंद्याचा त्याला मनापासून तिट-कारा असे. अगदीं पहिला खटला त्यानें घेतला त्यांत त्यास अपशय आलें, म्हणून त्यानें अशीलाकडून घेतलेले निम्मे पैसे परत केले; व राजधानीचें शहर सोडून स्वभावतः प्रिय अशा एकांतवासांत राहण्याकरितां कोठें तरी निघून जावें असें त्यानें ठरविलें. एकांतवासांत राहिल्यानें जी शांतता, जें समन्धान व जो आनंद प्राप्त होतो त्याचा तो भोक्ता होता व यास्तव, कांहीं आकस्मिक कारणांनीं लवकरच त्याचा राजकारणांत प्रवेश झाला नसना तर, त्याचें पुढील आयुष्य कशा प्रकारें गेलें असें हें सांगणें कठिण आहे.

सन १७७५ सालीं आयरिश पार्लमेंटमध्ये नव्या निवडणुकी झाल्या, त्या वेळीं देशभक्तिपूर्ण व प्रतिष्ठित जर्मनदार चार्लस पाँट याचे साहाय्यानें ग्रॅटनची निवडणूक अनायासानें झाली. या नवीन पार्लमेंटांत फलडला त्याच्या योग्यतेनुरूप मंत्रिमंडळांत जागा मिळाली होती, व ग्रॅटन हा प्रजापक्षाकडे असल्यानें फलडची नेहमींची जागा रिकामी झाली ती ग्रॅटन यास मिळाली. कारण पार्लमेंट सुरू होतांच अल्पकाळांत ग्रॅटन याचें वक्तृत्व व राजकारण-पटुत्व यांची छाप लोकांवर पडून, पार्लमेंट सभेमध्ये लोकपक्षाचा पुढारी होण्यास हाच लायख आहे असें आपोआपच ठरून गेलें. हा विवक्षित काल इंग्लंड व आयर्लंड यांच्यामधील झटापटीचा होता. इंग्लंडच्या प्रधानमंडळानें केलेले व्यापारविषयक कायदे अन्यायाचे असून आयरिश कारागिऱांस ते दुःसह झाले होते व आपली अप्रीति व्यक्त करण्याकरितां त्यांनीं इंग्रजी

मालावर बहिष्कार घातलेला होता. आयर्लंडवर परचक्र येण्याची भीति असून, मनांतून ज्यांची बंडाकडे प्रवृत्ति आहे अशा कित्येक आयरिश देशभक्तांचे व फान्समधील स्वातंत्र्याप्रिय पुढाऱ्यांचे सूत याच वेळेस जमलेले होते; व देशांत स्वयंसेवक सैनिकांची पलटणे तयार होऊन त्यांच्या कवाडती उघडपणे व पद्धतशीर रीतीने चालू असून हरप्रयत्नाने वर सांगितलेले व्यापारसंबंधी कायदे रद्द करवून देशी कारागिरांचे हित साधावे अशाविषयी प्रजापक्षीय पुढाऱ्यांमध्ये बहुधा एकमत झालेले होते. या प्रसंगी ग्रॅटन याचे मत असे होते की, काय वाटेल ते झाले तरी हे भांडण हातघाईवर आणू नये, व वेकायदेशीरपणा व रक्तपात याविरुद्ध त्याने आपला अभिप्राय देऊन तशा आशयाची उघड भाषणेही केली. सुदैवाने रक्तपाताचा हा प्रसंग टळला व लॉर्ड नॉर्थ या मुत्सद्याचे शाहाणपणाने हे अन्यायाचे कायदे रद्द होऊन आयरिश कारागिरांचे जे हात आज सुमारे शंभर वर्षेपर्यंत जखडले गेले होते ते मोकळे झाले. आयर्लंड देशामध्ये लोकांचा समज मात्र असा पक्का होऊन राहिला की, हे कायदे रद्द होऊन देशी कारागिरीच्या पायांतील बिडी तुटली, ती वास्तविक इंग्रजी प्रधानमंडळाच्या उदारबुद्धीने नसून केवळ आयरिश स्वयंसेवकांच्या सैन्याने आपल्या म्यानांतील तलवार अर्धीअधिक उपसून दाखविल्यामुळे. अशा रीतीने आत्मनिष्ठतेचे फळ त्यांस गोड लागल्यामुळे त्यांच्या मानसिक धैर्यात व उत्साहात भर पडली. अशा उत्साहाचे प्रसंगी राष्ट्राची मजल एका पायरीवरून दुसऱ्या पायरीवर व दुसरीवरून तिसरीवर त्वरित जाते. 'आयरिश कारागिरांना आज स्वतंत्रता मिळाली खरी, परंतु चंचल मनाच्या इंग्रजी प्रधानमंडळाचे ध्या काय? रद्द झालेले कायदे उद्यां हे फिरून अमलांत आणून पुन्हा देशी कारागिरीचे पायांत जुनी बिडी अडकविणार नाहीत कशावरून? तेव्हा हे कायदे नुसते रद्द होऊन भागणार नाही तर फिरून ते अमलांत आणले जाणार नाहीत अशाबद्दल कांहीं तरी लायख जामिनकी मिळाली पाहिजे. आयरिश पार्लमेंट सभेत आयर्लंडमधील लोकांच्या सुखदुःखाच्या संव-

याचे कायदे आपल्या मुखत्यारीवर करतां यावे व या बाबतीत इंग्रजी प्रधानमंडळाचा शक अगर त्यांची सत्ता चालू नये असें होण्यास आयरिश पार्लमेंटसभेचें स्वातंत्र्य ब्रिटिश पार्लमेंट सभेनें कबूल केलें पाहिजे. 'अशी कल्पना आयरिश पुढाऱ्यांचे डोक्यांत आली व हीच युक्ति खरोखर विनतोड आहे अशी त्यांचां खात्री झाली. ग्रॅटन यांस ही कल्पना आवडली इतकेंच नव्हे, तर ती प्रत्यक्ष घडवून आणण्याचे मार्गें एकदम लागलें पाहिजे असें तो प्रतिपादन करूं लागला. कित्येक मुत्सद्यांच्या मते ही वेळ आयरिश लोकांनीं फक्त कृतज्ञता व्यक्त करण्याची होती, अधिक मागण्या मागण्याची नव्हती. ग्रॅटनचा आग्रह पाहून एडमंड बर्क यास ग्रॅटन हा कोणी वेडापीर आहे असें वाटलें. त्यानें आपला आग्रह सोडावा अशाबद्दल मोठमोठे लोक त्यास मिडा घालूं लागले, परंतु त्या ऐकण्याची ग्रॅटनची इच्छा नसल्यामुळे, त्यांचें मन दुखविण्याचा प्रसंगच येऊं नये म्हणून, तो पार्लमेंटच्या सुटींत डब्लिन शहर सोडून लांब एकांतवासांत जाऊन राहिला. कृतज्ञतेच्या दिखाऊ सांगांत कांहीं अर्थ नाही व कांहीं कांहीं गोष्टींबद्दल कृतज्ञता वाटली तरी राष्ट्राच्या स्वातंत्र्याच्या उद्योगाचे आड कृतज्ञता येऊं शकत नाही; पूर्वी दिलेल्या देणग्यांबद्दल कृतज्ञता वाटली तर ती खुशाल व्यक्त करा; परंतु पूर्वीच्या देणग्या खरोखर उपयुक्त करण्यास आणखी इतर देणग्यांची जर आवश्यकता असेल तर त्या मागण्यास मार्गेंपुढें पाहण्याचें कारण नाही, असें त्याचें मत असे.

पार्लमेंटच्या स्वातंत्र्याचा प्रश्न आयरिश पार्लमेंटमध्ये सन १७८१ सालीं त्यानें प्रथम आणला; परंतु स्वयंसेवकांच्या सैन्याचे मदतीशिवाय त्याच्या प्रयत्नास यश आलें नसतें. स्वयंसैनिकांचा कायदेशीरपणानें वागण्याचा वाणा असे; परंतु त्यांची सर्व देशभर पसरलेली घटना, त्यांची लष्करी क्वार्डित व त्यांचा मेळ पाहून अधिकाऱ्यांस दहशत वाटूं लागली होती. पार्लमेंटच्या स्वातंत्र्यासंबंधानें लोकमताचें एकीकरण करण्याकरितां देशांतील स्वयंसेवक प्रतिनिधींची एक सभा १७८२ च्या फेब्रुआरीच्या पहिल्या तारखेस डब्लिन

येथे भरविण्यांत आली. या सभेस १४३ निरनिराळ्या संस्थांकडून २४४ प्रतिनिधी आले होते. सभेत दंगाघोषा होऊं नये व भलतेसल्लते फाजीलपणाचे ठराव आणले जाऊं नयेत याबद्दल आगाऊ खासगी रीतीनें तरतूद करण्यांत आली होती व शेवटीं पार्लमेंटचें स्वातंत्र्य व क्याथोलिकांचे हक्क यांविषयी ठराव पास करण्यांत आले. १७८२ च्या एप्रिल महिन्यामध्ये हा विषय आयरिश पार्लमेंटमध्ये निघून ग्रॅटनची सूचना १६ व्या तारखेस पास झाली व हा दिवस जसा ग्रॅटनच्या आयुष्यांत त्याचप्रमाणें आयर्लंडच्या इतिहासांत अजरामर होऊन राहिल यांत शंका नाही. कारण या दिवशीं आयर्लंड देशा-मध्ये लोकमताचें जितकें ऐक्य दिसून आलें, तितकें त्यापूर्वीं अगर त्यानंतर केव्हांही दिसून आलें नाही. आयर्लंडच्या पार्लमेंटचें स्वातंत्र्य नष्ट झालें होतें. तें परत मिळविण्याकरितां ग्रॅटन, चार्लमॉट व स्वयंसेवक यांची ही सर्व खटपट होती, ती आयर्लंडमध्ये तर साधलीच; परंतु ब्रिटिश पार्लमेंटनें आपण केलेला कायदा आपण होऊन रद्द केल्याशिवाय नुसत्या आयरिश पार्लमेंटनें केलेल्या ठरावास किंमत काय? परंतु सुदैवानें या वेळीं इंग्लंडांत फॉक्स हा मंत्रिमंडळांत आयर्लंडचा स्टेटसेक्रेटरीही होता. ग्रॅटन व फॉक्स यांचा स्नेह असून ते उभयतां एकमेकांचे चहाते होते. ग्रॅटन यानें खाजगी पत्र लिहून फॉक्स यास स्पष्टपणें असें कळविलें कीं, बऱ्या बोलानें ब्रिटिश पार्लमेंटनें पूर्वींचा कायदा रद्द केल्या तर बरी गोष्ट आहे, नाही तर हत्यार हातीं घेण्यास मी स्वयंसेवकांचे सैन्यास मोठ्या नाखुशीनें सल्ला देईन व मग काय होणें असेल तें होईल. फॉक्स हा मनानें उदार होता व त्याचें सर्व आयुष्य स्वतंत्रेच्या पवित्र कार्याकरितां पार्लमेंटमध्ये राजपक्षार्थी भांडण्यांत खर्च झालें होतें. त्याच्या सांगणीवरून पूर्वींचा कायदा रद्द करून आयरिश पार्लमेंटच्या स्वातंत्र्याबद्दलचा हक्क ब्रिटिश पार्लमेंटनें मान्य केला, व यामुळें आयर्लंडांत जिकडे तिकडे आनंदीआनंद झाला. लोकांनीं दीपोत्सव केले, मिरवणुकी काढल्या, राष्ट्रास स्वातंत्र्याची सनद मिळवून दिल्याबद्दल ग्रॅटनचे सर्व राष्ट्रानें जाहीर रीतीनें आभार मानले येवढेंच

नव्हे, तर त्याला देणगीदाखल पन्नास हजार पाँड रक्कम पार्लमेंट सभेने मंजूर केली. ग्रॅटन हा अशा प्रकारची देणगी स्वीकारण्यास कबूल नव्हता, परंतु 'तुम्ही वकिलीचा धंदा जर करीत नाही, तर तुमच्या निर्वाहाचे कायमचे साधन प्राप्त करून देण्याचे राष्ट्राचे कर्तव्य आहे; व यापुढे इतर व्यवसाय न करतां अखंड चित्ताने राष्ट्रकार्य करण्यास तुम्हांस मोकळा वेळ मिळावा व तुम्हांस कोणावर अवलंबून राहण्याचे कारण पडू नये हा काय तो सदरहू देणगी देण्यांत राष्ट्राचा हेतु आहे,' असे त्याच्या वजनदार मित्रांनी त्यास समजावून सांगितल्यावर त्या देणगीचा त्याने स्वीकार केला. त्या पैशाने त्याने एक जमीनदारी विकत घेतली. पुढे लौकरच त्याचा विवाह झाला, आणि तो व त्याची पत्नी ही दोघे पार्लमेंट चालू असतां डब्लिन येथे व सुट्टीमध्ये या जमनिदारीच्या गांवी येऊन राहू लागलीं.

या वेळीं ग्रॅटन याचे वय अवघे छत्तीस वर्षांचे होते व पार्लमेंट सभेत त्याचा प्रवेश होऊन फक्त सातच वर्षे झाली होती. या स्वल्प कालावधीत तो लोकप्रियतेच्या शिखरावर चढला असे म्हणण्यास हरकत नाही. यापुढे त्याच्या आयुष्याची आणखी बरीच वर्षे गेली व मरेपर्यंत एकसारखा तो सार्वजनिक काम करण्यांत गढलेला होता. परंतु १७८२ सालची त्याची लोकप्रियता पुढे अव्याहत टिकली नाही. याचे कारण उघड आहे. १७८२ सालीं कर्मधर्मसंयोगाने सर्व राष्ट्रांचे एकमत झालेले होते व सर्व राष्ट्रांस प्रिय अशी गोष्ट त्याचे हातून सिद्धीस गेली. परंतु शुक्लपक्षांत पौर्णिमेचे दिवशीं सर्व सोळा कलांचा अवतार झाल्यावर त्यापुढेही प्रत्यही पूर्णविंद असाच चंद्र दृष्टीस पडावा अशी आपली इच्छा असते, तथापि तसे घडून येऊं शकत नाही. राष्ट्रांतील अगर समाजांतील पुढाऱ्यांच्या सत्कीर्तीची व लोकप्रियतेची गोष्ट अशीच आहे. सन १७८१ सालीं आयरिश पार्लमेंट सभेस स्वातंत्र्य प्राप्त होऊन लोकांनीं ग्रॅटनचे आभार मानिले, त्याचे धन्यवाद गाइले, व 'दयीन स्वतंत्र पार्लमेंट सभेचा जनक' असे त्याचे नांवही पडले. परंतु यानंतर थोडे

दिवस जातात न जातात तोंच त्याच्या उपकाराचा विसर पडून लोकांमध्ये असंतोष उत्पन्न झाला व कुरबुर सुरू झाली. कित्येकांस ग्रॅटनचा हेवा वाटू लागला व त्याने केलेल्या राष्ट्रकार्यांचे महत्त्व ज्या कोणत्या उपायांनी कमी होईल ते उपाय ते योजू लागले. त्यांनी असा एक नवीन बूट काढिला की, ज्याच्या योगाने आयरिश पार्लमेंट सभेला स्वातंत्र्य मिळाले असे म्हणणे आहे, तो तरी ब्रिटिश पार्लमेंट समेने केलेलाच कायदा की नाही ! सन १७४६ चा कायदा त्यांनी होऊन नवीन उपस्थित केला होता तोच आतां फक्त रद्द केला, याहून अधिक तें काय मिळाले ! आज सकृद्दर्शनी पार्लमेंटला मिळालेले स्वातंत्र्य जर खरोखरच निरंतर टिकावे असे असेल, तर ब्रिटिश पार्लमेंट समेने 'आयरिश लोकांवर बंधक होईल असा कायदा करण्याचा आपल्यास बिलकूल अधिकार नाही व या बाबतीत आयरिश पार्लमेंट सभा निखालस स्वतंत्र आहे,' असे स्पष्ट नवीन कायदा करून ठरवावे ! हा अशा प्रकारचा युक्तिवाद करण्याचा वर्ग इव्हू इव्हू वाढत चालला व प्रसिद्ध पुढारी हेनरी फ्रुड हाही याच वर्गात सामील झाला. असे करण्यांत फलडचे हेतु अनेक होते. एक तर ग्रॅटन-बद्दल त्यास निःसंशय हेवा वाटत होता. ग्रॅटनच्यापूर्वी पार्लमेंटमधील पुढारी पणा फ्रुड याजकडे होता व तो दोघांमध्ये वडील होता असे असतां ग्रॅटन हा मागाहून येऊन पुढे सरसावला व लोकप्रियतेची आणि विजयश्रीची म्हाळ वास्तविक आपल्या गळ्यांत पडावयाची ती ग्रॅटन याचे गळ्यांत पडली, याबद्दल त्यास विषाद न वाटणे अशक्य होतें. परंतु असंतुष्ट वर्गाचा पुढाकार घेण्यांत याहून अधिक चांगला असा त्याचा दुसराही एक हेतु होता. तो हा की, पार्लमेंटच्या स्वातंत्र्याच्या प्रश्नाची वेळीच कड लावून न घेतली तर पुढे मागे तो हातचा जाईल, यास्तव तापलेल्या तव्यावर पोळी भाजून घेणे हेंच अधिक श्रेयस्कर आहे असे त्याच्या मनाने घेतले. मात्र हा तवा तापण्यास लोकमताची ज्वाला पेटविण्याचे कामी त्याने ग्रॅटनइतका खरोखर पुढाकार घेतला नव्हता. वेळ पडल्यास आयरिश स्वयंसेवकांस हातांत शस्त्र धारण करण्याची सल्ला देण्या-

पर्यंत ग्रॅटनची एक वेळ मजल गेली होती, हें मार्गें सांगण्यांत आलेंच आहे. अशा आणीबाणीचे वेळीं फ्लडनें निःसंशय कच खाल्ली होती, म्हणून राजकारणाचा तवा तापविण्याचें श्रेय त्याकडे तितकें येत नाहीं. परंतु एवीतेवी तवां तापला आहे खरा व ग्रॅटननें त्याजवर एक पोळी भाजून घेतली आहे, तेव्हां आपण तरी दुसरी पोळी भाजून कां घेऊं नये असें फ्लड यास वाटणें साहाजिक होतें. केवळ कायद्याचे दृष्टीनें पाहातां त्याची बाजू सयुक्तिकही होती. ती अशी कीं, आयरिश पार्लमेंट सभेस स्वातंत्र्य देण्याचें ब्रिटिश पार्लमेंट सभेच्या मनांत जर खरोखरीच होतें, तर आयर्लंडसंबंधी कायदे करण्याचा आपल्यास अधिकार नाहीं असा स्पष्ट व विधायक कायदा हीच आयरिश पार्लमेंटच्या स्वातंत्र्याची खरी व कायदेशीर जामीनकी होती. परंतु ग्रॅटन याचें म्हणणें वेगळें होतें. तो म्हणे कीं, जुना कायदा रद्द करणें व फ्लडच्या म्हणण्याप्रमाणें स्पष्ट असा नवीन कायदा करणें या दोहोंची फलश्रुति वास्तविक एकच आहे. जुना कायदा रद्द झाला या गोष्टीचा भरपूर फायदा घेऊन तो आपण पंचनीं पाडला म्हणजे मग पार्लमेंटच्या स्वातंत्र्याविरुद्ध ब्र काढण्याची कोणाचीही छाती होणार नाहीं. शिवाय वरिष्ठांकडून कनिष्ठास स्वातंत्र्य मिळावयाचें असतां तें कांहीं गौरवानें, कांहीं गूढार्थानें असेंच मिळवावें लागतें. केवळ हमरीतुमरीवर येऊन, कायद्याचें साल काढून अगर अर्थाचें ताक घुसळून मिळविण्याचे भरीस सहसा पडूं नये. कारण त्याचा परिणाम चांगला होत नाहीं. अप्रत्यक्ष शब्दांनीं व कृतीनें म्हणजे जुना कायदा रद्द करून, स्वातंत्र्याची देणगी देणें हेंच ब्रिटिश पार्लमेंटला जितकें जड जाईल त्याहूनही आपला पराभव स्पष्ट शब्दांनीं कबूल करणें हें अधिक जड जाईल ! पहिल्या गोष्टीनें ब्रिटिश पार्लमेंट सभेच्या हातचा फक्त अधिकार गेला, परंतु दुसरीनें आपला अपमान झाला असें कदाचित् तिला वाटण्याचा संभव आहे. कायद्याच्या दृष्टीनें फ्लडचें म्हणणें बरोबर असेल, परंतु व्यवहाराचे दृष्टीनें आपलें म्हणणें अधिक सयुक्तिक आहे अशी ग्रॅटनची तक्रार होती. हा त्रास एक वर्षभर जारीनें चालला होता. फिरून पूर्वीसारखी स्वयं-

सेवकांची चळवळ सुरू झाली, सभा भरू लागल्या, अर्ज झाले व अखेर लोकमतास मान देण्याकरितां आणि आयरिश लोकांच्या मनांत विनाकारण शंका व अविश्वास राहूं नये म्हणून सन १७८३ सालीं ब्रिटिश पार्लमेंट सभेनें स्पष्टार्थक असा नवीन कायदा करून आयरिश पार्लमेंटचें स्वातंत्र्य कबूल व जाहीर केलें. अशा रीतीनें सुमारे शंभर वर्षांपूर्वीं म्हणजे सन १६८८ सालीं इंग्लंडांत जी एक प्रकारची राजकारणांतील क्रांति घडून आली, तशाच प्रकारची ही आयरलंडांतील क्रांति घडून आली.

परंतु या क्रांतीचें फळ आयरिश लोकांस फार दिवस उपभोगण्यास सांपडलें नाहीं. जें पार्लमेंट स्वतंत्र झालें, त्यांतील कित्येक सभासदांनींच त्याचें शत्रुत्व आरंभिलें. शिवाय आयरिश पार्लमेंट सभेच्या दोऱ्या कांहीं अंशीं इंग्रजी प्रधानमंडळाच्या हातीं पूर्वींप्रमाणेंच राहिल्या. कारण प्रत्यक्ष हुकूम करून जें साधण्यासारखें नव्हतें, तें लांचलुचपत वगैरे देऊन व इतर रीतींनीं आयरिश सभासदांस वश करून घेऊन त्यांस साधतां येत असे. आयरिश लॉर्ड्नांच्या सभेंत नवीन लॉर्ड नेमणें ही सर्वस्वी राजाच्या स्वाधीनची गोष्ट होती. तसेंच आयरिश हाउस ऑफ कॉमन्स सभेंतील सभासद नेमून देण्याच्या कित्येक 'वार्डॉस' अगदीं थोडे म्हणजे केव्हां केव्हां दहा पांचही मतदार असल्यामुळे त्यांस वश करून घेऊन त्यांजकडून राजपक्षास अनुकूल असे सभासद निवडून आणणें हेही अगदीं सोपें काम होतें. याच सुमारास आयरिश पार्लमेंटची सुधारणा करण्याची चळवळ सुरू झाली. या सुधारणेचा अर्थ असा होता कीं, देशांतील जितक्या अधिक लोकांस मत देण्याचा हक्क मिळवून देतां येईल तितका द्यावा व मतदारांच्या निरनिराळ्या वर्गांकडून होतां होईतो संख्येशीं यथाप्रमाण इतके सभासद निवडून देतां यावे. म्हणजे सभेंतील प्रतिनिधित्वाचा फायदा देशांतील लोकांस सरसकट सारखा मिळावा. एकाचेच अगर थोड्यांचे हातीं पुष्कळ सत्ता असा प्रकार होऊं नये. हे सुधारणेचे तत्व ग्रॅटन, फ्लड, चार्लमँट या सर्वास सारखेंच पसंत होतें. परंतु किरकोळ

गोष्टींवर त्यांचें ऐकमत्य होईना. याच सुमारास ग्रॅटन व फ्लड यांजमधील चुरस व बेवनाव अधिकच वाढला व शेवटीं मजल येथपर्यंत गेली कीं, भर पार्लमेंट सभेमध्ये त्यांनीं एकमेकांस कधींही वापरूं नये असे शब्द वापरले. त्यांचें हत्यारें घेऊन द्वंद्वयुद्धच व्हावयाचें; परंतु तें उभय पक्षांच्या मित्र-मंडळाचे मध्यस्थीनें वांचलें. या वेळीं स्वयंसेवकांचें चालकत्व चार्लमॉट याजकडे होतें. त्याचा व ग्रॅटन याचा संबंध हळू हळू सुटत चालला होता. सन १७८३ सालीं सप्टेंबरच्या आठव्या तारखेस पूर्वीप्रमाणें स्वयंसेवकांचें जंगी संमेलन भरलें. या संमेलनास त्यांच्या २७२ पलटणींकडून पांचशें प्रनिनिधी आले होते, व या सभेनें पार्लमेंट सभेच्या सुधारणेसंबंधानें केलेले ठराव पार्लमेंट सभेपुढें मांडण्यास फ्लडची नेमणूक केली. अशा रीतीनें ग्रॅटन हा अर्थात्च मार्गें पडला. खुद्द पार्लमेंटमध्ये ग्रॅटन ह्यानें उदार मनानें फ्लडच्या वतीनें व सुधारणेच्या तत्त्वास अनुकूल असेंच भाषण केलें. परंतु फ्लडची सूचना पार्लमेंट सभेनें नामंजूर केली. स्वयंसेवकांनीं केलेल्या चळवळीचा असा मोड झाला व आपला हेतु तडीस नेण्याचे कामीं त्यांनीं यापुढें योग्य ती चळवळ चालू न ठेविल्यामुळे सुधारणेचें काम तसेंच पडून राहिलें. स्वयंसेवकांबद्दल लोकांमध्ये जो एक प्रकारचा आदर, बहुमान व आग्र वाटत होता, तो नाहींसा होऊन लवकरच ग्रॅटन व चार्लमॉट यांचा फार दियसाचा स्नेहही तुटला. याच सुमारास आयर्लंडमधील ब्रिटिश लष्कर वाढविण्यासंबंधाच्या मंत्रिमंडळाच्या सूचनेस ग्रॅटन ह्यानें आपलें कर्तव्य म्हणून संमति दिली व त्यामुळे तर लोकांच्या मनांतून तो बराच उतरला.

सन १७८२ पासून पुढें आयरिश पार्लमेंटास स्वातंत्र्य मिळाल्यामुळे तिच्या रचनेंत सुधारणा होऊन तिची कीर्ति व कार्यकुशलता वाढावी ती न वाढतां सुधारणेच्या वादाच्या भोंवण्यांत सांपडून अठरा वर्षांच्या आंतच ती रसातळास गेली व अखेर सन १८०० सालीं नामशेष झाली. हा अनिष्ट परिणाम घडून येण्यास प्रधानमंडळाकडून होणाऱ्या लाचलुचपतीची भरती हें

एक कारण तर खरेंच, परंतु देशांतील पुढाऱ्यांचा आपसांतील बेवनाव व त्यांनीं परस्परांच्या महत्त्वाची केलेली हानि हें एक कारण होतें. यानंतर व्यापार-विषयक कायद्याचा वादही फिरून उपस्थित झाला. आपल्या नूतन स्वातंत्र्याचा उपयोग करून इंग्लंडाहून येणाऱ्या मालावर जकात वगैरे बसवून संरक्षणाचे तत्वावर आयरिश कारागिरीस मदत करावी, असें फ्लड याचें म्हणणें होतें. ग्रॅटनचें म्हणणें असें पडलें कीं, इंग्लंडांतील मंत्रिमंडळास परामृत करावयाचें तर आयरिश लोकांनीं लिबरल पक्षाशीं सूत व संधान राखिलें पाहिजे. व ज्या अर्थीं हल्लीं लिबरल पक्ष अनियंत्रित व्यापार पद्धतीच्या बाजूस आहे त्या अर्थीं आयरिश लोकांनींही ती बाजू सहसा सोडूं नये. इंग्लंडशीं होतां होईतो मैत्री राखावी. त्या देशांतील सर्वच पक्षांशीं वाकडें होणें नीट नव्हे असें तो आग्रहपूर्वक प्रतिपादन करित असे. परंतु इंग्लंडांतील दोन्ही पक्ष सारखेच लढाड आहेत, व आयरिश लोकांना भोळे समजून त्यांच्या हातांवर गुळखोबरें देऊन ते आपला कार्यभाग साधितात, व हें त्यांचें कपट ग्रॅटनसारख्या मंदबुद्धि पुढाऱ्यांस कळत नाहीं, असें फ्लड याचें म्हणणें होतें. अखेरीस आयात मालावर कर बसविण्याची सूचना फ्लड यानें पार्लमेंटपुढें आणिली व ती नामंजूर झाली. सुधारणेची चळवळ व आयात मालावर जकात बसविण्याची सूचना या दोन्ही गोष्टींमुळे मुख्य मंत्री विलियम पिट हा रागावून ईर्षेस चढला; आणि भस्मासुराप्रमाणें, स्वतंत्र आयरिश पार्लमेंटाचा घातक हस्त तिच्याच डोक्यावर ठेवून तिचा नाश करण्याचा त्यानें संकल्प केला. ग्रॅटन हा स्वतः प्रॉटेस्टंट पंथाचा होता; परंतु क्याथोलिक लोकांस स्वातंत्र्य व समान हक्क द्यावे या मताचा तो प्रथमपासून असून मार्गे एके ठिकाणीं सांगितलेला टाईथचा कर रद्द करण्याबद्दलची सूचना त्यानेंच प्रथम आयरिश पार्लमेंट सभेपुढें आणिली, परंतु ती नापास झाली. अशा रीतीनें आयरिश लोकांच्या हिताच्या प्रत्येक कार्यास या स्वतंत्र पार्लमेंटाचे हातून पदोपदीं अडथळाच होऊं लागला; व इतक्या श्रमानें मिळविलेल्या स्वातंत्र्याचें

चीज होईना, यामुळे पार्लमेंट सभेविषयी लोकांची अनास्था व अप्रीति वाढू लागली. इकडे ही सभा समूळ नाहीशी करण्याचे पिटचे प्रयत्न जोरावर येऊ लागले. याच सुमारास फ्रान्समध्ये क्रांतिकारक तत्वांचा फैलाव होऊ लागून त्या तत्वाबद्दलचें प्रेम आयर्लंडच्या उत्तर भागांतील प्रॉटेस्टंट लोकांत दिसून येऊं लागलें व धर्मद्वेष थोडथोडा कमी होऊं लागला. धर्माहूनही अधिक ईश्वरसंमत अशा राष्ट्रीयत्वाच्या कल्पनेचा उदय लोकांमध्ये होऊं लागल्यामुळे धर्मपंथांतील क्षुद्र भेदांचा त्यांना विसर पडूं लागला व स्वामाविकच होतें; परंतु धर्मद्वेषांचा हा निरास पाहून मंत्रिमंडळास भीति व विषाद वाटूं लागला. आणि सरकाराबद्दल लोकांचा ग्रह चांगला होऊन त्यांजमधील परस्पर वैमनस्य कायम रहावें या हेतूनें 'क्याथोलिक लोकांस योग्य हक्क देण्यास आम्हीं कधीं मार्गें वेत आहों ? ते आम्हीही देणारच आहोंत,' असें बोलण्यास त्यांनीं सुरुवात केली. इकडे धर्माच्या बाबतींत एकी होण्याची वेळ आली ती राजकीय मतांत लोकांमध्ये फूट पडण्यास आणखी एक कारण उत्पन्न झालें. लिबरल व काँझर्व्हेटिव्ह, सुधारणावादी व सुधारणाद्वेषे, सुनियंत्रित व अनियंत्रित व्यापाराचे भोक्ते, क्याथोलिक स्वातंत्र्याचे शत्रु व मित्र असे हे भेद पूर्वीचे होतेच; परंतु फ्रान्समधील राज्यक्रांतीमुळे क्रांतिवादाचे शत्रु व मित्र, म्हणजे राजसत्ताक व प्रजासत्ताक राज्यपद्धतीचे पुरस्कर्ते, अशा प्रकारचें नवीन एक भेदलक्षण उत्पन्न झालें. या संघीत त्यांतल्यात्यांत सुखाचे असेही दोन दिवस निघून गेले. हिंदुस्थानांतील लोकांस ज्याप्रमाणें लॉर्ड रिपन हे प्रिय आहेत, त्याचप्रमाणें आयरिश लोकांस प्रिय असलेले व्हाइसरॉय लॉर्ड फिझविलियम यांची व्हाइसरॉय या नात्यानें आयर्लंडांत नेमणूक झाली, व त्यांचे अमदानीत प्रॉटेस्टंट हा काहीं दिवस आयर्लंडांतील प्रधानपदावर आरूढ झाला. फिझविलियम याच्या मनांत प्रॉटेस्टंटबद्दल अत्यंत आदरबुद्धि होती, व आयर्लंडच्या राज्यकारभारांत मनःपूर्वक मदत करण्याचें अभिवचन त्यानें इंग्लंडा-

हून येण्याचे पूर्वापासून ग्रॅटनकडून घेतलें होतें. परंतु फिड्झ विलियम याचा व पिट्चा ब्रेवनाव झाल्यामुळें त्यांस लवकरच आपली जागा सोडून परत जाणें भाग पडलें. फिड्झ विलियम व ग्रॅटन यांचा मिलाफ असताही त्यांचे हातून आयरिश पार्लमेंटकडून रोमन क्याथोलिक लोकांचें अगर आयरिश राष्ट्रांचें हित साधेल असें कोणतेंही काम करवून घेतां येईना. १७९२ सालीं क्याथोलिक लोकांस हक्क देण्याचें बिल आयरिश संभेपुढें आणिल्लें तिनें नामंजूर केलें, यामुळें क्याथोलिक लोकांनीं चिडून दंगा केला. क्याथोलिक व प्रॉटेस्टंट लोकांच्या मारामाऱ्या होऊन अधिकारीवर्गांनै प्रॉटेस्टंट लोकांची कड घेऊन सुमारे तेराशें क्याथोलिक लोकांस इनसाफ, न करतां हद्दपार केलें. पुढील सालीं अधिकारीवर्गांनै नवीन अधिकार घेण्यासंबंधाचें बिल आणिलें व पास करून घेतलें. या बिलाचा ग्रॅटन व त्याचे साहाय्यकर्ते यांनीं अत्यंत जोराचा निषेध केला व असें स्पष्ट बोलून दाखविलें कीं, देशांतील असंतोष कमी व्हावा असें असेल तर असले दडपशाहीचे कायदे करून चालणार नाही, तर ज्यांस हक्क नसतील त्यांस हक्क व जे न्याय मागतील त्यास न्याय दिला पाहिजे. क्याथोलिक लोकांस समान हक्क देण्यासंबंधानें ग्रॅटन ह्यानें फिरून एक बिल पुढें आणिलें; व तें फिरून नामंजूर झालें. पुढील सालीं वूल्फ्टोन यानें बंड केलें व फ्रेंच लोकांचें आरमार घेऊन तो आयर्लंडावर आला; परंतु वादळ होऊन हें आरमार उध्वस्त झालें आणि आयर्लंडांतील लोकांकडून वूल्फ्टोनचा पाठपुरावा व्हावा तसा झाला नाही. ग्रॅटन हा बंडाविरुद्ध होता व त्याचा तो उघडपणें निषेधही करी, परंतु ' ही परिस्थिति लक्षांत घ्या व अडून तरी डोळे उघडा,' असें तो अधिकारीवर्गांस सांगे; तथापि त्याचा कांहीं एक उपयोग होईना. या स्थितीस तो इतका कंटाळला कीं, पुढील सालीं पार्लमेंटच्या नव्या निवडणुकी झाल्या तेव्हां तो पार्लमेंट सोडून देऊन घरीं बसला, परंतु एवढ्यानेंही अधिकारीवर्गांचें समाधान होईना. तो बंडांत सामील असल्याचा कसा तरी पुरावा करून त्यास गोत्यांत आणण्याचे त्यांचे प्रयत्न सुरू झाले. शेवटीं देशांत राहणें

त्याला इतकें धोक्याचें झालें कीं, आर्थर ओकॉनेल या नांवाच्या त्याच्या मित्रा-
वर खटला चालू असतां त्याच्यातर्फें तो इंग्लंडांत साक्ष देण्याकरितां गेला,
ही संधि पाहून त्याच्या मित्रांनीं त्यास तेथेंच ठेवून घेतलें. सन १७९९ सालीं
ब्रंडाची धामवूम मोडल्यावर तो आयर्लँडांत परत गेला. पार्लमेंटांत प्रवेश कर-
ण्यास प्रथम त्यास कांहीं दिवस अडचण पडली, परंतु अखेर सुमारे वाराशें
पोंड खर्च करून ' विकलो ' येथील वार्डाकडून त्यानें आपली निवडणूक
करून घेतली. पुढील सालीं आयरिश पार्लमेंट सभेचे स्वातंत्र्यावर किंबहुना
अस्तित्वावर पिटनें उघड घाला घातला. आपल्या हातानें महत्प्रयासानें रोविलेल्या
स्वातंत्र्यरूपी वृक्षावर अधिकारीवर्ग निर्दयपणें कुन्हाड चालवीत आहे, हें पाहून
ग्रॅटननें आपलें सर्व वक्तृत्व, सर्व शक्ति व सर्व आवेश खर्ची घालून आयरिश
पार्लमेंट मोडण्याच्या प्रयत्नास प्रतिरोध केला; परंतु पिटनें चारलेल्या लान्चानें
आयरिश सभासदांचें तोंड मिटलें होतें एवढेंच नव्हे, तर त्यांच्या कानठळ्याही
त्रसत्या होत्या. यामुळें ग्रॅटन याचें दिव्य व अमोघ वक्तृत्व पालथ्या घड्या-
वरील पाण्याप्रमाणें फुकट गेलें. या वादविवादांत त्यानें मंत्रिमंडळाचीं सर्व
विंगें बाहेर काढून, लालचलुचपतीच्या साहाय्यानें त्यांनीं आरंभिलेल्या कुकर्माचा
हिडिसपणा व्यक्त करून दाखविला. हें दोषाविष्करण मंत्रिमंडळास इतकें झोंबलें
कीं, त्यांच्यातर्फें कॉरी या नांवाच्या प्रधानानें दुसरे दिवशीं ग्रॅटन यास द्वंद्व
युद्धास बोलाविलें. ग्रॅटन हा जसा सभाशूर तसाच रणशूरही होता. त्यानें द्वंद्व
युद्धाचें निमंत्रण स्वीकारलें व कॉरी यास जखमी केलें. तारीख १ आगष्ट सन
१८०० रोजीं ग्रॅटन याच्या निराशेचा कळस झाला. १६० विरुद्ध ११७
मते पडून आयरिश पार्लमेंट सभेनें आत्मघाताचा ठराव पास केला, व अशा
रीतीनें शंभर कोसांवरून सूत्रें चालविणारा मायावी सृशधार विलियम पिट
याच्या प्रयत्नास यश येऊन आयर्लँडची पार्लमेंट सभा सुधारण्याच्या ऐवजीं
कायमचीच नष्ट झाली.

पार्लमेंट सभा आयर्लँडांतून गेल्यावर ग्रॅटन हा चार वर्षे घरीच राहिला.

स्वदेशी पार्लमेंट मोडल्यावर ब्रिटिश पार्लमेंट सभेत शिरावें किंवा कसें यासंबंधानें त्याचें मन बरेंच संशयग्रस्त झालें होतें. परंतु शेवटीं ' आयर्लंडांत स्वस्थ वसून तरी करावयाचें काय ? तिकडे गेल्यास झाला तर कांहीं उपयोगच होईल ! ' असा निश्चय करून सन १८०५ सालीं यॉर्क कॉउन्टीतील एका वार्डांतर्फें तो पार्लमेंटमध्ये निवडून आला. तेथपासून त्याच्या मरणापर्यंत मुख्यतः दोन चळवळी पार्लमेंटांत व आयर्लंडांत चालू होत्या. एक क्याथोलिक लोकांच्या हक्कांबद्दल व दुसरी नष्ट झालेली आयरिश पार्लमेंट सभा फिरून प्रस्थापित करण्याबद्दल. यांपैकीं एकही चळवळ ग्रॅटनचे डोळ्यांदेखत पूर्ण यशस्वी झाली नाही. मात्र पहिल्याच चळवळीस बरेंच रूप आलें होतें. सन १८०५ पासून १८१८ पर्यंत बहुधा प्रत्येक वर्षीं क्याथोलिक लोकांच्या हक्कांचा प्रश्न, अर्ज, ठरावाची सूचना अगर बिल यांपैकीं कोणत्या ना कोणत्या तरी रूपानें वादविवादास निघे. पैकीं ठरावाच्या सूचना कित्येक वेळां पास झाल्या. कायदा असा त्याचे ह्यातीत झाला नाही. मात्र या तेरा वर्षांच्या चळवळीनें इतका फायदा झाला कीं, या प्रश्नास अनुकूल असें मत पार्लमेंट सभेत दिवसेंदिवस वळावूं लागलें. सन १८१४ चे सुमारास कायदाही होण्याचा रंग आला होता, परंतु क्याथोलिक पंथाचे बिशप राजानें नेमावे किंवा रोम वेथील पोपनें नेमावे, यासंबंधानें ग्रॅटन व ओकॉनेल प्रभृति क्याथोलिक पुढारी यांमध्ये मतभेद होऊन बिल पास होण्यास हरकत आली. सन १८१८ सालीं आपसांतील हा मतभेद मिटला व ग्रॅटन हा डब्लिनतर्फें नवीन निवडणुकींत निवडून आला. या निवडणुकीचे दिवशीं घरीं परत येत असतां वाटेंत दंगा होऊन कोणी एका बदमाश मनुष्यानें ग्रॅटन यास लांकूड फेकून मारिलें. त्यामुळें त्यास बरीच जखम झाली. परंतु ' हा सगळा धर्मवेडाचा परिणाम ' असें म्हणून त्यानें तें प्रकरण उदारपणें तसेंच सोडून दिलें. दरम्यान सन १८१० सालीं डब्लिन येथें सभा भरून नष्ट झालेली पार्लमेंट सभा फिरून प्रस्थापित करण्यासंबंधानें चळवळ सुरू झाली. या सभेस ग्रॅटन हजर होता, परंतु या अखेरच्या सालांत मना-

वरील निराशापटल इतकें वाढत गेलें कीं, या चळवळीस यश येईल असें त्याची मनोदेवता त्यास सांगेना ! सन १८१८ सालानंतर ग्रॅटनची प्रकृति दिवसेंदिवस फारच क्षीण झाली. शेवटीं शेवटीं उभें राहवत नसल्यामुळें बसून बोलण्याची परवानगी अव्यक्षाकडून घेऊन तो पार्लमेंट सभेमध्ये भाषणें करी; परंतु अखेरपर्यंत त्यानें आपलें कर्तव्य निश्चयानें बजाविलें.

ग्रॅटनच्या अंगचे मुख्य गुण म्हटले म्हणजे अत्युत्कट देशाभिमान, तीव्र बुद्धिमत्ता व पराकाष्ठेचा निःस्पृहपणा. देशकार्यासाठीं त्यानें वकिलीचा धंदा पहिल्यापासून जन्मभर सोडून दिला, हें मार्गें सांगितलें आहेच. परंतु त्याहून लक्षांत ठेवण्याची गोष्ट ती ही कीं, लाचलुचपतीनें जुजबुजलेल्या त्या काळामध्ये आयरिश पार्लमेंट सभेमधून ग्रॅटनइतका निर्भेळ व निकोप असा त्याचा तोच निघाला. पार्लमेंट सभेतील त्याच्या कारकीर्दीच्या बहुतेक भागांत प्रधान-मंडळांपैकी एकाद्या प्रधानाइतकें वजन त्याच्या शब्दाला व मताला नेहमीं असे. परंतु प्रत्यक्ष प्रधानकीचें काम असें त्यानें फक्त एकच वेळ केलें. पण प्रजापक्षीय पुढाऱ्यांच्या नशिबीं नुसती टीका व चळवळ करीत बसण्याचें यावें, प्रत्यक्ष राज्यकारभाराचा अनुभव त्यांस फारसा मिळूं नये, हा अनुभव परकीय अंमलाखालीं असणाऱ्या देशभक्तांस सर्व देशांत नेहमींच येणारा आहे. तो निःस्पृह असल्यामुळें अधिकारी वर्गाची मर्जी संपादन करण्याकडे जितकें त्याचें दुर्लक्ष असे, तितकेंच लोकप्रियता संपादण्याकडेही त्याचें दुर्लक्ष असे. कोणत्याही बाबतींत त्याचीं मते चोख व ठाम असत, व तीं बोलून दाखाविण्यास तो कधीही मार्गें घेत नसे. मग त्याचे योगानें अधिकारीवर्ग व समाज यांचा राग होवो वा लोभ होवो. मात्र त्याचीं मते चोख व स्पष्ट असत म्हणून तो दुराग्रही होता असें नाहीं. कोणत्याही मतभेदाचे प्रसंगी प्रत्यक्ष कृतीच्या संबंधांत शक्य तितकें मिळतें व मिटतें घ्यावें, असें त्याचें नेहमीं धोरण असे. परंतु प्रतिपक्षाचा केवळ राग अगर खासगी स्नेह्यांची मीड यांस त्यानें कधीही म्रीक घातली नाहीं. सर्वजनिक कामकाजांत तरतरीत बुद्धीप्रमाणें उज्ज्वल

अशा वक्तृत्वाची त्यास मदत होई; व आजमितीस सर्व आयरिश वक्त्यां-
मध्ये त्याची गणना प्रमुखत्वानें करितात. त्याच्या शरिराची ठेवण व रूप
यांत अलौकिक असें कांहींच नव्हतें. आवाज असावा तितका गोड नव्हता
व केव्हां केव्हां त्याचे हातवारे हसूं येण्यासारखे होत. पण त्याच्या भाषण-
प्रसंगी पहिलीं दोनचार मिनिटें प्रस्तावनेदाखल जाऊन, मग उत्कृष्ट अलंकार
व रम्य विचारसरणी यांनीं ओतप्रोत भरलेल्या अशा त्याच्या अमोघ वक्तृत्वा-
चा अस्खलित प्रवाह एकदां सुरू झाला, म्हणजे श्रोतृवृंद तासांचेतास
तल्लीन होऊन ऐकत बसे. त्याचे वक्तृत्व अशिक्षितापेक्षां सुशिक्षितांनाच
अधिक आवडण्यासारखें होतें. कारण त्यामध्ये ग्राम्यपणा मुळींच नसून सु-
संस्कृतीची लकाकी भरलेली असे, व ब्रिटिश पार्लमेंटमधील नांवाजलेले
वक्तेही त्याचे भाषण ऐकतांना प्रेमानें तल्लीन होत. त्याची कल्पनाशक्ति फारच
विशाल होती, व भाषेतील अलंकार योजणें हा त्याच्या हातचा नुसता मळ
होता. यामुळे कोणत्याही विषयासंबंधानें उत्कृष्ट शब्दचित्र रेखाटून त्यांतील
देखावे कोटीबाज वं खुसखुशीत शब्दांनीं त्याला दाखवितां येत असत. ग्रॅटन
हा आयरिश मुत्सद्दी व वक्ते यांमध्ये मूर्धाभिषिक्तच होऊन गेला आहे असें
म्हणण्यास हरकत नाही.

वूल्फटोन

हं प्रजार्शी निव्वळ दंडेली करून आपल्या राष्ट्रस निर्भेळ स्वातंत्र्य मिळ-
वून देण्याची आकांक्षा ज्या कांहीं थोड्या अविचारी अशा आयरिश
देशभक्तांनी मनांत धरून प्रत्यक्ष उद्योग केला होता, अशांमध्ये वूल्फटोन हा
मुख्य आहे. वूल्फटोनचा जन्म सन १७६४ मध्ये झाला. त्याचे शिक्षण
समाप्त झाल्यावर तो लवकरच राजकारणांत शिरला, आणि त्याची बुद्धिमत्ता,
उद्योगप्रियता, धैर्य, साहसबुद्धि व घटनाशक्ति ही कांहीं अलौकिक असल्यामुळे
ज्या गोष्टी त्याच्या बरोबरीच्या अथवा त्याच्याहून वडील व अनुभवी अशा
लोकांच्या मनाला आकलन करतां आल्या नाहीत, त्यांची स्फूर्ति त्याच्या मनांत
होऊन टोन यानें उद्योगांत सर्वांच्याही पुढें भरारी मारली. सन १७९१
सालीं यानें ब्रेलफास्ट येथें 'संयुक्त आयरिश राष्ट्रमंडळ' या नांवाची सभा
स्थापित केली. प्रथमतः या सभेचा उद्देश व तिनें योजिलेला कार्यक्रम केवळ
कायदेशीर पद्धतीनें देशांतील राज्यकारभारांत सुधारणा घडवून आणण्यासंबंधाचा
होता. तिनें आपल्या हातीं जें पहिलें काम घेतलें तें, रोमन क्याथोलिक
लोकांचा छळ करणारे जे अमानुष कायदे त्यावेळीं अस्तित्वांत होते त्यांविरुद्ध
चळवळ करून ते रद्द करविणें हें होय. टोन हा स्वतः प्रॉटेस्टंट पंथाचा होता,
तथापि तारुण्याच्या उत्साहानें आणि शुद्ध स्वदेश भक्तीनें त्याचे मन उज्ज्वल
झालेलें होतें, यामुळे राष्ट्रच्या पुनर्जीवनाकडे पहातां, आपल्या देशबांधवांपैकीं
एका मोठ्या वर्गाचीं दुःखें प्रथम त्याच्या दृष्टीस पडलीं व तीं घालविण्याचा

उपक्रम करून राष्ट्रस स्वातंत्र्य मिळवून देण्याचा खरा प्रारंभ आपण केला असें त्यास वाटलें व ही गोष्ट लक्षांत ठेवण्यासारखी आहे. ज्यांस निव्वळ माथेफिरू किंवा अराजक असें म्हणतां येईल अशांपैकीं टोन हा नव्हता. त्याच्या मनावर खऱ्या स्वातंत्र्यप्रेमाचा संस्कार उत्कृष्ट घडलेला होता. परंतु सामाजिक दुःख निवारण करण्याच्या कामाच्या मार्गांत ज्या अडचणी सभेस येऊं लागल्या, त्या टोन यास दुःसह वाटल्या; आणि जगांत इतरत्र राजकारणांमध्ये ज्या प्रचंड घडामोडी त्यावेळीं सुरू होत्या, त्याजकडे त्याचें लक्ष वेधलें.

कायदेशीर चळवळ करणारी सभा असें जें लक्षण 'संयुक्त आयरिश राष्ट्र-मंडळा' चें ह्या वेळेपर्यंत कायम होतें, त्यापासून तें हळू हळू भ्रष्ट होऊं लागलें. या वेळीं आयरिश पार्लमेंटची स्थिति फारशी चांगली नव्हती. ग्रॅटन-सारख्या सात्त्विक देशभक्तानें यापूर्वीं पंधरा सोळा वर्षांपासून पार्लमेंट सुधारण्याचे जे प्रयत्न चालविले होते, ते जवळ जवळ निष्फळ होऊन तिच्यांतिल सभासदांवर ग्रॅटनच्या वक्तृत्वापेक्षां पिढ्या लचलुचपतीचाच परिणाम अधिक झाला होता. यामुळें अशा पार्लमेंटच्या हातून देशसुधारणा कसची घडून येणार ? असें वाटून निराशेच्या शल्यानें त्याचें मन विदीर्ण झालें असतां त्यांतच फ्रान्स व अमेरिका या देशांतील चळवळी पाहून निर्भेळ स्वातंत्र्य मिळविण्याच्या अद्भुतरम्य अशा कल्पनेचें बीज रुजलें गेलें. जी गोष्ट अमेरिका व फ्रान्स या देशांमध्ये लोकांस साध्य झाली, तीच आयरिश लोकांसही साध्य झाली पाहिजे असा त्यानें तर्क केला. परंतु आपल्या भोंवतालच्या विशेष प्रकारच्या परिस्थितीची अटकळ त्यास बरोबर न करतां आत्मामुळें त्याचा तर्क अखेर खोटा ठरला. 'संयुक्त आयरिश मंडळा'च्या स्थापनेपासून तीन वर्षांतच तिच्या स्वरूपांत स्थित्यंतर झालें, व सन १७९४ सालीं सभेमध्ये वादविवाद व मतभेद होऊन नेमस्त मताची मंडळी तीतून निघून गेली, व बाकी राहिलेल्यांनीं सभेस क्रांतिकारक गुप्तमंडळी बनविले. या नवीन मंडळांत टोन. टॉमस, एमेट, निलसन, रसेल, नॅपर टॅन्डी, आणि

डब्लिन वगैरे प्रमुख शहरांतील काहीं तरुण लोक प्रमुख होते. टोन हा स्वतः प्रॉटेस्टंट असल्यामुळे अलस्टर वगैरे प्रांतांत, म्हणजे जेथं राजनिष्ठ प्रॉटेस्टंट लोकांचें वर्चस्व होतें, तेथेही सदर सभेस बरेच अनुयायी मिळाले. या सभेचा सभासद होण्यास गुप्त शपथ घ्यावी लागे. व ही शपथ घेऊन नवीन सभासद मिळविण्याची जबाबदारी जुन्या सभासदांवर असे.

कर्मधर्मसंयोगानें सन १७९४ सालीं प्रजासत्ताक अशा फ्रेंच राजमंडळाकडून विलियम जॅकसन या नांवाचा एक गृहस्थ आयर्लंडमध्ये आला. तो स्वतः प्रॉटेस्टंट धर्मोपदेशक असल्यामुळे त्यानें आणलेला क्रांतिकारक संदेश 'संयुक्त राष्ट्रमंडळा'स विशेषच ग्राह्य वाटला, परंतु जॅकसन हा भोळवट व उथळ मनाचा असल्यामुळे, त्याचे सर्व ब्रत कोकेन नांवाच्या गृहस्थास कळले व कोकेन हा लोभी असल्यामुळे अर्थात् अधिकारीवर्गाकडून त्याची नेमणूक गुप्त पोलिसांत झाली. सन १७९४ चे एप्रिलांत जॅकसन यास अधिकाऱ्यांनीं कैद करून फांशी देण्याचें ठरविलें, परंतु त्यानें स्वतःच विप्र खाऊन आत्म-हत्या केली. टोन व जॅकसन यांचा गुप्त संबंध अधिकाऱ्यांस माहित असल्यामुळे टोन याजवरही फांशीचाच प्रसंग यावयाचा; परंतु तो अमेरिकेस निघून गेला व नंतर तेथेच त्यानें आपल्या कामास सुरवात केली. या ठिकाणीं त्यास त्याच्या आयरिश साथीदारांकडून उत्साहपूर्ण व आशाजनक अशीं पत्रे येऊं लागल्यामुळे त्यानें फिलाडेल्फिया येथून फ्रेंच राजमंडळाशीं पत्रव्यवहार सुरू केला; व फ्रेंच सैन्य आयर्लंडांत पाठविण्यांत येईल तर आयरिश लोकांकडूनही उचल होईल असें त्यानें त्यांस सुचविलें. इतर आयरिश लोकांप्रमाणें टोन हा अमेरिकेंत जाऊन कामधंदा करून अगर सैन्यांत नोकरी धरून राहता तर झटकन नांवारूपास आला असता. परंतु त्यानें आरंभिलेला उद्योगच त्यास अधिक प्रिय वाटून तो आपल्या पराक्रमी स्त्रीसहवर्तमान पॅरिस येथें आला; व त्या वेळचा फ्रेंच युद्धमंत्री कानो याच्याशीं त्यानें बोलणें लाविलें. टोन यानें कानो याची अशी खात्री करून दिली कीं,

जरकरितां फक्त वीस हजार फ्रेंच सैन्य आयर्लंडांत उतरलें तर आयरिश लोकांच्या बंडास जरूर तेवढी मदत होऊन आयर्लंड स्वतंत्र होईल. कार्ने यानें ती गोष्ट मान्य करून सैन्य पाठविण्याचें ठरविलें. सन १७९६ चे डिसेंबरचे १६ तारखेस ब्रेस्ट येथून लहान मोठी अशी तीस जहाजे, पंधरा हजार सैन्य, आयरिश लोकांस पुरविण्याकरितां हत्यारें घेऊन आयर्लंडवर स्वारी करण्यास निघालें. टोन यास फ्रेंच सैन्यांतील अॅडज्यूटंट जनरल असा हुद्दा देण्यांत आला होता. आरमारावर अॅडमिरल हॉच नांवाचा अधिकारी मुख्य होता. हें सर्व सैन्य आयर्लंडच्या किनाऱ्यावर जाऊन पोहोचलें तर कदाचित् टोन याच्या कल्पनेप्रमाणें सर्व गोष्टी घडून आल्याही असल्या. परंतु आरमाराच्या दोन भागांची चुकामूक झाली. एक भाग टोन व हॉच यांसह बॅन्ट्रीबे नांवाच्या उपसागरांत येऊन बरेच दिवस मुकाम करून राहिला; पण या एकाच भागातील सहा सात हजार लोकांनीं किनाऱ्यावर उतरून आपल्या कामास प्रारंभ करावा किंवा नाहीं, याविषयीं कांहीं दिवस वाटाघाट चालली. इतक्यांत मोठें वादळ झालें, जहाजांचे नांगर तुटले व या आरमारास फ्रान्स येथें परत यावें लागलें. यामुळें टोन याची अत्यंत निराशा झाली; परंतु त्यानें धीर सोडला नाहीं. सन १७९७ सालीं डच लोकांनीं स्थापिलेल्या प्रजासत्ताक मंडळानें टोन यास मदत देण्याचें कबूल करून पूर्वी-एवढें आरमार व सैन्य त्याचे स्वाधीन केलें. परंतु फिरून पूर्वी-प्रमाणेंच वाऱ्याच्या प्रतिकूलतेमुळें स्वारी करण्याचा बेत फसला. फिरून १७९७ सालीं फ्रान्स येथील मंत्रिमंडळानें इंग्लंडवर स्वारी करण्याकरितां सैन्य तयार करून त्यावर जनरल बोनापार्ट यास मुख्य नेमिलें. हें पाहून तर टोन यास अधिकच आशा उत्पन्न झाली, आणि त्याच्या व बोनापार्ट यांच्या कित्येक भेटी होऊन संभाषणही झालें. परंतु अगदीं आयत्या वेळेस इंग्लंडवर स्वारी करण्याचा बेत रहित होऊन पुढील सालीं मे महिन्यांत, जमलेलें सैन्य घेऊन बोनापार्ट हा इजिप्तवर स्वारी करण्यास

निघून गेला. यामुळे टोन यास ' वरंडलंबूक इव दूरमुत्क्षिप्य पातितः ' असें होऊन तो निराशेनें जवळजवळ वेडा झाला. आयर्लंडातील अधिकाऱ्यांनीही, कांहीं तरी तजवीज लवकरच केली पाहिजे, नाही तर बंडावा फैलावेल, असा विचार करून लॉर्ड एडवर्ड फिडझरल्ड व टोन याचे आणखी कित्येक सहकारी पकडले. इकडे आयरिश शेतकऱ्यांमध्ये बेबंदशाही माजली होती व त्यांजवर होणारा जुलूम व जाच त्यांना असह्य वाटू लागला होता. या सर्व कारणांचा एकदम परिणाम होऊन बोनापार्ट हा इजिप्तवर स्वारी करण्यास निघाल्यापासून तीन दिवसांचे आंत आयर्लंडमध्ये उघड रीतीनें बंड सुरू झालें, व टोन हा उतावीळ होऊन ' हीच वेळ आहे, तरी या वेळेस काय मिळेल तें सैन्य आयर्लंडवर घाडा ' असें सांगण्याकरितां फ्रेंच लष्करी अधिकाऱ्यांकडे खेपा घालू लागला. फिरून स्वारी करण्याच्या बेताची वाटाघाट होऊं लागली. जनरल हम्बर्ट नांवाचा एक फ्रेंच लष्करी अंमलदार थोडीशी युद्धाची सामग्री घेऊन टोनसहवर्तमान अधिकाऱ्यांच्या हुकुमाची वाट न पाहतां फक्त एक हजार सैन्यानिशीं आयर्लंडच्या किनाऱ्यावर जाऊन उतरला, व तोंड देण्यास आलेल्या इंग्रजी सैन्याचा पराभव करून तो पुढें चाल करून जाऊं लागला. परंतु जनरल लॅक हा वीस हजार सैन्यानिशीं आडवा येऊन त्यानें त्याचा पराभव केला. हें पाहतांच आणखी पांच हजार सैन्य देऊन हारडी नांवाच्या सरदारास टोन याजबरोबर आयर्लंडास पाठविण्यांत आलें. या छोट्या आरमाराची व इंग्रजी आरमाराची गांठ पडून तुंबळ युद्ध झालें, व शेवटीं फ्रेंच आरमाराचा पराभव झाला. मुख्य जहाजावर टोन हा फ्रेंच लष्करी अधिकाऱ्याचा पोशाख घालून लढत होता व आपल्या हातानें तोफांस सरबत्ती देत होता. टोन यास प्रथम कोणी न ओळखिल्यानें त्यास इतर फ्रेंच अधिकाऱ्यांप्रमाणें प्रथमतः लष्करी सन्मानानें वागविण्यांत आलें. परंतु दुर्दैवानें लवकरच त्याच्या एका आयरिश मित्रानें त्यास ओळखिलें, व लगेच आयरिश बंडखोर या नात्यानें टोन यास वागविण्यास सुरुवात होऊन त्यांनीं त्याच्या

पायांत विड्या घातल्या. पण यांत फ्रेंच लष्करी पोषाखाचा अपमान होत आहे तो होऊं नये म्हणून त्यानें तो पोषाख अंगावरून काढून फेंकून दिला, व 'सन्मानाच्या किताबाचा बिल्ला लटकविणाऱ्या सोन्याच्या साखळीपेक्षां मला स्वदेशहिताकरितां पायांत पडलेल्या विड्याच अधिक प्रिय वाटतात,' असें म्हणून त्या लोखंडी सांखळ्यांचें त्यानें चुंबन घेतलें.

सन १७९८ च्या नवंबरचे दहावे तारखेस त्याची डब्लिन येथें लष्करी कोर्टामार्फत चौकशी होऊन त्यास देहांत शिक्षा ठरविण्यांत आली. सदर चौकशीचे वेळीं दोषारोपांतील सर्व गोष्टी त्यानें एकदम कबूल केल्या व लिहून आणलेलें सणसणीत भाषण कोर्टापुढें वाचून दाखविलें. तें भाषण अत्यंत प्रेमळ व आवेशयुक्त असें होतें. त्याच्या भाषणांतील मुख्य मुद्दा असा होता कीं, "मी स्वदेश स्वतंत्र करण्याकरितां उघड लढाई केली ही गोष्ट खरी आहे, परंतु हें सर्व मी देशांत चाललेले मूर्ख अत्याचार, गुप्त वध वगैरे बंद व्हावे एवढ्याकरितांच आरंभिलें होतें. मी वारिश्टनप्रमाणें यशस्वी झालों असतों तर मला खचित कोणी नांवें ठेविलीं नसतीं. परंतु माझे प्रयत्न केवळ निष्फळ झाले एवढ्याकरितांच मला बंडखोर अगर गुप्त वध करणारा वगैरे अपमानकारक विशेषणें लावणें गैर होईल." हें भाषण चाललें असतां न्यायपीठावर बसलेले लष्करी अधिकारी व टोन यांजमध्ये बरीच प्रश्नोत्तरें झालीं, व त्यावरून टोन याचा पाणीदारपणा कळून आला. तसेंच आपल्या भाषणांत त्यानें क्याथोलिक लोकांविषयी जी अत्यंत कळकळ व जो प्रेमभाव उदारपणानें व्यक्त केला, तो पाहून या आयरिश देशभक्ताच्या देशभक्तीचा विस्तार खरोखर किती व्यापक होता, व त्याचें मन किती मोठें होतें हें कोणासही तेव्हांच दिसून येईल. अखेर शिक्षा सांगण्याचे वेळीं आपणास गोळी घालून मारण्याचा लष्करी मान तरी मिळावा अशी त्यानें कोर्टाची विनवणी केली, परंतु शेवटीं त्यास फांशी देण्याचीच शिक्षा लॉर्ड कॉर्नवालीस यानें ठरविली. दुसरे दिवशीं सकाळीं म्हणजे तारीख १२ रोजी त्यास फांशी

देषार तों, आदले दिवशीं रात्रीं तुरुंगाच्या अंधार कोठडींत कोणास न कळत त्यानें चाकूनें आपली रक्तवाहिनी शीर कापण्याइतकी जबर जखम गळ्यास करून घेतली, व भयंकर रक्तस्राव होऊन तो उजाडेपर्यंत आसन्नमरण होऊन पडला. ही बातमी बाहेर कोणास कळली नाहीं. इकडे १२ वे तारखेस सकाळीं त्या वेळचा प्रसिद्ध वक्ता व वकील क्यूरन हा गडबडीनें हायकोर्टा-पुढें उभा राहून त्यानें अशी तक्रार केली कीं, टोन याचा गुन्हा बंड करण्याचा जरी असला, तरी त्याची चौकशी लष्करी कोर्टामार्फत होणें हें बेकायदेशीर आहे, व ही तक्रार मान्य करून हायकोर्टानें टोन यास तुरुंगांतून काढून आपणासमोर हजर करण्याबद्दल 'शेरिफ' यास तांतडीचा हुकूम व वारंट सोडलें. कारण कीं, कदाचित् हुकूम पोहोंचण्याचे आधींच फांशीच्या शिक्षेची अंमलबजावणी व्हावयाची ! शेरिफ तुरुंगांत जाऊन पहातो तों, टोन जखमी होऊन पडलेला. ही बातमी हायकोर्टास लागतांच हायकोर्टाच्या चीफ जजानें त्याच्या फांशीची शिक्षा तहकूब केली, व नंतर सात दिवसपर्यंत अत्यंत कष्ट होऊन तो तारीख १९ नवंबर सन १७९८ रोजीं तुरुंगांतच मरण पावला. अशा रीतीनें आयर्लंडचा एक उत्कृष्ट देशभक्त मोहरा अकार्लो खर्ची पडला.

टोन यानें आपल्या बयाच्या पंचविसाव्या वर्षीं बॅरिस्टरीची परीक्षा दिली होती. परंतु वकिली वगैरे न करतां सार्वजनिक कामास वाहिलेल्या त्याच्या आयुष्याचा अंत पुढें नऊ वर्षांतच अशा अद्भूत व अकल्पित रीतीनें व्हावऱ्हा असा ईश्वरी संकेत होता व तसेंच घडून आलें.

रॉबर्ट एमेट

याचा जन्म १७७८ त झाला. याचा बाप डॉक्टर एमेट हा प्रख्यात व लोकमान्य असा वैद्य असे. याचा विद्याभ्यास ट्रिनिटी कॉलेजांत झाला. त्या वेळीं याचा सहाध्यायी व परम मित्र थॉमस मूर हा होता. हा मूर पुढें आयर्लंडांतील उत्कृष्ट कवि म्हणून प्रसिद्धीस आला. एमेट हा आपल्या वेळीं कॉलेजांतील अत्युत्कृष्ट वक्ता म्हणून नाणावला होता. परंतु त्याची राजकीय मते अत्यंत प्रखर असल्यामुळे त्यास कॉलेजच्या अधिकाऱ्यांनीं कॉलेजांतून काढून टाकले होते. आपणाविषयीं सरकारास संशय आला असें वाटल्यावरून तो युरोपांत गेला, व तेथे त्यास पुष्कळ राजकीय गुन्हेगार भेटले. सन १८०० सालीं आयरिश पार्लमेंट सभा मोडल्याचें ऐकून त्यास फार वाईट वाटले. एमेट हा फ्रान्समध्ये गेला तेव्हां बोनापार्टची व त्याची गांठ पडली; व फ्रान्स व इंग्लंड यांजमध्यें युद्ध सुरू होतांच फ्रेंच सैन्य आयर्लंडांत उतरेल असें बोनापार्ट यानें एमेट यास सांगितलें. १८०२ च्या आक्टोबर महिन्यांत एमेट हा आयर्लंडांत परत आला व तें युद्ध सुरू होतांच मोठ्या आशेनें त्यानें हत्यारे व दारुगोळा यांची जमवाजमव करण्यास सुरुवात केली. ता. २३ जुलै १८०३ रोजीं बंडास सुरुवात व्हावयाची, परंतु इतर ठिकाणीं लोकांची जमवाजमव न झाल्यामुळे डब्लिन येथें बंडास सुरुवात झाल्यापासून एक तासाचे आंतच त्याची परिसमाप्ति झाली. त्या दिवशीं सायंकाळीं त्याच्या लोकांनीं चरकी बाण सोडून ठरलेली इशारत दिली, व नितक्यांत मुख्य न्याया-

धीश लॉर्ड किलवारडेन हा त्यांच्या हातीं चुकून सांपडतांच त्यांनीं त्याचीच कत्तल केली. अर्थात् चहुंकडे धराधरी झाली व रात्रीचे दहा वाजण्याचे आंतच हें बंड संपलें ! रॉबर्ट एमेट यास गुप्त स्थळीं छपून रहावें लागलें. तो तसाच एक महिनाभर लपून होता; परंतु प्रख्यात वकील क्यूरन याची मुलगी व एमेट यांचें परस्पर प्रेम होतें, तिला भेटून मग देशांतर करावें, अशा विचारांत तो असतां फसगमतीनें पकडला जाऊन ठराविक रीतीनें त्याचा शेवट झाला. त्यानें कोर्टास उद्देशून केलेलें भाषण अत्यंत वक्तृत्वपूर्ण व धैर्यशीलपणाचें आहे. त्यास ता. २० सप्टेंबर १८०३ रोजी फांशी देण्यांत आलें. आपल्या भाषणात त्यानें लोकांस अशी विनंति केली कीं, ' माझ्या थडग्घावर कोणी कांहीं लिहूं नये, मला कीर्ति व नांव यांची चाड नाही ' व लोकांनींही त्याच्या इच्छेप्रमाणेंच केलें.

डॅनियल ओकॉनेल

कायदेशीर चळवळ करणाऱ्या आयरिश पुढाऱ्यांपैकी ग्रॅटनच्या तोडीचा परंतु कांहीं निराळ्या प्रकारचा असा डॅनियल ओकॉनेल हा प्रख्यात देशभक्त होऊन गेला. ग्रॅटनला जरी सर्व लोक मान देत, तरी त्याचा अनुयायी वर्ग म्हटला म्हणजे फक्त सुशिक्षित व वरिष्ठ प्रतीचे लोक हे होते. ओकॉनेल हा स्वतः या वर्गापैकीच एक होता, तरी त्याचे अनुयायी वरिष्ठ वर्गापेक्षां कनिष्ठ वर्गातच अधिक होते. ओकॉनेल ह्याचा पोटाचा घंदा वकिली हा असल्यामुळे एक तर त्याला समाजातील सर्व दर्जांच्या लोकांमध्ये मिसळवें लागत असे; परंतु विशेषतः त्याच्या बोलण्याची ढब, मनाची ठेवण व चळवळीचें धोरण समाजातील वरिष्ठ वर्गापेक्षां मध्यम व कनिष्ठ वर्गांस अधिक पसंत पडेल असेच होतें. एका दृष्टीने पाहतां ग्रॅटनपेक्षां ओकॉनेल यानेंच लोकशिक्षणाचें काम अधिक केलें व लोकसमाज अधिक खळबळून सोडला. ग्रॅटन यास जसा 'पार्लमेंट सभेचा जनक' अशी बहुमानाची पदवी समाजाकडून मिळाली, तशीच क्याथोलिक लोकांचा 'उद्धारकर्ता अवतार' अशी पदवी ओकॉनेल यास देण्यांत आलेली आहे.

ओकॉनेल याचा जन्म तारीख ६ आगस्ट सन १७७५ साली आयर्लंडचे नैर्ऋत्येस समुद्रकांठी एका लहानशा गांवीं झाला. त्याचें घराणें शेंदोंनशें वर्गाचें असून क्याथोलिक धर्माचे कट्टे अभिमानी अशी या घराण्यातील पुरुषांची ख्याति असे. आयर्लंडांत धर्मच्छळास सुरुवात झाल्यानंतर समुद्रकांठी

ग्लेन कॉर्लचे आसपास उंच डोंगराळ प्रदेशांत लहानशी जमीनदारी करून, प्रॉटेस्टंट लोकांचा त्रास होऊं नये म्हणून डॅनियलचा आज्ञा रहात असे. ह्या घराण्यापैकीं मॉर्गन व मॉरीस या भावांपैकीं, डॅनियल हा मॉर्गनचा मुलगा त्याचा चुलता मॉरीस यानें दत्तक घेतला. त्या दोघांचीही व्यापारानें व इतर रीतीनें कामावलेली मिळकत डॅनियल यास मिळाली. लहानपणापासून डॅनियल याची तरतरीतपणाबद्दल प्रख्याती असे. त्याची स्मरणशक्ति उत्कृष्ट असून बुद्धि तीव्र असे. सगळें घुळाक्षर तो अवघ्या दीड दिवसांत शिकला. दहावे वर्षीं त्यानें एक चिमकुलें नाटक लिहिलें. सन १७८८ चे सुमारास क्याथोलिक लोकांस शाळा घालण्याची अर्धवट सवलत मिळाल्यामुळें नवीन उघडलेल्या एका शाळेंत त्याचें दुय्यम प्रतीचें शिक्षण झालें. परंतु वरिष्ठ शिक्षणाची सोय स्वदेशांत नसल्यामुळें तो आपल्या भावासह सन १७९१ सालीं फ्रान्समध्ये सेंट ओमर नांवाच्या कॉलेजांत शिकण्याकरितां गेला. फ्रान्समधील राज्य-क्रांतीची धामधूम अद्यापि थांबली नव्हती व फ्रान्समध्ये असताना या धामधुमीचा कांहीं भाग डॅनियल यास प्रत्यक्ष आपल्या डोळ्यांनीं पाहातां आला. परंतु जी धामधूम त्यानें पाहिली, तिजमध्ये स्वातंत्र्यप्रियतेपेक्षां बदमासगिरीच त्वाला अधिक दिसून आली. यामुळें कांहीं अंशीं राजपक्षास अनुकूल अशींच त्यांचीं मतें बनलीं. सन १७९३ सालीं फ्रान्सहून परत आल्यावर तो कायद्याचा अभ्यास करण्याकरितां इंग्लंडास गेला, व हा अभ्यास करतांना इंग्लंडातील राजकारण वगैरेंचें सूक्ष्म निरीक्षण करून सन १७९८ सालीं आयर्लंडमध्ये बॅरि-स्टरीच्या धंद्यास त्यानें सुरुवात केली.

पहिलीं तीनचार वर्षे त्याचा धंदा विशेष चालला नाहीं. या सालांत त्याच्या प्राप्तीची मजल सालीना दोनतीनशें पौंडापलीकडे गेली नाहीं. परंतु वकिलीच्या धंद्याची त्याला मनापासून आवड असल्यामुळें त्या धंद्यास तो तसाच चिकटून राहिला व पुढें लवकरच उदयास आला. कोर्टातील न्याय इन-साफाच्या कामीं गम्मत वाटणें व वादिप्रतिवादींचा खेळ खेळून त्यांत आनंद

मानणें हें कोणत्याही समाजाच्या अवनतीचें एक लक्षण म्हणून खुशाल समजावें. व हें लक्षण आयरिश समाजावर या वेळीं पूर्णपणें उमटलें होतें. कधी देवळांत अगर नाटकगृहांत जी गर्दी जमावयाची नाहीं, ती कोर्टांतून जमलेली आढळून येई, व वादीप्रतिवादींची छक्कड, साक्षीदारांचे डावपेंच व विनोद वकिलांच्या कोट्या व वक्तृत्व वगैरेपासून श्रोत्यांस व प्रेक्षकांस अगदीं अस्सल सुखाचा गड्डा आपणांस उपभोगावयास मिळाला कीं काय असें वाटे. अर्थात् हुशार व तरतरीत वकील जितका लोकप्रिय, तितका समाजांत दुसरा कोणीही लोकप्रिय असणें शक्य नव्हतें. सार्वजनिक कामांतील पुढाकारही वकीलवर्गाकडेच असे. यामुळें या वेळच्या तरुण बॅरिस्टर व वकील लोकांना स्वार्थ व परमार्थ यांचा उत्कृष्ट मेळ घालतां येई, व ते समाजाचे पुढारी स्वाभाविकपणेंच बनत. डॅनियलच्या अंगी वकिलीस लागणारे सर्व गुण पुरे होते. वक्तृत्व हा त्याचा हातचा मळ असून प्रसंगानुसार सर्व कोर्टांस खदखदां हंसावयास किंवा ढळढळां रडावयास लावण्याचें सामर्थ्य त्याच्या वाणींत व नाटकी अंगविक्षेपांत होतें. शिवाय साक्षीदाराची उलटतपासणी करण्यांत त्याचा हातखंडाच असे. कसलाही विलंदर साक्षीदार पुढें आला तरी त्याला पापडासारखा भाजून, किंवा त्याच्याशीं गोडीगुलावीनें वागून व त्याच्या पोटांत शिरून त्याला तो तेव्हांच आपलासा करी; व मग त्याचे तोंडून काय वाटेलतें काढून घेई. परंतु याहूनही दुसरे एकदोन गुण त्याच्या लोकप्रियतेस कारणीभूत झाले होते. पैकीं एक हा कीं, जरूरीप्रमाणें खुद्द न्यायाधिकाचे अंगावरही बेमुरवत तोंड टाकण्याचें त्याचें धैर्य होई व वकीललोकांचें जीवित न्यायाधिकांच्यांच्या मर्जीवर अवलंबून असतें आणि त्यांतूनही आपण रोमन क्याथोलिक पंथाचे म्हणून सर्वथा निराश्रित असे असतां उगाच तोंड टाकून आपल्या पायावर कुन्हाड घालून कां ध्यावी, अशा तऱ्हेचा विचार त्याच्या मनास केव्हांही शिवला नाहीं. तो कसें, केव्हां कोणावर तोंड टाकून त्याला लोळवील याचा नेम नसल्यानें, पक्षकारापासून तो न्यायधिकाऱ्यापर्यंत सर्व लोक त्यास भिऊन वागत. दुसरा विशेष गुण

म्हटला म्हणजे गरीब लोकांची कामें तो केव्हां केव्हां फुकट चालवी. काम खरें व बाजू न्यायाची, आणि त्यांतल्या त्यांत अधिकारी वर्गावर चार शिंतोडे उडण्यासारखी अशी त्याची खात्री झाली म्हणजे, दीन व अनाथ अशा लोकांस तो एक पैही न घेतां मदत करी. यास्तव थोड्या दिवसांतच लोकांत अशी प्रसिद्धी होऊन गेली कीं, ज्या कोणास वाली नसेल त्याचा वाली ओकॉनेल, त्याजकडे जावें व आपलें काम खुशाल करून घ्यावें. अधिकाऱ्यांच्या शिरजोरपणाच्या व धर्मच्छलाच्या अशा त्या काळीं जनतेचा असा एखादा वाली हवाच होता, व ती उणीव ओकॉनेल यानें निःसंशय भरून काढली होती. त्यावेळीं डब्लिन शहरांत ' वकील ' याचा अर्थ डॅनियल ओकॉनेल असाच असे व शहराचे कोणत्याही भागांत ' वकिलाचें घर कोठें आहे ? ' असें कोणी विचारलें म्हणजे ते ओकॉनेलच्या घराचा पत्ता सांगत.

ओकॉनेल याचें लक्ष स्वार्थाइतकेंच परार्थाकडेही होतें. सार्वजनिक कामाची त्याला स्वभावतः मोठी हौस असे व वकिलीच्या धंद्यामुळें जी लोकप्रियता व जें वजन त्याला मिळालें, त्याचा उपयोग त्यानें सार्वजनिक कामाकडे प्रामाणिकपणानें केला. सार्वजनिक कार्यकारी या नात्यानें त्याच्या आयुष्यातील पहिलीं पहिलीं वर्षे त्याचें धोरण ठरलेलें नव्हतें. या वेळीं ग्रॅटन, फ्लड व चार्लमॉंट हे लोकांचे पुढारी असून ओकॉनेल हा त्यांचा चाहता भक्त होता. परंतु या लोकांशिवाय वूल्फटोनप्रभृति लोक दुसऱ्या पक्षाचे पुढारी असून या पक्षाची खटपट स्वातंत्र्य मिळविण्यासंबंधाची होती. प्रथम प्रथम कोणत्या पक्षास मिळावें याविषयी त्याचा निर्णय व निश्चय होईना. परंतु एकदम संपूर्ण स्वातंत्र्य मिळविण्याची खटपट नुसत्या सनदशीर चळवळीपेक्षां अननुभवी मनुष्यास तारुण्याच्या ऐन उमेदीच्या काळीं अधिक उदात्त व ग्राह्य वाटावी हें स्वाभाविकच असल्यामुळें ' युनायटेड आयरिशमेन ' अथवा ' संयुक्त आयरिश मंडळ ' या नांवाची जी एक सभा स्वातंत्र्यवादी पक्षानें स्थापन केल्याचें मार्गें सांगितलें आहे तिची शपथ घेऊन ओकॉनेल हा तिचा सभास-

दही झाला. परंतु लवकरच त्याचें मन विटण्यासारख्या एक दोन गोष्टी त्याचे नजरेस पडल्यामुळें, त्याच्या मनानें माघार घेतली. वर सांगितलेल्या मंडळा-मध्ये हजारों तरुण मुलांचा समावेश झालेला होता. यापैकी काहीं मुलें एके दिवशीं रस्त्यानें जाणाऱ्या एका गरीब मुलीची टवाळी करीत आहेत असें त्याला आढळलें. अर्थात् तिला त्यांच्यापासून सोडविण्याकरितां ओकॉनेल हा पुढें झाला. तेव्हां त्या टारग्या पोरांनीं त्याजवर हल्ला करून इतकें त्यास वेदम मारिलें कीं, जखमा होऊन त्यास काहीं दिवस अंधरुणांत पडून रहावें लागलें; नंत हीं टवाळ मुलें संयुक्त आयरिश मंडळांतील आहेत असें त्यास कळल्या-वर त्याला फार खंती वाटली. तसेंच या मंडळाचीं गुप्त कारस्थानें काय आहेत व देशभक्तीच्या नांवावर त्यांच्या हातून अचरटपणाचीं कसकशीं कामें होतात, यांच्या कृतीचे काय परिणाम होतात, याची त्याला चांगलीशी माहिती नव्हती, तीही त्याच्या घरवाल्यानें त्यास करून दिली. परंतु हें सर्व होण्याच्या वींच त्याचे हातून मंडळाचा सभासद या नात्यानें थोडेंबहुत काम होऊन गेलें होतें. प्रत्येक सभासदास काहीं तरी नवीन सभासद आपल्या खट-पटीनें मिळवावयाचे असत; व असे काहीं सभासद ओकॉनेल यानें शपथा देऊन मिळविलेही होते. पुढें बंडाची भुमका उठून देशांत जारीनें चौकशी सुरू झाली. गुप्त पोलिसांचा सुळसुळाट झाला. या अशा धामधुर्मांत तो अव-चित एखादे वेळीं पकडला जाण्याचा संभव होता. परंतु त्याच्या सुदैवानें तो त्याच सुमारास आजारी झाला, व वरेच दिवस अंधरुणास खिळून पडला होता, यामुळें बाहेर फिरकणें टळलें. या अवधींत पोक्त विचारांतीं बंडाच्या चळवळीविरुद्ध त्याचें मत बनलें. बरा होतांच त्यानें मंडळाचा सभासदपणा सोडून दिला, इतकेंच नव्हे तर देशाचें रक्षण करण्याकरितां खासगी लोकांचें एक स्वयंसेवक सैन्य उभारलें गेलें त्यामध्ये डब्लिन येथील लोकांनीं तोफखा-न्याची एक तुकडी तयार केली, तिजमध्ये ओकॉनेल हा सामील झाला.

बंडाचा मोड झाल्यानंतर शांततेचे दिवस आले व शांततेच्या दिवसांत

सनदशीर चळवळीचा फिरून उपक्रम झाला. या वेळीं चळवळीचा सर्व भर क्यथोलिक लोकांस समान हक्क व धर्मस्वातंत्र्य मिळवून देण्यावर होता. आणि ओकॉनेल हा स्वतः क्यथोलिक धर्माचा असल्यामुळे स्वधर्मीयांना मदत करण्यास त्यास सहजच स्फूर्ति झाली. या चळवळीस सन १७६० सालीं प्रथम सुरवात झाली, व त्या सालीं 'क्यथोलिक असोसिएशन' नांवाची सभा स्थापन होऊन उघड व पद्धतशीर रीतीनें क्यथोलिक लोकांच्या हक्कासंबंधी पूर्वपक्ष करण्यांत येऊं लागला. या सभेच्या उद्योगानें व लोकमतांत थोडाबहुत फरक पडत चालल्यानें सन १७७६ सालीं कांहीं कांहीं बाबतींत कायद्यानें क्यथोलिक लोकांची बंधनें ढिलीं होण्यास सुरवात झाली. या काळचा क्यथोलिक लोकांचा पुढारी जॉन किओघ या नांवाचा एक मोठा अब्रूदार व निस्सीम देशभक्त असा श्रीमंत व्यापारी होता. त्यानें सन १७६० पासून पुढें सुमारे वीसपंचवीस वर्षेपर्यंत पैसे मिळविण्याचा आपला सर्व धंदा सोडून क्यथोलिक लोकांच्या वतीनें चळवळ करण्याचा उद्योग पत्करला. त्यानें आयर्लंडांत लोकमत जागृत केलें एवढेंच नव्हे, तर इंग्लंडास खेपा घालून तेथील पुढार्यांमार्फत प्रधानमंडळाच्या मुलाखती घेऊन आपली बाजू कानावर घातली, व त्यांजकडून 'प्रिव्हीकौन्सिल' मार्फत आयरिश पार्लमेंटास कायद्याची विलें घाडून किरकोळ बाबतींतील क्यथोलिक लोकांची बंधनें तोडण्याचा उद्योग चालविला व त्या विलांस अनुसरूनच पुढें सन १७७६, १७९१, १७९३ वगैरे सालीं आयरिश पार्लमेंट सभेचे कायदे होऊन क्यथोलिक लोकांचा जाच पुष्कळ कमी झाला. या बाबतींत वास्तविक १७९३ सालच्या कायद्यानें इतकें काम झालें होतें कीं, त्या मानानें पुढें ओकॉनेल याचे हातून होण्याचें काम फारच थोडें राहिलें होतें असें म्हणण्यास हरकत नाही. परंतु किओघ यानें वीसपंचवीस वर्षे त्यास शक्य तितकी खटपट करून तितकें फळ मिळविलें असतांही पुढें त्याचा वृद्धापकाळ झाल्यामुळे त्याच्या हातून पुढारीपणाचें काम होईना. शिवाय लोकमताची मजल पुढें गेली असल्यामुळे या जुन्या पुढार्याचें धोरण तरुण लोकांस भिन्ने-

पणाचें असें वाटूं लागलें, व त्यानें पूर्वीं केलेल्या कामगिरीची त्यांची आठवण हळूहळू बुजत जाऊन त्याबद्दलची कृतज्ञताही मावळूं लागली ! क्याथोलिक लोकांकरितां सर्व बाबतींत प्रॉटेस्टंट लोकांच्या बरोवरीनें हक्क मिळविणें हें त्या वेळच्या चळवळीचें अंतिम साध्य होतें. असें असतां, किओघ हा हें साध्य साधण्याकरितां म्हणून इंग्लंडास लोकांच्या वतीनें गेला व तेथील मुत्सद्यांच्या बहुमानास व गुळचट थापांस भुलून फक्त स्थानिक स्वराज्याचें गुळखोबरें पदरांत घेऊन हात हालवीत परत आला, असा तरुण मंडळींनीं त्याजविरुद्ध गिल्ला केला. अशा या संधीस क्याथोलिक लोकांस नवीन पुढारी। ह्वा असें वाटूं लागणें स्वाभाविक होतें, व कर्मधर्मसंयोगानें तसा पुढारी त्यांस मिळण्यासारखाही होता; हा पुढारी डॅनियल ओकॉनेल हा होय. डॅनियल ओकॉनेल याचा तोंड टाकून बोलण्याविषयीं हातखंडा होताच. त्यानें सभांमधून जाँन किओघच्या नेमळ्या धोरणाची टर उडविण्यांस सुरुवात केली, व या वृद्धतरुण देशभक्तांच्या अंगची उद्योगशीलता व त्यांच्या मतांमधील तत्कालीन ओजस्विता यांतील फरक पाहून लोकांनीं सहजच ओकॉनेल यास पुढें ओढलें व किओघ यास मार्गें सारलें. ग्रॅटन हा या वेळचा पुढारी होताच, व आपल्या परीनें त्याचीही खटपट क्याथोलिक लोकांस स्वातंत्र्य मिळवून देण्याची चालूच होती. परंतु त्याचें सर्व काम पार्लमेंट सभेमध्ये होई. समाजांत वावरण्यास व लोकांत मिसळण्यास एखाद्या तरुण पुढाऱ्याची व विशेषतः स्वतः रोमन क्याथोलिक पंथी मनुष्याची गरज होती. ती गरज ओकॉनेलसारखा पुढारी मिळाल्यानें भागणारी होती. शेवटीं सन १८०९ सालीं एक नवीन क्याथोलिक असोसिएशन स्थापन करून ओकॉनेल यानें स्वतः होऊन पुढारीपणास हात घातला, व सन १८११ सालीं क्याथोलिक लोकांचा यापुढें पुढारी कोण याविषयींचा संशय नाहींसा झाला.

पुढारीपणाच्या कामाबरोबर त्याच्या स्वार्थत्यागासही सुरुवात झाली. व नवीन स्थापिलेल्या सभेचा खर्च त्यानें तीन वर्षेपर्यंत अंगावर सोसला. परंतु

१८११ साली ही सभा बेकायदेशीर असें ठरवून तिच्या सभासदांच्या निवडणुकीस अधिकाऱ्यांनी ठिकठिकाणी प्रतिबंध केला. हे अन्यायाचे हुकूम क्याथोलिक लोकांनी निमूटपणें मानले; मात्र लगेच एक जाहीर सभा भरवून सदरहु हुकुमांचा त्यांनी निषेध केला. क्याथोलिक लोकांचें भांडण इकडे इतर लोक पार्लमेंट सभेंत भांडतच होते. त्यांत ग्रॅटन वगैरे आयरिश व लॉर्ड ग्रॅनव्हिल, क्यानिंग वगैरे इंग्रजी मुत्सद्दी प्रमुख होते. १८१२ साली क्याथोलिक लोकांसंबंधाचा जो ठराव क्यानिंगने पार्लमेंट सभेपुढें आणिला तो पास झाला, व त्याचे बाजूस १२९ मते उलट बाजूहून अधिक मिळाली. इतकें मोठें बहुमत आजपर्यंत या प्रश्नास कधीही मिळालेलें नव्हतें, व अशा रीतीनें इंग्लंडातील लोकमत हळूहळू अनुकूल होत चालल्यानें क्याथोलिक लोकांच्या त्रासाच्या राहिलेल्या बाबी लवकरच दूर करता येतील अशी ग्रॅटन यास आशा वाटू लागली. दुसरीही एक गोष्ट क्याथोलिक लोकांस या वेळीं अनुकूल होती ती अशी. ही वेळ नेपोलियन बोनापार्टाच्या भाग्योदयाची होती. त्याचा सर्व युरोपखंडावर दरारा बसून गेला होता व त्याच्या सैन्यांत इंग्लंडवर नाराज झालेल्या सर्व प्रकारच्या लोकांची भरती होत चालली होती. या लोकांमध्ये आयरिश क्याथोलिक लोकांचा भरणा बराच होता व इंग्लंडवर पुढें मार्गें स्वारी होण्यास हे लोक कारणीभूत होतील अशी पिट वगैरे मुत्सद्द्यांस भीति पडल्यानें, क्याथोलिक लोकांस संतुष्ट राखण्यांतच इंग्लंडचें हित आहे असें त्यांना वाटू लागलें होतें; यामुळे क्याथोलिक लोकांस त्यांचे हक्क या संधीस सर्वच मिळून जावयाचे; परंतु तिसरा जॉर्ज हा करारी, द्वेषी व धर्मवेडा आसल्यामुळे जेव्हां जेव्हां क्याथोलिक लोकांच्या हिताची कोणतीही गोष्ट प्रधानमंडळ पुढें आणी, तेव्हां तेव्हां त्यांच्या आड तो येई, व प्रधान लोकांनी आपला हट्ट नच सोडला तर त्यांचा राजीनामा घेऊन बेलाशक दुसरे प्रधान नेमांत असे. यामुळे ती इष्ट गोष्ट इतकी लांबणीवर पडली. सन १८१३ साली ग्रॅटननें क्याथोलिक लोकां-

बद्दल पार्लमेंट सभेपुढें बिल आणिलें. त्यावेळीं मुख्य वाद बिशप लोकांची नेमणूक कोणी करावी, राजानें किंवा पोपनें, याविषयी निघाला, व तो फारच माजला. एवढ्याशा किरकोळ बाबतींत क्याथोलिक लोकांनीं ग्रॅटन याचें ऐकिलें असतें व प्रधानमंडळाच्या इच्छेप्रमाणें बिशप लोकांची नेमणूक राजानें करण्यास संमति दिली असती, तर पुढें पंधरा वर्षांनीं त्यांस जें पूर्ण स्वातंत्र्य मिळालें तें तितकें आधीं मिळतें. परंतु ओकॉनेल यास पुढें करून क्याथोलिक लोकांनीं असा आग्रह धरला कीं, काय वाटेल तें झालें तरी बिशप लोकांची नेमणूक पोपनेंच केली पाहिजे. त्यांची नेमणूक करण्याचें काम राजाकडे राहिलें म्हणजे तो होतां होईतो दुबळे, नेमळे, हरामखोर, क्याथोलिक लोकांचे हित-शत्रु असेच बिशप नेमील व मग धर्माचा नाश होईल, असा युक्तिवाद त्यांनीं चालविला. ग्रॅटनला प्रधानमंडळाच्या अनुकूलतेची आवश्यकता वाटल्यामुळें त्यानें ओकॉनेलचें म्हणणें अमान्य केलें. तेव्हां ओकॉनेलनें ग्रॅटनची उघड निंदा आरंभिली. आणि ग्रॅटन व पार्लमेंटांतील मूठभर लोक यांना क्याथोलिक राष्ट्रासंबंधानें बोलण्याचा काय अधिकार पोंचतो असा प्रश्न उपस्थित केला. हा युक्तिवाद ग्रॅटन याची निंदा करण्यास सोईचा वाटून क्याथोलिक लोकांनीं ठिकठिकाणीं सभा भरवून ग्रॅटन याचा निषेध सुरू केला; व देशांत दुफळी माजून राहिली. इकडे प्रधानमंडळानें क्याथोलिक लोकांवर अन्य रीतींनीं वजन पाडण्याकरितां थेट पोपशीं राजकारण सुरू केलें व त्याच्या सहाय्यास वश करून घेऊन त्याजकडून असें आज्ञापत्र आणविलें कीं, क्याथोलिक लोकांस जर संपूर्ण स्वातंत्र्य मिळणार असेल तर मग-बिशप लोकांना नेमण्याची बाब जर राजा आपणाकडे रहावी असा इट्ट धरीत असेल तर-ती त्याजकडेसच रहाण्यास हरकत नाही. अशा रीतीनें प्रत्यक्ष पोपची संमति मिळाल्यावर तरी क्याथोलिक लोकांनीं यांवावयाचें होतें. परंतु उलट पोपवरच आग पाखडण्यास त्यांनीं सुरुवात केली व ज्या पोपच्या अधिका-राच्या अभिमानाखातर त्यांनीं लढा माजविला होता, तो अधिकार आतां

स्वतःच घाब्यावर बसविण्याचा त्यांनीं निश्चय केला ! ते म्हणूं लागले कीं, आपला स्वयंसिद्ध अधिकार नाहीसा करण्यास पोपला अधिकारच नाही. शिवाय या बाबतींत त्याला जातीनें कांहीं करतां येत नाही. त्याच्या सल्लागार मंडळानें अशा प्रकारच्या आज्ञापत्रास अनुमति दिली पाहिजे व सर्वांहून मुख्य हें कीं सदरच्या आज्ञापत्रावर त्याची स्वदस्तुरची सही नाही, त्याच्या कारमान्याची आहे. तात्पर्य, ' शंकराचार्य खरे, पण सशास्त्र ठराव देतील तो मात्र आम्हांस कबूल ' अशा युक्तिवादानें शंकराचार्यांचा अधिकार न जुमानण्याची युक्ति क्याथोलिक लोकांनीं केली. एवढ्यावर ते थांबले नाहींत. त्यांनाही वशिला पोपच्या दरबारीं होता. तेव्हां त्याचा फायदा घेऊन पूर्वीचें आज्ञापत्र रद्द करण्याची त्यांनीं खटपट केली व ती सिद्धीसही गेली, व ओकॉनेलला आपल्या पक्षास आतां अमोघ शक्ति उत्पन्न झाली असें वाटूं लागलें.

परंतु दैवाचा खेळ निराळ्या रीतीनें चालला होता, तो ओकॉनेल यास काय ठाऊक ! कारण हें सर्व होतें तों इकडे नेपोलियनचा पराभव झाला; युरोपियन राष्ट्रांचें सैन्य पॅरिसमध्ये शिरलें; इंग्लंडवर स्वारी होण्याची भीती नाहीशी झाली, प्रधानमंडळाच्या मनावर ज्या चिंतेचा अहोरात्र ताण पडला होता तो लयास गेला; व असें होताच ' तुम्हांस निमेंशिमें ध्यायचें नाही तर मुळीं काहींच देत नाहीं जा, ' असा धिःकारपूर्वक जबाब त्यांना क्याथोलिक लोकांस निर्भयपणें देतां आला ! क्याथोलिक असोसिएशन ही बेकायदेशीर कामाकरितां भरलेली सभा आहे, असा जाहीरनामा लावून ती त्यांनीं पार उधळून टाकिली, व ओकॉनेल आणि क्याथोलिक लोक यांस निव्वळ चुरमुरे खात बसण्याची पाळी आली. या वेळीं दुफळी झाल्यामुळें कार्याची जी घडी एकदां बिघडली ती फिरून तशी बसण्यास चौदा वर्षे लागलीं, व या गोष्टी-बदलचा दोष व जबाबदारी विचारी इतिहासकर्ते व ओकॉनेलचे चरित्रकार त्याच्याच पदरीं बाधितात. ओकॉनेलच्या तफें असें सांगण्यांत येतें कीं, या वेळीं वाद न मिटता घेण्याचें तसेंच कांहीं कारण होतें. वाद मिटता घेतला

असता तर क्याथोलिक लोकांस त्यांचें पूर्ण स्वातंत्र्य चौदा वर्षे आधीं मिळालें असतें हें खरें; परंतु हा वाद न मिटतां चालू रहावा हेंच आयरिश लोकांस त्या वेळीं इष्ट होतें. त्यांना क्याथोलिक लोकांच्या स्वातंत्र्यापढीकडे मजल मारावयाची होती. ही मजल मारण्यास लोकांच्या अंगीं त्वेष व आवेश शिल्लक राहणें आवश्यक होतें. वाद मिटता घेतला असतां तर त्यांचें समाधान होऊन हा आवेश शिल्लक राहता ना, व स्वतंत्र पार्लमेंट मिळविण्याच्या प्रश्नाकडे लक्ष वेधतें ना ! परंतु हा युक्तिवाद बरोबर नाही. केवळ पुढील एका कारणाकरितां आवेश पाहिजे म्हणून आज होणारी सुधारणा पदरांत पाडून घ्यावयाची नाही व असंतोषाचा ' हाचा ' अंक अशा रीतीनें धरून ठेवावयाचा ही गोष्ट नेहमींच योग्य असते असें नाही. शिवाय एका कामाचा आवेश दुसऱ्या कामास उचन घेतलेला कधींही उपयोगी पडत नाही; ज्या त्या प्रश्नाच्या गुणदोषाप्रमाणेंच ज्या त्या वेळीं जरूर तितका आवेश उत्पन्न व्हावा लागतो, व वास्तविक मागणें सयुक्तिक असेल तर तो उत्पन्न होतोही. परंतु कृत्रिम व शिल्लकी राहिलेल्या आवेशाची हंडी शिक्षावर चढूं शकत नाही, हें पुढें ओकॉनेल यासच स्वानुभवानें कळून आलें. असो; या आवेशाचा फायदा घेऊन सन १८०० चा कायदा रद्द होऊन आयर्लंडास पूर्वीप्रमाणें स्वतंत्र पार्लमेंट मिळवें अशाविषयी त्यानें नवीन चळवळ सुरू केली. परंतु एका कार्याचा आवेश जरी दुसऱ्या कार्यास उपयोगी पडत नाही तरी एका कार्यात झालेली दुफळी मात्र दुसऱ्या कार्याच्या आड आल्याशिवाय राहत नाही, हा अनुभव सर्व देशांत एकसारखाच घेणारा आहे. क्याथोलिक लोकांच्या स्वातंत्र्यापेक्षां पार्लमेंटच्या स्वातंत्र्यासंबंधानें राष्ट्राचा मतभेद कमी असावा; परंतु वास्तविक तो तसा असतांही, पूर्वीं माजलेल्या दुहीमुळें नवीन चळवळीसंबंधानें लोकांचा मिलाफ होईना. ग्रॅटन हा क्याथोलिक लोकांचाच प्रश्न अद्यापि घेऊन बसल्यामुळें त्याच्या अनुयायांनीं आयर्लंडांत सभा भरविण्याचें काम सुद्धा ठेविलें होतें. परंतु अशा या सभा भरवून खोटे लोकमत हे मूठभर लोक जाहीर करतात, या सबबीवर अशा

सभांत घुसून त्या उघळून लावण्याचें त्यानें योजिलें. सन १८१७ च्या फेब्रुवारी महिन्यांत अशा प्रकारची सभा भरविण्यांत आली असतां ओकॉनेल हा आपले कांहीं अनुयायी घेऊन सभेंत घुसला. सभेच्या दिवाणखान्याच्या दारांत त्यांस असं बजावण्यांत आलें कीं, विशप लोभांची नेमणूक राजानें करण्यास हरकत नाहीं असें मत ज्यांचें असेल अशा लोकांचीच ही सभा आहे, इतरांस येण्यास मनाई आहे. तथापि ओकॉनेलनें आपलें पाऊल मार्गें घेतलें नाहीं. त्यानें सभेंत शिरून दणकावून भाषण केलें व अशा रीतीनें सभेच्या कामांत बखेडा झाला. ओकॉनेलच्या या दांडगाईनें त्याच्या कृत्यास कांहीं फायदा झाला नाहीं व १८१७ हें साल क्याथोलिकांस निराशेचें असेंच गेलें.

पुढील सर्ळी ओकॉनेलच्या लोकप्रीतींत भर पडण्यास आणखी एक कारण झालें. कांहीं प्रसंगानें डब्लिनच्या म्युनिसिपल कमिटीसंबंधानें बोलतांना त्यानें अपमानकारक असे शब्द वापरले. तेव्हां कमिटीतील एक सभासद डीएसटेरी नांवाचा एक माजी लष्करी अंमलदार होता तो रागावून त्यानें ओकॉनेल यास द्वंद्वयुद्धास पाचारण केलें. ओकॉनेल यास या भानगडीची मनापासून हौस नव्हती, यामुळें त्यानें आपल्या प्रतिपक्षाच्या दोन तीन पत्रांस उत्तरच पाठविलें नाहीं. तेव्हां डीएसटेरी यानें असें प्रसिद्ध केलें कीं, कमिटीचें बदनाम करणाऱ्या या भ्याड भागुवाईस आपण एक दोन दिवसांत गांठ पडेल तेथे वेताच्या छडीनें अंगभर मार देणार आहों. तेव्हां ओकॉनेल यानेंही या धमकावणीला भीक न घालतां 'मी द्वंद्व युद्धास तयार आहे,' असें जाहीर केलें. तेव्हां मॅजिस्ट्रेटनीं शांततेचा भंग न करण्याबद्दल त्याजपासून भक्कम जामीन मागितला, परंतु त्याच्या प्रतिपक्षाचें समाधान होईना. शेवटीं डब्लिनपासून १२ मैलांवर एका जमीनदाराच्या वागेत कोणाला न कळत जाऊन युद्ध करावें असें दोघांनीं ठरविलें व त्याप्रमाणें दोघांनीं दोन पिस्तुलें घेऊन एकमेकांवर वार काढले. पैकीं ओकॉनेलची गोळी डीएसटेरी याच्या मांडींत शिरून बसली व रक्तपातामुळें तो बेशुद्ध झाला. ओकॉनेल हा

शुभपणें परत येणार तों युद्धाची बातमी लोकांत आगाऊ पसरून हजारों लोक त्यास वाटेंत भेटले, व त्यांनी त्याचा जयजयकार करण्यास सुरुवात केली. लोकांनी त्या दिवशीं रात्री गांवांत वाघें वाजविलीं व दीपोत्सवही केला. दुसरे दिवशीं डीएसटेरी यावर शस्त्रप्रयोग करण्यांत आला, परंतु गोळी न निघाल्यामुळें तो मरण पावला. या गोष्टीबद्दल ओकॉनेल यास फार वाईट वाटलें, व फिरून द्वंद्वयुद्ध करावयाचें नाहीं अशी त्यानें शपथ वाहिली. परंतु लोकांस टाकून बोलावयाचें नाहीं अशी शपथ त्याचबरोबर ध्यावयास तो विस्तरला व यामुळें लोकांचा अपमान करण्याचे व त्यांनी त्यास द्वंद्वयुद्धास पाचारण करण्याचे पुष्कळ प्रसंग पुढें आले. खुद्द इंग्लंडचा मुख्य प्रधान पील याचें व ओकॉनेलचें द्वंद्वयुद्ध होण्याची एकदां वेळ आली होती; परंतु अधिकाऱ्यांच्या तत्परतेमुळें तो प्रकार टळला. इतर कित्येक प्रसंगां त्यानें मुळीं निमंत्रणेंच पत्करलीं नाहींत व यामुळें त्यास कित्येक लोक भ्याड, भिन्ना वगैरेही म्हणत. परंतु तें न जुमानतां त्यानें यापुढें युद्ध न करण्याचा शहाणपणाचा निश्चय कायम ठेविला.

सन १८२० सालीं ग्रॅटन हा मृत्यू पावला व पार्लमेंटमधील आयरिश पुढाऱ्यांच्या जागीं प्लॅकेट याची योजना झाली. पुढील सालीं क्याथोलिक लोकांस स्वातंत्र्याचा आणखी हप्ता मिळाला. या वेळीं इंग्लंडांतील परिस्थिति पाहतां कामकरी वर्ग पुढें येत चालला आहे, सबब त्याची सहानुभूति मिळवावी असा ओकॉनेल हा क्याथोलिक लोकांस उपदेश करूं लागला. परंतु इंग्लंडांतील कोणत्याही पक्षावर अवलंबून रहाण्यांत अर्थ नाहीं असें क्याथोलिक लोकांचें मत असल्यामुळें, ओकॉनेल यानें मार्गे ग्रॅटन याची निंदा चालविली होती, तशीच शीलनामक तरुण पुढाऱ्यानें ओकॉनेलची निंदा चालविली; व अशा रीतीनें दुफळी कायम राहिली. याच सुमारास चौथा जॉर्ज राजा आयरलंडांत आला. त्यावेळीं डब्लिन येथें लोकांनी त्यास मानपत्रें वगैरे दिलीं. त्यांत क्याथोलिक लोकांनीही एक दिलें. तें अर्पण करताना ओकॉनेलनें गुडघे टेकून

राजास पुष्पहार समर्पण केला; व राजा निघून गेल्यावर, फिरून येऊन त्यानें आयर्लंडांत रहावे याकरितां आयर्लंडांत राजवाडा बांधण्याची चळवळ त्यानें सुरू केली व फंड गोळा करण्याचें ठरविलें. परंतु साधारण एखाद्या भिकार नात्यावर पूल बांधतां येईल इतकीही वर्गणी त्या फंडास जुळली नाहीं. कशी जुळणार ? कारण हॅनोवर घराण्याचे सर्व राजे क्याथोलिकांचे कष्टे शत्रू असत व ओकॉनेलला जें क्षणभर राजभक्तीचें भरतें आले त्याचे योगानें लोकांत त्याचें हंसें मात्र झालें. बरें, राजा तरी सुप्रसन्न झाला म्हणावें तर तसेंही नाहीं. कारण लवकरच पुढें ओकॉनेल हा लंडनला गेला असतां राजाच्या (लेऱ्हीला) धूळभेटीच्या समारंभास गेला. त्या वेळीं राजानें नाक मुरडलें व ' हा रे ब्रदमाष सैतानाचा अवतार इयें कशाला आला ? ' असें लोकांस ऐकूं जाईल इतक्या मोठ्यानें बोलून दाखविलें !

सन १८२३ सालीं ओकॉनेलनें आणखी एक नवी क्याथोलिक सभा काढली. ही काढण्याचा उद्देश असा होता कीं, कनिष्ठ प्रकारच्या व गरीब लोकांनींही तिचे सभासद व्हावें, व वर्गणी देऊन तिच्या कामकाजांत लक्ष घालावें. एक दीड वर्षभर तिच्याकडे कोणी हुंकूनही पाहीना व वार्षिक सभेस तिचें ' कोरम ' न झाल्यामुळें ओकॉनेल यास रस्त्यांतील लोक धरून आणून कोरमची भरती करून घ्यावी लागली. सभेचा हा असा थाट पाहून लोक हसूं लागले. परंतु आणखी एक वर्ष खटपट करतांच त्याची ही नवी सभा लोक-प्रिय झाली, व दर आठवड्यास सभेची वर्गणी सातशें पौंड जमूं लागली. या सभेच्या बैठकीतून व इतर ठिकाणीं ओकॉनेल हा जोराजोरांत येऊन बोलूं लागला. कायदेशीरपणा व बेकायदेशीरपणा यांचा बेमालुम साधा जुळविण्याची हातोटी त्याला अत्युत्तम साधली होती, व क्याथोलिक लोकांनीं जरूर तर, परंतु केव्हांही केवळ आत्मसंरक्षणाकरितां आपल्या शक्तीचा उपयोग करून आपलें स्वातंत्र्या व हक्क मिळवावे असें तो या भाषणांतून लोकांस सांगे. अर्थात् आधिकाऱ्यांचा त्याजवर डोळा राहून

खटला करण्याचा त्यांनी निश्चय केला. तारीख १६ डिसेंबर १८२४ रोजी एका जाहीर सभेमध्ये नेहमीप्रमाणे त्याने भाषण केले, व लगेच दुसरे दिवशी राजद्रोहासंबंधाने खटला करण्याकरिता त्याला अटक करून त्याजकडून जामीन घेण्यांत आला. पुढे सरकारतर्फे पुरावा आणण्याकरिता वर्तमानपत्राच्या रिपोर्ट-रांच्या साक्षी काढण्यांत आल्या; परंतु रिपोर्टर सरकारी नसल्याने काही रिपो-र्टरांनी कानावर हात ठेवले, काहींनी सांगितले की, ओकॉनेल हा अतिशय जलद बोलणारा असल्यामुळे आम्हांस मुळी टिपणेच करता आले नाहीत. काही म्हणाले की, फिर्दादीतील शब्द बोलण्याची वेळ आली त्या वेळी आम्हांस मुळी झोपच आली ! तात्पर्य, कोणी काही कोणी काही सांगून रिपोर्टर लोकांनी ओकॉनेलचा वचाव केला.

पुढील साली इंग्लंडास क्याथोलिक लोकांचे तर्फे डेप्युटेशन गेले, त्यांत ओकॉनेल हा एक होता. डेप्युटेशनच्या तर्फे त्याने पार्लमेंटपुढे वकील या नात्याने उत्तम भाषण केले. त्यास मेजवान्या झाल्या व बॅरिस्टर या नात्याने लॉर्डींच्या अपील कोर्टापुढे त्याने काही खटलेही चालविले. फिरून क्याथोलिक लोकांची चळवळ बळावून सभाविध्वंसक कायदा करण्यांत आला; परंतु या कायद्याची फजिती करण्याचा या वेळी त्याने निश्चय केला. नवीन कायद्याखाली एक सभा मोडली की लगेच दुसरे नांव देऊन त्याने दुसरी सभा स्थापली. तीही नोटीस काढून मोडली की तिसरी, असा अधिकाऱ्यांकडून सभा मोडण्याचा व नावे बदलून दुसऱ्या सभा स्थापण्याचा ओकॉनेलचा क्रम कित्येक दिवसपर्यंत चालू होता. शेवटची सभा स्थापन केली तिचे नांव ' कायद्याने निषिद्ध न केलेले कार्य करणारी सभा ' असे होते. हेतु हा की, त्या सभेत नांवाच्या गुणावरून कोणास काहीच हरकत घेतां येऊ नये. शिवाय एक ठिकाणची सभा मोडली तरी निरनिराळ्या ठिकाणी एकसमयावच्छेद-करून १५०० वर लहान सभा भराव्या; इतकी क्याथोलिकांची चळवळ कर-ण्याची तयारी होती. क्याथोलिक फंडही पन्नास हजार पाँडांपर्यंत जमला व

आठ लक्ष सहाय्यांचा एक अर्ज तयार झाला. लॉर्ड कॉनिंग याने खासगी रीतीने ओकॉनेलला असे कळविले की, इंग्लंडांत पार्लमेंटमध्ये क्याथोलिक लोकांचे वतीने मी चळवळ चालू ठेवली आहे, तरी मला मदत म्हणून तुम्ही एवढे करा की, क्याथोलिक असोसिएशनचे काम जरा नेमस्तपणाने चालवा. परंतु क्याथोलिक लोक ते ऐकेनात.

या सुमारास क्लेअर नावाच्या आयरिश परगण्यातील पार्लमेंटच्या सभासदांची जागा खाली झाली तेव्हा अधिकाऱ्याविरुद्ध असणाऱ्या अशा क्याथोलिक गृहस्थाची निवडणूक, तेथील प्रॉटेस्टंट जमीनदार फिडझरल्ड याच्या नाकावर टिचून आपण करू अशी तेथील प्रमुख मतदारांनी ईर्ष्या धरली. व हा बेत सिद्धीस जाण्यास सर्वांत अधिक लोकप्रिय असा क्याथोलिक उमेदवार उभा राहणे जरूर आहे असे ठरल्यावरून, ओकॉनेलने उभे राहावे असा आग्रह झाला. आपण निवडून आलो तरी पार्लमेंट सभेमध्ये प्रत्यक्ष प्रवेश होण्यास शपथेची अडचण येणार, हे ओकॉनेल यास माहित असल्यामुळे, प्रथम त्याचे मन घेईना; परंतु पुढे काय होईल ते होईल, उमेदवार तरी आपल्या मतासारखा निवडून देऊ, असा लोकांनी आग्रह धरल्यावरून तो कबूल झाला. मग काय विचारतां ! क्याथोलिक धर्माच्या उमेदवाराची ही पहिलीच निवडणूक असल्यामुळे सगळा समाज दणाणून गेला. क्लेअर परगण्यामध्ये तर धामधूम व दंगेही सुरू झाले; परंतु निवडणुकीच्या कार्मा कोणीही मारामारी वगैरे करून इष्ट कार्य नासू नये अशी ओकॉनेल याने आपल्या स्नेह्यांस सक्त ताकीद दिली. त्याच्या निवडणुकीच्या खर्चाकरितां डब्लिन शहरांत पहिल्या दिवशी दोन हजार व पुढील दहा दिवसांत मिळून चौदा हजार पौंड वर्गणी जमा झाली. निवडणुकीच्या जागेच्या आसपास एखाद्या सैन्याचा तळ पडल्याप्रमाणे झाले होते. निवडणुकीचे काम पांच दिवस चालले होते. कारण मतदारांची संख्या सुमारे आठ हजार होती. व्यवस्थेकरितां जागेवर तीनशे पोलीस व दोन हजार लष्करी शिपाई ठेवण्यांत आले होते. पांचव्या दिवशी प्रतिपक्षीय उमेदवार 'पोल'

सोडून निघून गेला; व मग विजय पावलेल्या ओकॉनेलच्या लोकांनी किती मिरवणुकी काढल्या, समारंभ काय केले, शिखर काय पांजळली व मज्जाघान्या किती दिल्या, याची गणनाच नाही! हा क्याथोलिक पक्षास नवीन जय मिळाल्यावर लवकरच पार्लमेंटने एक नवीन बिल पास करून क्याथोलिक लोकांस स्वातंत्र्याचा आणखी एक हप्ता दिला व त्याच्या भिडेस्तव राजाने त्यास आपली संमतिही दिली. हा कायदा पास झाल्यानंतर ज्यांची निवडणूक झाली त्यांस पार्लमेंटमधील शपथेची अडचण उरली नाही. परंतु ओकॉनेलची निवडणूक कायदा पास होण्याचे आधी झाल्यामुळे त्याला या नवीन कायद्याचा फायदा घेतां येण्यासारखा नव्हता. तथापि पार्लमेंटमध्ये बसण्यास जावे, मग तेथे काय होईल ते होईल असे ओकॉनेल याने ठरविले. त्याप्रमाणे लंडन येथे जाऊन तो हाऊस ऑफ कॉमन्स सभेमध्ये स्पीकर (सभाधिपति) याचे समोर जाऊन उभा राहिला. परंतु ठराविक शपथेचा कागद त्याजपुढे टाकण्यांत आला. त्याप्रमाणे शपथ घेण्याचे त्याने नाकारले, अर्थात् सभागृह सोडून जाण्याचा त्यास हुकूम करण्यांत आला. तेव्हां वकील लोकांच्या बोलण्याच्या जागेवर उभे राहून त्याने भाषण केले. तथापि त्याने ठराविक शपथ घेतल्याशिवाय त्यास सभासद होतां येत नाही असे १९० विरुद्ध ११६ मते पडून ठरले. प्रधान पक्षास असे वाटले की, फिरून ओकॉनेलची निवडणूक मतदारांकडून कसची होणार ? परंतु ताबडतोब ओकॉनेल आयर्लंडास परत आला; क्याथोलिक सभेने त्याच्या निवडणुकीकरिता पांच हजार पौंड वर्गणी देऊ केली; फिरून धामधूम होऊन पूर्वीच्याच वॉर्डकडून त्याची निवडणूक झाली; व १८३० साली तो पार्लमेंटचा सभासद या नात्याने काम करू लागला. परंतु त्याचे आधी एक वर्षभर १८२९ साली पार्लमेंटने व्यापक असा कायदा करून क्याथोलिक लोकांस पूर्ण स्वातंत्र्य देऊन टाकले !

१८३१ साली फिरून एक सभाविध्वंसक कायदा पास करण्यांत आला, व कोणत्याही नांवाखाली हक्कांकरितां भांडणाऱ्या सभा स्थापू नयेत असे ठर-

विले गेले, ' फक्त कायद्यानें प्रतिबंध न केलेल्या कामाकरितां स्थापलेली सभा हे किंवा असलीं नांवे घेऊन चालविलेल्या सभाही यापुढें चालणें शक्य नव्हतें. तेव्हां ओकॉनेलनें निराळीच युक्ति योजिली. त्यानें आपल्या घरीं ३०० लोकांस जेवावयास बोलाविले. परंतु जेवण हा मुख्य उद्देश नसून सभा भरविणें हाच मुख्य उद्देश होता व मेजवानीच्या मिषानें सभा भरविली, या आरोपावरून सरकारानें त्याजवर खटला केला. लोकांत चळवळ झाली. त्याच्या वचावाकरितां सात हजार पौंड (सत्तर हजार रुपये) फंड जमला. डिफेन्सतर्फे कांहीं वादग्रस्त गोष्टी प्रांजळपणें कबूल करण्यांत आल्या. मंडळी बोलावली होती व तेथें अमुक एका प्रकारचें कामही करण्यांत आलें असें ओकॉनेलनें कबूल केलें. परंतु घडलेल्या गोष्टी बेकायदेशरि नाहींत व त्यांवरून आरोप लागू होत नाहीं अशी तक्रार त्यानें केली. जुरीपुढें खटला जाऊन त्यावर दोषारोप लागू होतो असा अभिप्राय पडला. मात्र निकाल सांगण्याचें काम न्यायाधीशानें पुढें टाकलें. या अवधीत ओकॉनेल हा लंडन येथें गेला. लिबरल पक्षाच्या पुढाऱ्यांच्या व त्याच्या गांठी पडल्या व सरकारतर्फे खासगी रीतीनें असेंही कळविण्यांत आलें कीं, स्वतंत्र पार्लमेंट मागण्याची खटपट व चळवळ जर ओकॉनेल सोडून देण्याचें वचन देईल, तर त्याजवरचा खटला काढून घेण्यांत येईल. परंतु त्यानें ती गोष्ट साफ नाकबूल केली. या अवधीत पार्लमेंट सभेची बैठक असल्यामुळें त्यानें त्या सभेंत सभासद या नात्यानें भाषणेंही केलीं. या वेळीं ब्रिटिश पार्लमेंट सभेची सुधारणा करण्याचें बिल (१८३२ चे) पार्लमेंटपुढें होतें. त्यावर ओकॉनेलनें अत्यंत सुंदर असें भाषण केलें, त्यामुळें प्रधानमंडळाचाही ग्रह त्याजबद्दल चांगला झाला. व त्याजवरील खटला काढून घेण्याचें आंतल्याआंत ठरून न्यायधिशानें अशा बेतानें निकालाची तारीख लांबविली कीं, दरम्यान सभाविध्वंसक कायद्याची मुदत संपली व ही मुदत संपल्यानें त्या कायद्याअन्वये केलेंला खटला

रद्द करावा लागला. अशा रीतीने ज्युरीने प्रातिकूल निकाल सांगितला असतां-
हि शिष्टेच्या गंडांतरांतून ओकॉनेल हा कर्मधर्मसंयोगाने सुटला.

यानंतर टाइथचा कर (मार्गे ६३ व्या पृष्ठांत याचे वर्णन आलेच आहे)
व प्रॉटेस्टंट धर्ममंडळ यासंबंधाने ओकॉनेलने चळवळ सुरू केली. ता. १४
जुलई १८३२ रोजी ' नॅशनल पोलिटिकल असोसिएशन ' ला पत्र लिहून
त्याने प्रसिद्धपणे असा उपदेश केला की, टाइथचा कर कोणीही आपखुषीने
देऊं नये, अगर तो कर आपखुषीने न दिल्याकारणाने अधिकाऱ्यांनी कोणाची
मिळकत जप्त केली असता ती मिळकत लिलावांत कोणी घेऊं नये; व अशा
रीतीने, टाइथच्या कराचा अन्याय लोकांच्या व सरकारच्या नजरेस आणावा.
ही सूचना होताच लोकांनी तिचा अम्मल करण्यास एकदम सुरुवात केली.
व मग असे होऊं लागले की, आपखुषीने असा कोणीही कर देईना व
करवसुलीकरिता कोणाच्या मालाची जप्ती केली असता तो कोणी विकत घेईना
एके दिवशी अशीही गंमत झाली की, एका कुळाची गाय जप्त केल्याची
बातमी पसरताच आतां पुढें काय होतें हें पहाण्याकरिता लोकांची गर्दी
जमली. आपल्या हातून बळजबरीने लोक गाय सोडवून घेऊन जातील या
भीतीने जप्तीदारांनी पोलीस बोलाविले. पोलीस आल्याबरोबर आणखी लोक
जमले. आणखी लोक जमल्यामुळे लष्करचे शिपाई बोलावले; व ते जप्तीदार,
ते शिपाई, ते पोलीसचे जवान, ते लोक, व ती गाय हा सगळा घोळकाचा
घोळका गुरांच्या बाजाराकडे गेला. बाजारांत ते बराच वेळ तिष्ठत उभे राहिले
तरी गिन्हार्क कोणी येईना व गाय मागेना. जप्तीचा माल म्हटला म्हणजे त्या
चळवळीच्या वेळी लोकांस प्लेगसारखा वाटे व ते त्यापासून पळून दूर जात.
कित्येक ठिकाणी याहून भयंकर प्रकारही होत. १८३२ साली एका जिल्ह्यांत
टाइथच्या कराचे पार्या ९ हजार गुन्हे नेहमीहून अधिक झाले व त्यापैकी
दोनशें तर नुसते खून होते.

यानंतर पार्लमेंटच्या नवीन निवडणुकी झाल्या. त्यावेळीं ओकॉनेल यानें फार मेहनत घेऊन लहान लहान पत्रे व पत्रके प्रसिद्ध करून लोकांस आपलीं नांवे मतदारांच्या यादींत कशी नोंदवून घ्यावीं, मतदार या नात्यानें आपले हक्क कसे बजावावे यांविषयी चांगलें शिक्षण दिलें. तो स्वतः, त्याचे दोन मुलगे व त्याचे दहावीस हस्तक इतकी मंडळी त्या निवडणुकींत निवडून आली. किंबहुना आयर्लंडांत निवडून आलेल्यांपैकी निमे सभासद त्याचे हस्तक होते म्हटलें तरी चालेल. नवीन पार्लमेंटनें प्रथमच दडपशाहीच्या कायद्याचें विल पुढें आणलें व तें पासही झालें. परंतु ओकॉनेलच्या उपसूचनेवरून चार दिवस वादविवाद गाजत होता. पार्लमेंटनें नांवाला क्याथोलिक लोकांची बंधनें कमी केलीं खरी, परंतु त्यास दिलेल्या वचनांचा प्रत्यय आणून देण्याचे नांवानें मात्र आंढ्याएवढें पूज्य. क्याथोलिक मनुष्यास वाटेल ती जागा देण्यास हरकत नाही असें कायदानें ठरलें, परंतु नांव घेण्यासारखी एकही जागा क्याथोलिक मनुष्यास आज इतक्या दिवसांत त्यांनीं दिली नाही; तोंडानें मात्र क्याथोलिकांस समान हक्क देण्यांत आले आहेत असें म्हणण्यास इंग्रज मोकळे आहेत ही गोष्ट त्यानें पार्लमेंट सभेच्या नजरेस आणली. त्याचा व लॉर्ड स्टॅनेल याचा खूप खडाजंगीचा वाद झाला; परंतु विल पास झालें. या विलामुळे अधिकाऱ्यांना पुष्कळ नवीन अधिकार मिळाले. जिल्हेचे जिल्हे दंगेखोर म्हणून ठरविणें, व अशा जिल्ह्यांत सर्व तऱ्हेच्या सभा बंद करणें, दिवस मावळल्यावर कोणास रस्त्यांत हिंडूं न देणें, इत्यांकरितां झडती घेणें, लष्करी कायदा सुरू करणें, कोर्टमार्फत न्याय न करतां लष्करी इनसाफ करून शिक्षा देणें वगैरे गोष्टी अधिकाऱ्यांस आपल्या इच्छेप्रमाणें करण्याची मोकळीक मिळाली.

परंतु सन १८०० पासून पुढें तीस वर्षेपर्यंत स्वतंत्र आयरिश सभासदांचा असा पक्ष अस्तित्वांत आलेला नव्हता, तो १८३४ सालीं या सर्वांमुळे प्रथम अस्तित्वांत आला. या पक्षाचे जोरावर सुटीनंतर पार्लमेंट उघडतांना, ओकॉनेल यानें राजास विनंति करण्याकरितां म्हणून सूचना आणली. या सूचनेसंबंधानें

त्यानें पार्लमेंट सभेमध्ये सात तास भाषण केलें. इंग्लंडकडून आज ३४ वर्षांत आयर्लंडास न्याय मिळाला नाहीं, व पुढेंही तो मिळण्याची आशा नाहीं सबब, आयर्लंडास पूर्वीचें स्वतंत्र पार्लमेंट बहाल करावें, अशा अर्थाची ही विनंति उर्फ सूचना होती. ही सूचना पुढें मांडतांना तिच्या समर्थनार्थ, त्यानें असें सिद्ध केलें कीं, इंग्लंडची व आयर्लंडची पार्लमेंट सभा एक झाल्यापासून आयर्लंडचा सर्वस्वी तोटा व इंग्लंडचा सर्वस्वी नफा झालेला आहे. या अवधींत आयरिश लोकांवरील कराचा बोजा दुप्पट वाढला व लोकसंख्या मात्र कमी झाली. आयर्लंडचें कर्ज वाढलें, व पत कमी झाली. देशांत दारिद्र्याची वाढ झाली, व त्राण कमी झालें. इंग्लंडच्या लोकांवरीस ४ ३/४ कोटी पाँडांचा बोजा या चौतीस वर्षांत कमी झाला; या अवधींत आयर्लंडच्या स्थितीची चौकशी करण्याकरितां साठ सबकमिष्ट्या व एकशें चौदा कमिशनें नेमण्यांत आलीं. परंतु आयर्लंडच्या दुःस्थितीचें निराकरण होण्याचा ओनांमाही गिरविला गेला नाहीं. चौतीस वर्षांपैकीं जवळ जवळ पंचवीस वर्षे आयर्लंडांत कायद्याचें बंधन नसल्याप्रमाणें अधिकाऱ्यांनीं वर्तन केलें. इंग्लंडला फायदेशीर असा हा संयोग घडून यावा याकरितां आयर्लंडांत १७९८ सालीं बंड होणार त्याची कच्ची माहिती त्यांच्या हातांत असतां अधिकाऱ्यांनीं मुद्दाम बंड होऊं दिलें; व बंडाचा फायदा घेऊन, सभासदांस लांच चारून आयर्लंडाची सभा मोडून टाकली, इत्यादि गोष्टी त्यानें वक्तृत्वपूर्ण भाषेनें पार्लमेंट सभेस ऐकविल्या; परंतु त्याचा कांहीं एक उपयोग झाला नाहीं. त्याच्या बाजूस फक्त ३८ मते मिळालीं व त्या अडतिसांत फक्त एकच काय तो इंग्रज होता; विरुद्ध मात्र ५२३ होते.

यानंतर लवकरच आयर्लंडांतील ' अँटर्नी जनरल ' म्हणजे ' ऍडव्होकेट जनरल ' ची जागा रिकामी पडली व ती ओकॉनेल यास देण्याची बोलवा होती, व मिळती तर ओकॉनेलनें पत्करलीही असती असें म्हणत. कारण त्या जागेमुळे त्याला स्वतःला जरी फारसा मान मिळण्यासारखा

नव्हता, तरी आशा जागी क्यथोलिक मनुष्याची नेमणूक होणें यांत कांहीं विशेष मुद्दा आहे असें त्याचें मत होतें. परंतु राजाचे कानावर या नेमणुकीची बातमी गेली व त्यानें त्या गोष्टीस हरकत घेतली. यामुळें ती रहित झाली. तथापि लॉर्ड मेलबोर्न या लिबरल पक्षाच्या प्रधानाचें ओकॉनेलबद्दल मत चांगलें होतें, व त्याच्या अमदानींत आयर्लंडासंबंधानें कोणताही प्रश्न निघाला तरी तो त्यावर डॅनियल ओकॉनेलचें मत खासगी रीतीनें नेहमीं घेत असे. यास्तव या वेळच्या प्रधानमंडळास त्याच्या प्रतिपक्षानें 'ओकॉनेलचें प्रधानमंडळ' असें नांव थट्टेनें दिलें होतें; व खरोखरच आयर्लंडांतिल हुद्याच्या व मोठ्या पगाराच्या जागांवर मनुष्ये नेमण्याचें कान या वेळीं जवळ जवळ ओकॉनेलच्याच शिफारशीवर अवलंबून असे. लॉर्ड मेलबोर्न यास मदत करण्याकरितां ओकॉनेल हा स्कॉटलंडमध्ये कांहीं दिवस फिरत होता, व त्यानें पुष्कळ ठिकाणीं प्रधानमंडळाच्या वतीनें भाषणें केलीं व त्याचा बहुमानही झाला. परंतु कॉन्सर्व्हेटिव्ह अगर लिबरल यांपैकीं कोणाच्याही कच्छपी लागावयाचें नाहीं व स्वतंत्र राहून अडवणुकीच्या मार्गानेंच आपलें कार्य साधावयाचें, असें त्यानें नुकतेंच यापूर्वीं जाहीर केलें असल्यामुळें आयरिश लोकांचा त्याजवर राग होत चालला. ते म्हणूं लागले कीं, हा बुडत्याचा पाय खोलांत जात आहे. आर्घीच फूट व दुफळी याचें आयरिश लोकांस बाळकडू. त्यांस कांहीं तरी निमित्त मिळालें कीं पुरे. लोक म्हणूं लागले कीं, 'दहा वर्षांत यानें बारा सभा स्थापल्या व बारा सभा मोडल्या याचा भरवंसा काय धरावा ? व आतां तर हा लिबरलपक्षाच्या गोटांतच शिरून पहातो; प्रथम स्वतंत्र पार्लमेंट पाहिजे असा आग्रह धरून फिरून लवकरच आयर्लंडास कोणीकडून तरी न्याय मिळाला म्हणजे झालें अशी अल्पसंतुष्टवृत्ति तो दाखवूं लागला.' जमीनदार म्हणूं लागले कीं, 'याचें क्यथोलिक लोकांस स्वातंत्र्य मिळवून देण्याचें व स्वतंत्र पार्लमेंट मिळविण्याचें वेड येऊन जाऊन आमच्या मुळावर मात्र आलें; आम्हांस बाजूस सारून आमच्या जागीं धर्म-

वेड्या भिक्षुकवर्गास स्थापून कुळांना सधन व उपयोगी असा घनी होता त्याचे जागी दरिद्री धनी करून दिला यांत राष्ट्राचा तो काय फायदा झाला ? ' भिक्षुकवर्ग म्हणू लागला की, ' टाईथविलाचे कामी दाखवावा तितका नेट ओकॉनेलने न दाखविल्यामुळे नुकसान झाले. ' कारागीर म्हणू लागले की, ' आम्ही आपापसांत संप करून आपला बचाव करितो त्याविरुद्ध ओकॉनेलने कां बोलावे ? कायदेशीरपणाची याला एवढी हौस कशाकरिता ? ' व शेतकरी म्हणू लागले की, ' पार्लमेंट स्वतंत्र असो वा परतंत्र असो, आमच्या मागचें कराचें ओझे व आमचें दारिद्र्य हीं रतिमात्र कमी न होतां उलट दडपशाहीचे कायदे होऊन अपराध्याबरोबर निरपराधी चिरडून जातात यास ओकॉनेलकडून कांहींच प्रतिबंध कसा होत नाही ? ' तात्पर्य, लोकप्रियतेचा कांटा फार नाजूक असतो; तो वाऱ्याने किंवा फुंकाराने उडणाऱ्या केरानेही चंचल होतो. आपले वजन कमी होत आहे असे पाहून ओकॉनेलने लोकांमध्ये चळवळ उत्पन्न करण्याची दुसरीच तोड काढली. त्याने इंग्लंडच्या मालावर बहिष्कार घालण्याचा उपदेश सुरू केला. हा बहिष्कार फार थोडे दिवस टिकला. कारण श्रीमान् लोक आयरिश माल म्हणून घेईनात; गरीब लोक तो महाग म्हणून हा बहिष्कार घेईनात व बहिष्काराच्या चळवळीचा फायदा घेऊन इंग्रज व्यापारी 'आयरिश' (स्वदेशी) असा छाप मारून वाटेल तो माल आणून आयरलंडांत विकून नफा मिळवू लागले. तेव्हां हळू हळू बहिष्कारही मार्गे पडला. अशी ही स्थिति १८४० पर्यंत टिकली.

परंतु ओकॉनेलच्या चरित्रनाटकापैकी शेवटचा व कांहीं अंशी विशेष मनोरंजक व बोधप्रद असा अंक अद्यापि व्हावयाचा राहिला असून तो १८४० पासून पुढे चार वर्षेपर्यंत होत होता. ओकॉनेलची लोकप्रियता व अप्रियता यांच्या लाटा एकामागून एक उठत असत. १८४० चे सुमारास तो बराच अप्रिय झाला होता. परंतु फिरून त्याच्या लोकप्रियतेची लाट उठली. त्याने पुन्हा एकवार एक ' रिपील असोसिएशन ' स्थापिली. एक वर्षभर कसेबसे

काढल्यावर एकदम ती सभा लोकप्रिय होऊं लागली, व नवीन नवीन लोक येऊन तिला मिळू लागले. प्रथम प्रथम दर आठवड्यास १५० पौंड वर्गणी जमत असे, ती आतां दोन दोन हजार जमूं लागली. व सभेचें इतकें मोठें प्रस्थ माजलें कीं, तिच्या ऑफिसांत अडेचाळीस कारकून कामास लागत. पत्रव्यवहार व कागदपत्र यांचे भारेच्या भारे जमले. पांच हजार लोक जमूं शकतील एवढी जागा आठवड्याच्या सभांकरितां भाड्याने घेतली गेली. रिपील सभेनें ऑपले स्वतःचे पोलीसही ठेविले, व तिच्या मदतीनें ठिक-ठिकाणीं खासगी लवाद कोर्टे चालू लागून सरकारी न्यायकोर्टे ओस पडण्याची वेळ आली. सभेचा नवीन सभासद होणें हा एक बहुमानाचा समारंभ होऊन बसला. या सभासदांच्या सनदेवर स्वदेशी कलाकुसरीचें उत्कृष्ट काम केलेलें असून ही सनद म्हणजे एक संग्राह्य अशी वस्तु करण्यांत आली. स्वदेशी नांवे, पदव्या, निशाणे, काविता, पवाडे वगैरे निर्माण होऊं लागून रिपील सभेकडून त्यांचा सर्रास उपयोग होऊं लागला. व जंगी जाहीरसभांची सुरुवात होऊन एकाहून दुसऱ्या सभेस गदा, दुसरीहून तिसरीस, अशी श्रोत्यांची व प्रेक्षकांची संख्या भराभर वाढूं लागली. या सभा एकंदर पंधरा महिने चालू होत्या; व त्यांपैकी शेवटीं सात महिने या सभांस नुसता ऊत आला होता. सभेस दहा किंवा पांच हजार लोक जमणें म्हणजे कांहींच नाही असें होऊन गेलें. अखेर अखेर सभेच्या प्रेक्षकांची संख्या पांच लाखांपर्यंतही गेली होती. तारागडावरील सभेंत साडेसात लाख लोक जमले होते असें म्हणतात. या सभेचें वर्णन वाचतांना असें वाटतें कीं, जणू काय पंढरपूरच्या दोन तीन यात्रांची गर्दी एकत्र जमली होती. परंतु इतकी गर्दी जमूनही लोक अगदीं शांतपणानें, शिस्तीनें, कांहीं एक दंगाघोषा न होतां कायदेशीरपणानें वागत. तारागडच्या सभेंत शेंकडों ठिकाणीं उपासनापीठे मांडून त्यावर घर्मोपदेशक प्रार्थना करीत होते. सभा जवळ जवळ दिवसभर चालली होती. तिसरे प्रहरिं ओकॉनेल हा दहा हजार घोडेस्वारांच्या लव्याजम्यानिशीं सभेस आला,

व शेवटचा अर्धकोश चालून जाऊन सभास्थानास पाँचण्यास त्याला दोन तास लागले! व या सभेनंतर राय गांवाच्या सभेचे काम संपल्यानंतर आयर्लँडच्या या अनभिषिक्त राजाचा राहिलेला तेवढा अभिषेकाचा समारंभ करून टाकून त्याच्या भक्तांनी त्याच्या लोकप्रियतेची व बहुमान्यतेची पूर्णता केली. काही उत्साही तरुण मंडळींनी अस्सल स्वदेशी तऱ्हेचा हिरव्या रंगाचा असणारा एक मुकुट किंवा किरीट तयार करून त्याचे मस्तकावर घातला. परंतु दैवयोगाने त्या दिवशीचा मुकुटधारणसमारंभ हाच त्याच्या आयुष्यातील शेवटचा असला मोठा समारंभ ठरला.

या सभामधून ओकॉनेल जी भाषणे करी तो, एक पाय कायद्याचे सीमेच्या आंत व दुसरा पाय त्या सीमेवर ठेवून करी व ती मर्यादा उल्लंघिल्याचा त्याला भास झाला की ते पाऊल तो लगेच आंत घेई. अशा प्रचंड सभामध्ये उभे राहून बोलतांना कायद्याचे मान रहाणे अर्थातच कठिण असते ! परंतु ओकॉनेल यास कायद्याच्या ज्ञानाप्रमाणे वक्तृत्वही वश असल्यामुळे कायद्याच्या तारेवर नाचण्याची कसरत डोळे न फिरता तो करू शके. ' रिपील ' च्या सभेचा अध्यक्ष व पुढारी जरी तो स्वतः होता तरी, सभेमध्ये ' नेशन ' वगैरे राष्ट्रीय आणि स्वातंत्र्यवादी पक्षाच्या तरुण पुढाऱ्यांचे प्राबल्य फार होते. वर्तमानपत्रांतून, खासगी भाषणांतून वगैरे सर्वत्र ' रिपील ' बरोबर स्वातंत्र्याचीही चर्चा सररास होत असल्यामुळे श्रोत्यांचे कानास तेच ऐकण्याची संवय झाली होती. ' लाखो लोक एकदिलाचे झाले व अमुक एक गोष्ट त्यांच्या मनाने हवी असे घेतले म्हणजे मग इंग्लिश पार्लमेंट सभेस ती नाहीं म्हणतां येणे कठिण आहे. या लाखों लोकांचे मनांत कायद्याचे उल्लंघन करण्याचे अगर हार्ती शस्त्र घेण्याचे नाहीं. परंतु अधिकारीवर्ग आपण होऊनच जर दांडगाई करू लागला व कायदा मोडू लागला तर लोकांस आत्मसंरक्षणार्थ जरूर ते सर्व उपाय योजावे लागणे स्वाभाविक आहे, अशी या सभेतील लोकांच्या मनांतली विचारसरणी असे व सभेतील वक्तेही

त्याच गोष्टीचा उघड अनुवाद करित. ' नेशन ' वगैरे वर्तमानपत्रांनी ही विचारसरणी घोटघोटून इतकी उत्कृष्ट शिकविली होती की, ती सोडून किंवा तिला बाधक असें अथवा रतिभर कमीपणाचें असें यत्किंचितही बोलण्याची वक्तव्याची सोय नसे. परंतु या विचारसरणीचीं मनावर पुढावर पुढें वसल्यानें अधिकारीवर्ग व लोक यांच्यातील हा तंटा कोणत्या वेळेस हातघाईवर येईल याचा नियम नसून, पुढें मार्गें लवकरच तो हातघाईवर आलाच पाहिजे आणि राष्ट्रास आत्मरक्षणार्थ शस्त्र हातीं व्यावें लागणार अशी ज्याच्या त्याच्या मनास खात्री वाटूं लागली होती. या होणाऱ्या गोष्टी लक्षांत घेऊन, लढाई जुंपली असतां देशांत मान्याच्या विकट जागा कोणत्या, शत्रूस जेर कोठें करतां येईल, घोडेस्वार व पायदळ यांस अनुकूल व प्रतिकूल अशा गोष्टी कोणत्या, शस्त्रांचा पुरवठा कमी पडल्यास ती उणीव तात्पुरती कशानें भरून निघते, वगैरे बाबींची चर्चा पत्रांतून निमित्तानें व प्रसंगानुसार होऊं लागली. लाखों आयरिश लोकांस डोळ्यांसमोर असें दिसूं लागलें कीं, लवकरच अधिकारीवर्गाकडून आगळीक होणार व मग लोकांच्या निश्चयाचें व बलाचें पाणी दाखविण्याकरितां ' आतां वेळ आली आहे, पुढें व्हा, माघार घेऊं नका ' असा हुकूम ओकॉनेल फर्मावणार. परंतु ओकॉनेल हा खरा शांततावादी होता हें त्या विचारांच्यास काय ठाऊक ! कायद्याच्या तारेवर उभें राहून त्यानें केलेल्या कसरतीवरून त्यांचें त्याजबद्दल कांहीं निराळेंच मत झालें होतें; व त्या मताप्रमाणें त्यांच्या स्वतःवर जी जबाबदारी पडावयाची ती संभाळण्यास व पुरी पाडण्यास त्यांची स्वतःची तयारी होती. कारण ओकॉनेलनें हातांत शस्त्र धरण्यास सांगण्याचा अवकाश कीं त्यांनीं तें धरलेंच; मग परिणाम कांहींही होवो, असा त्यांचा आपले ठिकाणीं भरंवसा होता.

परंतु लोकक्षोभाची तार चढविणें जितकें सोपें असतें तितकें ती उतरविणें सोपें नसतें, व आयर्लँडच्या दुर्दैवानें या गोष्टीचा प्रत्यय ओकॉनेल यास व त्याच्या अनुयायांस लवकरच आला. सात आठ महिन्यांपर्यंत या जंगी

जाहीरसभांचा धुमाकूळ आयर्लंडातील अधिकाऱ्यांनी निमूटपणे सहन करून त्यांनी आपल्या वरिष्ठांकडे कागाळी केली. पार्लमेंट सभेत प्रश्न होऊन सदर सभांस प्रतिकूळ अशी उत्तरे प्रधानमंडळाकडून देण्यांत येऊं लागली. व इतर काय वाटेल तें संकट येवो तें आपण सोसूं परंतु आयर्लंडास स्वतंत्र पार्लमेंटसभा देऊन एकजीव झालेल्या राज्याची शकले करण्यास आपण केव्हांही तयार होणार नाही असे सरकारी रीतीने जाहीर करण्यांत आले. ज्या ऑनररी मॅजिस्ट्रेट लोकांनी रिपब्लिच्या सभांतून वगैरे काम केले होते, त्यांस एकदम बडतर्फ करण्यांत आले. जाहीर सभांस फ्रान्स व अमेरिका या देशांमध्ये जाऊन राहिलेल्या आयरिश लोकांच्या झुंडीच्या झुंडी आयर्लंडास येऊं लागल्यामुळे बंडाव्याचा वणवा केव्हां पेटेल याचा नियम नाही अशा समजुतीने इंग्लंडमधून आयर्लंडमध्ये पसतीस हजार सैन्य पाठविण्यांत आले. आयर्लंडातील गड, किल्ले, गढ्या, बुरुज, पाणवठे वगैरे सर्व मान्याच्या व आश्रयाच्या ठिकाणांची डाग-डुंजी करण्यास सुरुवात झाली. अशा धामधुमीच्या वेळीं जाहीर सभा भरविणे हें धोक्याचें आहे असें ओकॉनेल यास स्वतःस इव्हूइव्हू वाटू लागले होते; परंतु या सभा कोणत्या सबबीवर थांबवाव्या हेंच त्यास कळेना. शेवटीं त्यानें व त्याच्या अनुयायांनीं असें ठरविलें कीं, आजपर्यंत न झालेली अशी आणखी एक जंगी जाहीर सभा भरवून मग सभांचें काम कांहीं दिवस थांबवावें, व त्याप्रमाणें पुढील सभा क्लॉनटर्फ या इतिहासप्रसिद्ध ठिकाणीं लवकरच भरविण्याचें मुक्तर ठरून देशोदेशीं निमंत्रणचिठ्या जाऊन लोक येऊंही लागले. ही सभा शेवटची असली तरी खास बंद करावयाची असें अधिकाऱ्यांनीं ठरवून पुढील योजनेचे गुप्त हुकूम सोडले. सभेचा जो कार्यक्रम पूर्वी प्रसिद्ध करण्यांत आला होता, त्यामध्ये स्वयंसेवकांच्या घोडेस्वारांच्या पलटणीनें सभेचे प्रसंगीं कसें वागावें याविषयीं हुकूम देण्यांत आले होते. त्याचा फायदा घेऊन या सर्व लष्करी थाटाचा हेतु जमाव जमवून सरकारास दहशत घालण्याचा आहे, सबब सभा बेकायदेशीर ठरवितां येते अशी सल्ला

सरकारच्या कायदेपंडितांनी दिली. परंतु त्या सल्ल्याप्रमाणे सभेस प्रतिबंध करण्याचा जाहीरनामा फार वेळ आगाऊ प्रसिद्ध केला तर गंमत बिघडणार, यास्तव सभेच्या आदले दिवसापर्यंत हा जाहीरनामा प्रसिद्ध करण्यांत आला नाही परंतु सभेस अटक होणार ही बातमी आधी एकदोन दिवस दाट पसरली होती व पुढे काय करावे या विचनेत ओकॉनेल हा पडला. वेळ पडल्यास लढण्याची ज्यांची तयारी अशा लोकांच्या सभेस प्रतिबंध, व तोही बेकायदेशीर प्रतिबंध होण्याची अफवा ! व अशी ही नुसती अफवा उठल्याबरोबर सभा कशी थांबवावी? बरे, न थांबवावी तर क्षणोक्षणी लोकांचा जमाव अधिकाधिक जमत चालला असून सभा होणार या भिस्तीवर तयारीही कडेकोट होत चालली आहे ! परंतु प्रत्यक्ष जाहीरनामा प्रसिद्ध होईपर्यंत काम आहे तसेच चालू ठेवावे असा निश्चय करून सभेच्या आदल्या दिवशी संध्याकाळी रिपीलच्या कचेरीच्या खलवतखान्यांत ओकॉनेल व सभेची चालक मंडळी चिंतेने व गंभीरपणाने वाटाघाट करित बसली होती. इतक्यांत एकजण हातांत एक नुकताच छापलेला व अर्धवट ओला असा कागद घेऊन धांवत धांवत आला व घाषा टाकीत त्याने तो कागद मंडळीसमोर टेबलावर टाकला. पहातात तो तो सभाप्रतिबंधाचा जाहीरनामा ! बराच वेळपर्यंत कोणाच्याही तोंडून शब्द निघेना. परंतु तेथे जमलेल्या तरुण मंडळीचे उद्गार लवकरच बाहेर पडू लागले. सभा भरविलीच पाहिजे. मग काय होईल ते हेवो असे मग ते प्रतिपादन करू लागले. तीस वर्षेपर्यंत कायदेशीर चळवळीचा उघडपणे अंगीकार व बेकायदेशीरपणाचा निषेध केलेल्या आणि साठी उलटून सत्तरी जवळ आलेल्या या महानुभाव देशभक्तांचे मन या वेळी विद्युच्चंचल अशा विचारतरंगांनी भरून गेले असल्यास नवल नाही. परंतु अखेर मनुष्यचरित्रांत अत्यंत दुरतिक्रम म्हणून प्रसिद्ध असलेला जो स्वभाव त्याचीच सरशी होऊन ओकॉनेल याने आपली वळलेली मूळ मेजावर आपटून निकाल सांगितला. 'सभा बंद झालीच पाहिजे. पुढील गोष्टीचा विचार पुढे !' इतके बोलून तो

कामास लागला. प्रथम दोन मनुष्ये सभेच्या जागी पाठवून सभेकारितां तयार केलेला जंगी' प्लॅटफॉर्म ' उखळून टाकण्याचा त्याने हुकूम केला. व ' अमुक अमुक कारणाकारितां सभा भरविण्याचें रहित केलें आहे, सबब वापुढें कोणीही सभास्थानी जाऊं नये व जात असतील अगर गेले असतील त्यांनीं परत फिरावें, अशी चालकांची विनंति आहे ' अशा आशयाचीं हस्तपत्रके व मोठमोठ्या जाहिराती छापवून, व जासूदजोड्या रवाना करून मशाली लावून रातारात क्लॉनटर्फच्या आसपास दहा वीस मैलपर्यंत चवाठ्यावर त्या डकविण्याची त्याने योजना केली. इकडे अधिकारीवर्गानेही आपली तयारी कडेकोट ठेविली होती. पोलीस व लष्करच्या तुकड्या ठिकठिकाणी उभ्या करून सभास्थानाच्या जवळ एक संबंद पलटण उभे केलें असून, सर्वास चौवीस तास पुरण्याइतकें अन्न व भरपूर काडतुसें वगैरे वांटण्यात आली होती. सभास्थानावर मारा करतां येईल अशा ठिकाणी दोन तीन तोफाही आणवून घोडे सोडून ठेवून दिल्या होत्या. परंतु या सर्व तयारीचा उपयोग होण्याचें कारण पडलें नाहीं. सभेचा बेत चालकांनी रहित केला ही बातमी तारायंत्राप्रमाणें हातोहात तेव्हांच पसरली. यामुळे कांहीं लोक जागच्या जागीच थबकले, कांहीं निम्म्या वाटेवरून परतले व कांहीं सभास्थानापर्यंत जाऊन जागेस पाय लावून सभा होत नाहीं म्हणून निराशेनें खिन्न होऊन परत आले. अशा रीतीनें एका टीचभर कागदानें चालत्या बोलत्या अशा लाखों लोकांच्या उत्साहाचा समुद्र शोषून टाकिला !

ओकॉनेल ह्यानें केलेली गोष्ट वाजवी अगर गैरवाजवी याचा निर्णय आज करणें फारसे कठिण नाहीं; परंतु सभाबंदीनंतर प्रथम प्रथम कांहीं दिवसपर्यंत या बाबतींत मतभेदाचीं रणे पडावीं, व साधकबाधक विचारांचा पाऊस पडावा हें स्वाभाविकच आहे. 'रिपील' सभेंतील तरुण मंडळीस ओकॉनेलचा विचार अर्थातच पसंत पडण्यासारखा नव्हता. ते म्हणूं लागले कीं, या लाखों लोकांच्या जंगी जाहीर सभा भरविण्यांत अर्थातच कांहीं तरी हेतु होता; ' ती

काहीं निव्वळ गंमत ह्यणून केलेली नव्हती किंवा तो खेळ खेळावयाचा नव्हता. सभा भरविणे हे कायदेशीर असले तर प्रतिबंध करणे हे बेकायदेशीर असलेच पाहिजे. निदान आज इतके महिने चाललेल्या सभा कायदेशीर असता आजच एकाएकी त्या बेकायदेशीर कशा झाल्या ? सर्वात मुख्य गोष्ट ही की, सभा कायदेशीर असोत, अगर बेकायदेशीर असोत, राष्ट्राने अंगीकृत केलेल्या रिपब्लिकच्या चळवळीचे जर सभा हे एक मुख्य अंग आहे तर ते केवळ अधिकाऱ्यांना पसंत नाही एवढ्याकरितां छाटून टाकावे. की काय? प्रतिबंधाचा जाहीरनामा लाविला असताही सभा भरविली तर कोणाचे करणे अन्यायाचे अगर बेकायदेशीर हे ठरविण्यास संधि तरी मिळेल. पण ती नच भरविली तर जाहीरनामा बेकायदेशीर होता असा दावा मांडण्यास फिर्यादीस कारण कसे घडणार ? अधिकाऱ्यांनी लष्करी सामर्थ्याच्या जोरावर सभा उधळून टाकिली असती हे खरे आहे; परंतु पूर्वीच्या घोरणाप्रमाणे पाहिले तर निदान तेथपर्यंत तरी मजल येऊ देणे जरूर होते. त्याच्यापूर्वीच मोहरा फिरविण्यांत कमीपणा येणारा होता, व शेवटी गोष्ट हातघाईवर येतीच तर प्रजापक्षाकडे लाखों लोक असल्यामुळे फार तर काहीं बळी पडते. परंतु अखेर संख्याबलाचाच विजय होऊन हत्याराचे काहीं चालू नये असा प्रकारही संभवनीय होता. रक्तपात होऊं नये हे उत्तम. परंतु एवढी मोठी व इतक्या थराला आलेली राष्ट्रकार्याची चळवळ केवळ रक्तपाताच्या भीतीने टाचभर जाहीरनाम्याच्या बुजगावप्यास भिऊन खड्ड्यांत लोटून द्यावी, हे शहाणपण कोठचे? अशा अर्धवटपणाने कोणत्याही चळवळीपासून राष्ट्रकार्याची मजल पुढे जाण्याच्या ऐवजी मार्गेच येते ! ' ओकॉनेल याने लोकांच्या चित्तक्षोभाची तार ज्या रीतीने हळू हळू चढवीत नेली होती, त्या रीतीवरून विचार करता त्याच्या तरुण आक्षेपकांचे म्हणणे थोडेबहुत सयुक्तिकही होते. ही तार चढवितांना शेवट मजल कदाचित् कोठवर जाईल याचा अजमास ओकॉनेल याने आपल्या मनाशी केला नसेल असे नाही. परंतु त्याने केलेला अजमास मात्र चुकला यांत शंका नाही.

त्याच्या बोलण्यावरून व आवेशावरून त्याच्या अनुयायांनी केलेलाच अजमास अधिक बरोबर होता, व ते अनुयायी स्वतः जे बोलत व प्रतिपादन करत त्याप्रमाणे काय वाटेल ते झाले तरी आचरण करण्यास ते तयार होते. अशा रीतीने एका बाजूस प्रामाणिक, सुसंगत परंतु अननुभविक असे तरुण पिढीचे मत, व दुसरे बाजूस अनुभवाने व कायद्याच्या शिक्षणामुळे हवे ते मत हवे तेव्हा, हवे तसे सजवून सयुक्तिक भासविण्याचे सामर्थ्य अंगी येण्याइतक्या कसलेल्या तीव्र बुद्धीच्या त्यांच्या पुढाऱ्यांचे मत—असा हा मोठा कठिण व दुर्घर असा विरोध उत्पन्न झाला. या विरोधाच्या तीक्ष्ण धोरामुळे क्लॉनटार्फच्या सभेच्या तारखेचे सुमारास लोकमताच्या तंतूची जी भरवी व पीळदार अशी रेशमी दोरी वळून गेली होती तिचे दोन तुकडे झाले. ओकॉनेलच्या तरुण अनुयायांस सभा बंद झाल्याचे वाईट वाटले, परंतु आपल्या जबाबदारीवर फिरून त्यांनी सभा भरविल्यास फिरून लोक येतील असे राष्ट्रांत त्यांचे वजन नव्हते. राष्ट्राला पुष्कळ दिवस काम केलेला मनुष्य माहीत असतो व त्याचे धोरणावर त्यांचा विश्वास राहतो. प्रसंगविशेषी त्यांच्याही धोरणांत चूक होऊन त्याशी विरोध करणाऱ्या एखाद्या तरुण मनुष्याचे धोरण अधिक बरोबर ठरण्याचा संभव असतो. परंतु खऱ्याखोट्याचा, युक्तायुक्ताचा असा सूक्ष्म भेद करून पूर्वी मळलेले वळण एका क्षणांत बदलून अननुभविक तरुणांस आपले पुढारी करण्यास समाज कधीही कबूल होत नाही. यामुळे या सभेच्या चालकांपैकी तरतरीत मंडळीचे मत जरी ओकॉनेल याच्या मताविरुद्ध होते, तथापि त्याच्या मताप्रमाणेच निर्णय ठरून सभा मोडली.

परंतु झालेल्या गोष्टीचे ओकॉनेल यासही वाईट वाटले. अधिकाऱ्यांचा टांचभर जाहीरनामा व लोकमताचा समुद्र यांच्या प्रत्यक्ष बलाबलासंबंधाने जो एका क्षणांत त्याला अनुभव आला त्याचे अंजन डाळ्यांत पडून त्याची अंतर्दृष्टि साफ झाली. परंतु त्या दृष्टीने त्याला स्वतःचा झालेला अपमान दिसू लागला व तो अपमान त्याच्या मनांत खुपूही लागला. गेली बाजू

पुन्हा सावरावी थाविषयी त्याने अत्यंत परिश्रम चालविले. झाला प्रकार हा काहीच लक्षांत घेण्यासारखा नाही असें आपलें मत आहे असें सफाईनें लोकांस भासवून त्यानें दर आठवड्यास होणाऱ्या ' रिपील ' सभेच्या बैठकीस सुरुवात केली. परंतु ' बुंदसे गयी हौदसे आती नही ' या म्हणीप्रमाणें त्याच्या उद्योगाचा काहींएक उपयोग झाला नाही. एक मोठी सभा भरूं देत नाहींत असें पाहून पुष्कळ ठिकाणीं एकदम लहान सभा भरण्याची युक्ति त्यानें काढली. परंतु त्या फुटकळ सभांसाठीं जोर येईना. कर्ता-सवरता वीस वर्षांचा तरुण मुलगा हवा अशी इच्छा असणाऱ्या बापास वीस वर्षांचे एका मुलगाऐवजीं दोन मुलगे दहा दहा वर्षांचे घेऊन चालाव असें म्हटलें तर त्याचें उपाधान कसें होणार ? तात्पर्य, उडालेली छाप बसवण्याकरितां ओकॉनेलनें पुष्कळ खटपट केली, परंतु तिचा काहीं उपयोग झाला नाही.

इकडे ओकॉनेल लोकांचे मनातून उतरला असें पाहून त्याचा फायदा घ्यावा व त्याला तुरुंगांत पोंचवावें म्हणजे त्यास व इतर लोकांस चांगलाच वचक बसेल अशा हेतूनें त्याजवर खटला करण्याची अधिकाऱ्यांनीं तयारी केली. ता. १४ ऑक्टोबर १८४३ रोजीं ओकॉनेल यास वॉरंटाने पकडून त्याचा जामीन घेण्यांत आला. त्याजवरोबर त्याचा मुलगा जॉन, त्याचे दोन तीन मदतगार, नेशन पत्राची मंडळी, वगैरे इतर आठ मंडळीवरही खटला करण्यांत आला. ' ग्रॅन्ड ज्यूरी ' कडून खटला ' सेशन्स कमिट ' झाल्यावर ता. १५ जानेवारी १८४४ रोजीं तीन जज्ज व बारा ज्यूरर यांच्यासमोर खटल्यास सुरुवात झाली. व तीन आठवडेपर्यंत खटल्याचें काम सुरू होतें. निरनिराळ्या आरोपांवर एकरु ४३ कृत्ये मिळून अकरा गुन्हे केल्याचे आरोप ठेवण्यांत आले; व सर्वास एका साळेंत गांवून एकत्र चौकशी व्हावी म्हणून, सरकारास दहशत घालण्याचा कट केल्याचा आरोप सर्वास लागू केला होता. आरोप ठेवण्याचा कागद (चार्ज-शीट)

हाच कित्येक 'यार्ड लांब होता. उभय पक्षांकडून प्रसिद्ध प्रसिद्ध असे बॅरिस्टर देण्यांत आले होते. सरकारी वकिलानें सुरुवातीचें भाषण करण्यास दोन दिवस घेतले. पुराव्याचें काम सात दिवस झालें. डिफेन्सतर्फें भाषणास सात दिवस लागले. व सरकारी वकिलानें उत्तरादाखल केलेल्या भाषणास तीन दिवस घेतले. अखेरच्या दिवशीं ज्युरीला खटला समजावून देतांना फार उशीर झाला व ज्युरीचा निर्णय होण्यास रात्री बारा वाजले ! तोंपर्यंत कोर्टातील एकही माणूस हालला नाहीं. ज्युरी आपलें मत बनवून आली, परंतु ९ आरोपी, ११ गुन्हे व ४३ कृत्ये इतक्यांचा मेळ ज्युरीस बसवितां येईना. कोणी म्हणे रात्र झाली आतां खटला तहकूब करा, कोणी म्हणे खटला तहकूब करणें बेकायदेशीर होईल; कोणी म्हणे ज्युरीला कोंडून ठेवा. शेवटीं खटला तहकूब करून ज्युरीस घरीं जाण्यास परवानगी मिळाली. पुढच्या तारखेस ज्युरीनें सर्वांवर आरोप शाबीत असा निकाल दिला. परंतु शिक्षा सांगण्याचें काम न्यायाधिकांनीं लांबणीवर टाकलें, व जामिनावर असलेले आरोपी आपापल्या घरीं गेले. खटल्याचे अखेरीचे दिवशीं ज्युरीचा अभिप्राय ऐकून त्याची बातमी लंडनला नेण्याकरितां 'किंग्ज टाऊन' बंदरांत स्पेशल आगबोट तयार होतीच, तिनें ताबडतोब ज्युरीच्या अभिप्रायाची बातमी लंडनला पोचविली; व दुसरे दिवशीं ती लंडन टाइम्समध्ये प्रसिद्ध झाली.

ज्युरीचा अभिप्राय व निकाल यांजमध्ये बरेच महिने गेले. त्या अव-
र्धत ओकॉनेलनें 'रिपील' सभेच्या बैठकी ठराविक रीतीप्रमाणें भरविण्याचें काम सुरू केलें. खटल्यासंबंधानें या बैठकींतून बराच वादविवाद झाला, व वर्तमानपत्रकार सभेचे सभासद असतां वाटेल तें आपल्या वर्तमानपत्रांत लिहितात व त्याचा परिणाम सभेला भोगावा लागतो अशी ओकॉनेलनें तक्रार केली. त्यावरून भाडण होऊन नेशन पत्राच्या व इतर वर्तमानपत्रांशी संबंध असलेल्या सभासदांनीं सभासदांच्या

जागांचे राजीनामे दिले. तसेंच, यापुढे सभा व खाजगी लवाद कोर्टे यांचाही संबंध ठेऊं नये असें ठरविण्यांत आले. तेव्हां लवाद कोर्टे वेगळीं केलीं. परंतु 'रिपील' सभेच्या लोकप्रियतेवर सदर कोर्टाचीही लोकप्रियता अवलंबून असल्यामुळे वर वर्णिलेल्या घटस्फोटानें या कोर्टाचा मुख्य आधार जाऊन ती मोडली. अशा रितीनें सभेची वाताहात होण्यास सुरुवात झाली. नंतर ओकॉनेल हा इंग्लंडास गेला. तेथे त्यास मेजवान्या वगैरे देण्यांत आल्या. तो तेथे असतां एक मुद्दा इंग्लंडांत विशेष चर्चेस निघाला. खटल्यांत सरकारानें एकंदरीनें जी गैरवर्तणूक केली ती इंग्लंडातील न्यायप्रिय मनुष्यांस पसंत पडली नाहीं. मुख्यतः ज्युरीची याद तयार करतांना शेरिफच्या 'ऑफिसा' त जो दगलबाजपणा झाला त्याची तर त्यास चीडच आली. ज्यूरर लोकांची याद तयार होतांना शेंकडों मनुष्यांचीं नांवे त्यांतून मुद्दाम गाळण्यांत आलीं होती. व त्यामुळे सर्व बाराचे बारा ज्यूरर लोक प्रॉटेस्टंटच निवडून आले. हे लोक धर्मदृष्ट्या ओकॉनेलचे प्रतिपक्षी असल्यामुळे त्यांनीं निःपक्षपातीपणानें निकाल देणें शक्य नव्हतें, व म्हणून या खटल्यांत न्यायाचा खून झाला, असें ते उघड म्हणूं लागले ! झालेल्या खटल्याचें काम रद्द होऊन फिरून नवीन काम चालावें असाही कोणी मुद्दा काढला. परंतु अखेर त्या प्रकारची विशेष कांहीं खटपट न होतां ठराविक तारखेस कोर्टापुढें आरोपांस आणून कोर्टानें शिक्षा सांगितली. शिक्षा सांगण्याचें काम बर्टन नांवाच्या जज्जाकडे आलें. बर्टन हा ओकॉनेलच्यापुढें पार शोभेल असा होता. शिवाय तो पूर्वी बॅरिस्टर असल्यानें केव्हां ओकॉनेलच्या बाजूस त्यानें मदत केलेली व केव्हां प्रतिपक्षी होऊन त्याजबरोबर दोन हात केलेले असा त्यांचा पूर्वीचा संबंध असल्यामुळे, बर्टन यास शिक्षा सांगतांना गळा भरून गडूं आलें. शिक्षा सांगतांच ओकॉनेल हा उठून उभा राहिला, व त्यानें दोन तीन वाक्यांचें लहानसें भाषण करून असें सांगितलें कीं, कोर्टानें निकाल दिल्यावर न्यायमूर्तीस

उत्तर द्यावें अगर निकालावर टीका करावी असा माझा हेतु नाही; परंतु झाला हा न्याय झाला नाही एवढे मात्र सांगणे जरूर आहे व मी ते उघडपणे सांगतो.

ओकॉनेल यास एक वर्ष साधी कैद, दोन हजार पौंड दंड व हजार पौंडाचा पांच वर्षे चांगल्या वर्तणुकीबद्दल जामिन अशी शिक्षा फर्मावण्यांत आली. इतर आरोपींस नऊ नऊ महिने शिक्षा झाल्या. ओकॉनेल यास शिक्षा होतांच अधिकाऱ्यांना आपणास काय हवे होते ते मिळाले असे वाटले, व त्यांचे समाधान होऊन पुढील क्रमांत मात्र ओकॉनेल यास त्रास द्यावयाचा नाही असे त्यांनी ठरविले. सर्व आयर्लंडातील वाटेल तो तुरुंग तुम्ही पाहून पसंत करा असे त्यास खाजगी रीतीने सांगण्यांत आले. व त्याप्रमाणे त्याच्या स्नेह्यांनी रिचमंड येथील तुरुंग पसंत केला. त्याचे कारण असे होते की, रिचमंडच्या तुरुंगाची व्यवस्था डब्लिन येथील म्युनिसिपालिटीकडे व तिच्या पैशांतून होत असे. व ओकॉनेल हा डब्लिन म्युनिसिपालिटीचा अध्यक्ष ऊर्फ लॉर्ड मेयर असल्याने या तुरुंगांत त्याची व्यवस्था उत्तम राहिल हे सांगावयास नकोच होते. खटला चालू असता ओकॉनेल हा लॉर्ड मेयरच्या रथांत बसून मागेपुढे म्युनिसिपालिटीचे पट्टेवाले घेऊन दणदणत कोर्टांत येत असे व शिक्षा झाल्यावरही तो तसाच तुरुंगांत गेला. त्याजबरोबरच्या इतर कैद्यांसही त्याच्याचबरोबर रिचमंड तुरुंगांत ठेविले होते. ओकॉनेल तुरुंगांत जाण्याचे सुमारास तुरुंगाचे कचेरीत 'विहिजटर' लोकांची सभा अनायासेच भरली होती, तेव्हा त्यांनी ओकॉनेल यास अर्थातच समेत बोलाविले. तो येतांच उठून त्यांनी त्याचा सत्कार केला. तुरुंगांत जी कोणती सोईची व चांगली जागा असेल ती त्यास द्यावी असे ठरविले. व जेलर यासच त्याचे बंगल्यांतून दुसरीकडे घालवून जेलरचा बंगला ओकॉनेल व त्याचे लोक यांचे स्वाधीन करण्यांत आला. मग या ठिकाणी त्यांचा पेटदार संसार थाटला. या राजमान्य कैद्यांस बाहेरून सर्व

खाना उत्तम प्रतीचा तयार होऊन येत असे. चहा, फ्राळ, फळफळावळ यांची नित्य चगाळी उडे. ओकॉनेलकडून 'मी पळून जाणार नाही, व मला दिलेल्या सवलतीचा दुरुपयोग करणार नाही,' असे वचन तुरुंगाच्या अधिकाऱ्यांनी घेतल्यावर सर्व तुरुंगाचे आवारांत त्यास अनिरुद्धपणे संचार करण्यास मोकळीक मिळाली. तुरुंगातील बाग त्यास व्यायाम घेण्याकरिता व करमणूक करण्याकरिता बहाल करण्यांत आला होता. व तेथे तो आपली नातवंडे घेऊन फुलांच्या ताटव्यांत खेळत बसे. त्यास भेटण्याकरिता नित्य लोकांची गर्दी जमे, व त्याच्या भेटी करविणे हेच तुरुंगावरील अधिकाऱ्यांचे मुख्य काम होऊन बसले होते. बागेत बसून तो टपाल वगैरे वाची आणि भेटण्यास आलेल्या लोकांच्या गांठी घेई, व त्यांस चहापाठ्या करी. रोज नवा धर्मोपदेशक येऊन त्याची सकाळ संध्याकाळची धर्मोपासना चालवी. व मी आर्ची, मी आर्ची, अशी या कामास जाण्यासंबंधाने धर्मोपदेशकमंडळांत अहमहमिका सुरू झाली होती. तुरुंगांतल्या अधिकाऱ्यांनी नाही म्हणावयाला एका गोष्टीस हरकत घेतली. कॉर्क, वॉटरफर्ड, लिमरिक, किलकेनी वगैरे शहरांच्या म्युनिसिपालिट्यांनी ओकॉनेल यास मानपत्रे देण्याचे ठरवून तो सुंदर करंड्यांत घालून सभेचे अध्यक्ष व उपाध्यक्ष यांचे हाती त्यास तुरुंगांत सादर करण्यास पाठावेळी होती. परंतु तुरुंगातील कैद्यास मानपत्रे घेऊ देणे म्हणजे तुरुंगावासाची अगदी उघड थड्या केल्यासारखीच होईल या हेतूने अधिकाऱ्यांनी हे मानपत्रसमर्पणाचे समारंभ करू दिले नाहीत. ओकॉनेल-बरोबरच्या इतर कैद्यांसही सर्व तऱ्हेची सवलत देण्यांत आलेली होती. त्यामध्ये वर्तमानपत्राच्या घंटांतले बरेच लोक असल्यामुळे, त्यांनी तुरुंगांतल्या तुरुंगांत 'जेलखाना-गॅजेट' नावाचे वर्तमानपत्र सुरू केले. जाहीरसभांवांचून त्यांस चैन पडण्यासारखे नसल्याने बागेतल्या एका उंचवट्यास 'तारागड' हे नांव देऊन फावल्यावेळी त्यावर एकाने उभे राहून बोलावे, व इतरांनी खाली उभे राहून ते भाषण ऐकावे असा क्रम त्यांनी चालवून दुधाची

हौस कशी तरी ताकावर भागवून घेतली ! या सर्व सरदारी कैद्यांवर बाहेरून चहात्या भक्तांकडून व मित्रांकडून भेटीचा व देणग्यांचा वर्षाव होत असे. एका संगीतप्रिय मनुष्यानं, तुरुंगांतल्या या आपल्या मित्रांचा आत्मा गायन-वादनाच्या ओलाव्याविणें सुकून जाईल असें समजून, प्रत्येकीं एक एक अशी हार्मोनियमची पेटी नजर पाठविली. इतक्या विचारानें व प्रेमानें पाठविलेल्या भेटीचा सत्कार तसाच करणें जरूर होतें. या हार्मोनियमच्या पेठ्या तुरुंगांत जाऊन पोचतांच त्या नऊही पेठ्या त्यांनीं एकदम उघडून वाजविण्यास सुरुवात केली. व आपल्या बंदीजनांच्या आपत्तीची ही सुरेल वार्ता कानीं पडतांच हा काय प्रकार आहे म्हणून तुरुंगाचे अधिकारी पहावयास धांवून आले !

ओकॉनेल वगैरे कैदी तुरुंगांत असतां त्यांचें अपील इंग्लंडातील अपील-कोर्टाकडे दाखल करण्यांत आलें होतें. वरिष्ठ कोर्टाच्या वकिलांनीं मुद्दे काढण्याची शर्थ केली. चार्जच्या प्रत्येक वाक्यागणिक एक एक मुद्दा निघाला होता म्हटलें तरी चालेल. ज्यूरीचे वावर्तीत झालेल्या अन्यायाचा डंका सर्व इंग्लंड-भर आगाऊच वाजला होता. शिवाय ' रिपील ' सभेचें काम थांबल्यामुळें राजकारणसंबंधीं पूर्वीची भीति प्रधानमंडळास उरली नव्हती. यामुळें आरोपीच्या अपीलाचें काम सोंपें झालें. लॉर्ड लोकांत मतभेद झाला व खालील कोर्टाची शिक्षा ज्या ज्यूरीचे निकालावर अवलंबून होती ती ज्यूरीच मुळीं गैरवाजवी रीतीनें निवडली गेली होती. सबब शिक्षा रद्द असें अखेर मत ठरून त्याप्रमाणें निकाल सांगण्यांत आला. अपीलकोर्टाचा निकाल आयर्लंडातील लोकांस लवकर कळविण्यांत यावा याकरितां बंदरांत स्पेशल बोट ठेविली होती. तिजमध्ये ओकॉनेलचा सॅलिषिटर क्षणाचाही विलंब न करता उडी मारून बसला व बोट चालू झाली. जातां जातां त्यांनीं बोटीवर निशाण चढविलें व ' ओकॉनेल दोषमुक्त झाला ' अशीं अक्षरें कातरून त्या फडफडणाऱ्या निशाणावर लाविलीं. डब्लिन येथें पोचतांच तो सॅलिषिटर धांवत धांवत तुरुंगांत गेला व ओकॉनेल

व इतर मंडळी भोजनास बसली होती त्यास पाहून ' दोषमुक्त ' अशी अक्षरे त्याने दुरूनच ओरडून उच्चारली. त्याच रात्री कैद्यांची बंधमुक्तता झाली. परंतु समारंभाकरिता फिरून त्यास तुडंगाकडे नेऊन त्यांची मिरवणूक तेथून काढून गावभर मिरविण्यात आली ! ओकॉनेलच्या उघड्या गाडीवर, जुनी आयरिश राष्ट्रीय गीते व पवाडे म्हणणारा एक गवई व सारंग्या बसविलेला असून, मार्गे पुढे डब्लिनमधील छप्पन्न धंद्यांचे लोक चालत होते, व ओकॉनेलच्या जयजयकाराबरोबरच ब्रिटिश न्यायदेवतेच्या जयजयकाराचा प्रचंड ध्वनि, आपण काय करतो याचा विस्मय पडूनच की काय, त्या मिरवणुकीत हजारों लोकांच्या तोंडांतून बाहेर पडत होता. अशा रीतीने तो आनंदाचा दिवस ओकॉनेलच्या भक्तांनी उत्साहपूर्वक साजरा केला. परंतु या उत्साहाचा शीण उतरताच दुसरे दिवसापासून, त्यास क्लॉनटार्फच्या सभेची आठवण होऊ लागली. व समाबंदीच्या जाहीरनाम्याच्या एका पुर्ज्याने ओकॉनेल व रिपील यांच्या अवतारसमाप्तीचे जे थोडेवहुत काम खटल्याच्या धामधुमीच्या दिवसांत शिल्लक ठेवले होते, ते ब्रिटिश न्यायदेवतेचा जयजयकार व धन्यवाद यांनी पुरे करून टाकले. इंग्लंडातील अपीलकोर्टाने न्याय केला, परंतु त्या दिवसापासून ओकॉनेल हा जगांत आहे व नाही सारखाच झाला. रिपील सभेचा नाश होण्यास इतरही कित्येक, परंतु याहून अधिक चमत्कारिक कारणांची मदत झाली. मुख्य प्रधान पील याने जमिनीसंबंधाचे बिल पुढे आणून जमीनदार व कुळे यांमध्ये विरोध उत्पन्न केला. क्याथोलिक लोकांच्या संस्थांस मदत करण्याकरिता एक लक्ष पौंड देऊं केले. यामुळे क्याथोलिक लोकांच्या तोंडास पाणी सुटले व हातचे सोडून पळत्याचे पाठीमार्गे लागण्यांत फायदा नाही असे त्यांस वाटू लागले. आयरिश कॉलेजांसंबंधाने बिल पुढे आले. त्याबद्दल ओकॉनेल व नेशनपत्राची संवादक मंडळी यांजमध्ये बार्मिक कोण व अधार्मिक कोण हाच वाद माजून शिक्षणाचा प्रश्न वाजूस पडला. व ओकॉनेल हा धर्मवेडा असून म्हातारपणी आता त्यास क्याथोलिक लोकांचे वर्चस्व स्थापन करण्याची महत्त्वाकांक्षा उत्पन्न झाली

असे त्याचे प्रॉटेस्टंट प्रतिपक्षी त्याचेवर आरोप करुं लागले. इंग्लिश पार्लमेंट-मधील लिबरल पक्षास आयरिश सभासदांनी मिळावें कीं नाहीं याबद्दलचा जुना वाद पुन्हां सुरु झाला. परंतु इतकें होऊनही जो काहीं थोडाबहुत मेळ रिपील सभेंत राहिला होता तो ओकॉनेलचा मुलगा जॉन यानें आपल्या मूर्खपणानें नाहींसा करून टाकिला. त्यानें ' रिपील ' सभा सोंवळी करण्याचे हेतूनें नवीन एक शपथ तयार केली व ' मी कधीही सनदशीरपणा सोडून कोण-तीही चळवळ करणार नाहीं ' अशी शपथ प्रत्येक सभासदानें घेतली पाहिजे असा ठराव तिजकडून पास करून घेतला. या शपथेमुळें सभेंतून बरीच मंडळी निघून गेली व सभा मोडली. याच सुमारास बटाच्याचे पिकावर सर्व देशभर भयंकर दुष्काळ सुरु झाला. व जे देशभक्त पार्लमेंटचें स्वातंत्र्य मिळविण्याकरितां व कागदी घोडे नाचविण्याकरितां आकाशपाताळ एक करीत होते त्यांना, आपल्या देशबांधवांची आपत्ति व उपासमार दिसत अस-तांही गरीबांस अन्न देऊन त्यांचे प्राण वाचविण्याची बुद्धि होत नाहीं असें पाहून, ' धिःकार असो तुम्हांला व तुमच्या चळवळीला ' असें शेतकरी लोक म्हणूं लागले. ओकॉनेलच्या पक्षाचे धिंडवडे होण्याचें आतां बाकी राहिलें नव्हतें. परंतु दैवदुर्विपाक परिपूर्ण व्हावयाचा होता म्हणूनच कीं काय, ओकॉ-नेलच्या वजनाचें दडपण कमी होतांच निंदकांची हलकी जिह्वा स्वैरपणें नाच करुं लागली. कोणी त्याचेवर ' रिपील ' सभेचे पैसे खाल्ल्याचा आरोप करुं लागले; कोणी त्याला म्हातारचळ लागून चेष्टा आठवूं लागल्या असें म्हणूं लागले. खरोखर निंदकांनीं तरी काय करावें ? जें दिसे तें ते बोलत. ओकॉने-लला याच सुमारास थोडेसें वेड लागल्यासारखें झालें होतें व ही गोष्ट पुढें दोन वर्षांनीं उघडकीस आली. त्याचा मगज विषडून त्याच्या हातून एरव्ही सहसा न होतील अशा गोष्टी होऊं लागल्या. शेवटीं मुळींच तो आयर्लंड सोडून इंग्लंडास गेला. या खेपेस त्याची छाप पार्लमेंटमध्ये मुळींच पडली नाहीं. त्याच्या तोंडांतून शब्द स्पष्ट उमटत नाहींसे झाले. प्रथम प्रथम जरी लोक

गंभीरपणाने त्याचे बोलणे ऐकण्याचा प्रयत्न करीत, तरी पुढे लवकरच त्याचे बोलण्याचा त्यास कंटाळा आला. मग कांहीं दिवस तो पारिस येथे व नंतर रोमला गेला. त्याचे मनांत रोमची यात्रा करण्याची इच्छा होती, ती सफल झाली. रोमहून परत आल्यावर जिनाआ शहरां ता० १५ मार्च सन १८४७ रोजी त्यास मृत्यु आला. मृत्युपत्रांत त्यानें आपले काळीज कापून काढून रोम येथील पवित्र भूमीत पुरावे असे लिहिले होते. त्याप्रमाणे करण्यांत येऊन त्याच्या मुलांनी त्याचे शरीर आयर्लंडास परत नेले व मोठ्या जंगी समारंभाने त्याचा दफनविधि करण्यांत आला. पुढे १८६९ साली आयरिश लोकांनी वर्गणी केली व १६५ फूट उंचीचा एक सुंदर मनोरा त्या जागेवर बांधून त्याचे त्यांनी स्मारक केले.

ओकॉनेलच्या स्वभावांत गुणदोषांची सरमिसळ झालेली होती; तथापि याच्या एकंदर चरित्रावरून पाहतां त्याचे दोष आठवण्यापेक्षा किंवा उगाळीत बसण्यापेक्षा गुणच ध्यावे अशा प्रकारचा तो मनुष्य होता यांत शंका नाही. चरित्रक्रमास सुरुवात होण्याचे वेळी तो दरिद्री नव्हता; साधारण संपन्नच होता म्हटले तरी चालेल. त्याच्या एक दोन चुलत्यांकडून त्यास बरीच इस्टेट मिळाली होती. पुढे पुढे त्यास वकिलीचे धंद्यांतही चांगलेच पैसे मिळू लागले. म्हातारपणी तो बेताचे खटले व पुष्कळ फी घेत असे, परंतु जशी जमा तसाच त्याचा खर्च असे. त्याची राहण्याची पद्धति थाटदार असे. पहिल्यापासून त्यानें घरची गाडी ठेविलेली असून उत्तम पोषाल करून ही स्वारी तींतून डब्लिनचे राजस्थाने हिंडावयास निघाली कीं, 'वकीलसाहेबांची स्वारी निघाली' असे म्हणून लोक त्याजकडे आदराने एकमेकांस बोटे दाखवीत. त्याच्या घराचा खर्च फारच मोठा असे. डब्लिनमध्ये एक, लंडन येथे एक व खेड्यास एक अशी त्याची तीन घरे व तीन संसार असत. घराची मंडळीही पुष्कळ. चार मुलगे व तीन मुली अशी त्याची स्वतःची मुले होती. शिवाय, मामे, काके सुमारे पंचवीस होते व लग्न झालेल्या बहिणी सात असा हा मोठा

प्रपंच होता. सकाळ संध्याकाळ घरचा बाहेरचा, आला गेला, मिळून सुमारे तीस पाने भोजनास बसत. पैशाचे कामांत ओकॉनेल हा दक्ष नसे. तो खर्चिक तर खराच, पण हिशेबीही नव्हता. त्यास कर्जवाम नाही असे बहुधा झाले नाही. ह्यामुळे व हिशेबाठिशेब असावे तितके चोख नसत. यामुळे त्याजवर लोक तो सार्वजनिक पैशांतील पैसा खातो असा आरोप केव्हा करीत. व कांहीं कांहीं गोष्टी त्यांनी असा आरोप केला असतां सकृदर्शनी शोभतील अशाच होत्या. उदाहरणार्थ, तो रिपील सभेची वर्गणी व इतर पैसे आपल्या नावे आपल्या बँकेत ठेवी व त्यांतून सभेचा खर्च आपल्या मनाला येईल तसा करी. सभेच्या जमाखर्चाचा हिशेब तो वेळच्यावेळीं प्रसिद्ध करीत नसे. याबद्दल सभेचे लोक त्याजवर नाखूष असत. पार्लमेंटच्या निवडणुकी करविणे पृष्कळ वेळा त्याचे हार्ती असे; व उमेदवारास मदत करून त्याजकडून तो पैसे घेतो असाही एक वेळ त्याजवर आरोप आला होता. दुसरी एक गोष्ट त्याच्यासंबंधानें कित्येकांस गौण अशी वाटत असे, ती ही की, आपल्याकरितां साल दरसाल लोकांकडून वर्गणी जमवून तिचा तो स्वीकार करील असे. तिला ' ओकॉनेलची वर्गणी असे म्हणत. साल दरसाल त्याच्या चहात्या भक्तांपैकी कोणी तरी पुढाकार घेऊन ही वर्गणी वसूल करण्याची खटपट करी. वर्गणीची वेळ आली की एखाद्या उत्तम लेखकास पैसे देऊन त्याजकडून ओकॉनेलच्या स्तुतीनें भरलेला असा उत्तम लेख तयार करून वाटाघ्याचा व मग वर्गणी गोळा करण्यास निघावयाचे, असा परिपाठ असे. या वार्षिक वर्गणीचे दरसाल सुमारे पंधरा हजार पाँड जमत. त्यांतील खर्चवेचाचे सुमारे पाच हजार पाँड वजा जाऊन त्यास दहाएक हजार पाँड सालीना रहात. या गोष्टीस अनुलक्षून त्याच्या प्रतिपक्षीयांनी ओकॉनेल याचे नांव ' बडा भिकारी' असे ठेविले होते अशा तऱ्हेनें सालोसाल लोकांकडून आपल्या नावाने वर्गणी जमवून त्या पैशाचा उपयोग आपल्या प्रपंचाकडे करणे हे फारसे शिष्टसंमत होईल असे आम्हांस वाटत नाही; व या गोष्टीमुळे

ओकॉनेलविषयी त्याच्या स्वतःच्या व विरुद्ध पक्षातील, विशेषतः इंग्लंडातील लोकांचे मनात त्याजविषयीच्या मान्यतेस कमीपणा आलेला होता. क्याथोलिक लोकांस पूर्ण स्वातंत्र्य मिळाव्यावर ओकॉनेल याने परकार्यात पांचपंचवीस वर्षे देह तिजवून अत्यंत मेहनत घेतली या त्याच्या उपकाररुग्णांचे थोडे बहुत तरी उतराई व्हावे या हेतूने क्याथोलिक लोकांनी पन्नास हजार पौंड वर्गणी जमवून ती रक्कम पूर्वीच त्यास नजर केली होती. परंतु त्याबद्दल कोणी आक्षेप घेत नसे. कारण विशेष कामगिरी-करितां विशेष वक्षीस देण्याची रीत सर्वत्रच आहे. निरनिराळ्या देशांतूनही अशा प्रकारच्या देणग्या दिल्याघेतल्याचीं अनेक उदाहरणे सांपडतात. सार्वजनिक कार्य करण्यास ज्याने खरोखर आपला सर्व काळ वाहिलेला आहे, व खासगी प्रपंचाची चिंता ज्याचे मार्गे राहिली असतां त्यांत एकंदरीने त्या व्यक्तीपेक्षां समाजाचेच अधिक नुकसान आहे, अशा व्यक्तीच्या निर्वाहाची सोय परस्पर करून पोट भरण्यापेक्षां अधिक महत्त्वाचे काम करण्यास त्याचे हात मोकळे ठेवणे या व्यवस्थेत फारसे नांव ठेवण्यासारखे कांहीं नाही. कोणावरही एक पैसा भार न घालतां स्वकष्टाने चरितार्थ चालवून वरती लोकसेवा साधणे हा अर्थातच उत्तम पक्ष. यान्या खालोखालची पायरी म्हटली म्हणजे लोकांनी आपल्या चरितार्थाची योजना करावी व केवळ निर्वाहास अवश्य म्हणून हा मोबदला स्वीकारून त्याची सेवा सर्व वेळ व सर्व शक्ति खर्चून करणे ही होय. अशा प्रकारची उदाहरणे खुद्द आयर्लंडांतच ओकॉनेलच्या पूर्वी व नंतर घडून आलेली होती. सुप्रसिद्ध आयरिश देशभक्त ग्रॅटन यास व पुढे पार्नेल यास त्यांच्या कामगिरीबद्दल अशीच पन्नास व तीस हजार पौंडांची देणगी सार्वजनिक पैशांतून देण्यांत आलेली होती. परंतु ती घेतल्यावर पुढे ग्रॅटन हा बॅरिस्टरी वगैरे करून पैसे मिळविण्याचे आशेस गुंतला नाही. ओकॉनेल याची गोष्ट वेगळ्या प्रकारची होती. एकदम मिळालेली पन्नास हजार पौंडांची देणगी तर त्याने घेतलीच परंतु वर सांगितल्याप्रमाणे सालोसाल उभारलेली

वर्गणीही तो निःशंकपणे घेत असे व इतक्यानेही तृप्ति न होता वकिलीचा धंदाही त्याने चालू ठेविला होताच. या सर्व गोष्टींचा मेळ उत्तम रीतीने बसण्यासारखा नसल्यामुळे कांहीं कांहीं लोक त्यास सहजच नावे ठेवीत. आतां दुसऱ्या बाजूस एकच गोष्ट जमेल घरण्यासारखी आहे, व ती ही की, ओकॉनेल यास तीस पसतीस वर्षेपर्यंत त्याने अंगीकारलेले हे सार्वजनिक काम पुढारीपणा घेऊन करावे लागले. कर्तृत्ववान आणि हौशी अशा पुढाऱ्यास आपल्या कामांत पैसा पाण्यासारखा खर्च करावा लागतो, व कित्येक वेळां तर पैशाचा हात आखडून घरला असतां कार्य नासतेही. ओकॉनेल याचा स्वभाव हिशेबी नव्हता, एवढी त्याच्या स्वभावासंबंधाने मुख्य अशी गोष्ट लक्षांत घेतली म्हणजे तो ' रिपील ' सभेचे पैसे पेढीवर आपल्या नावाने कां जमा करित असे वेळच्यावेळीं हिशेब कां प्रसिद्ध होत नसत, व वार्षिक वर्गण्यांचा स्वीकार तो कां करित असे, या सर्व गोष्टींचा उलगडा बहुधा होण्यासारखा आहे.

ओकॉनेल हा क्याथोलिक पंथाचा होता व खरोखरच त्याचे ठिकाणी धर्मश्रद्धा होती. तो स्वतः मोठा कर्मठ होता असे नाही. परंतु धर्माच्या बाबतीत भाविक होता. धर्मोपदेशक वर्गावर त्याची मनापासून भाक्ति असे. मात्र धर्मश्रद्धेचा सामाजिक नीतिमत्तेशीं मेळ ज्यांत नाही अशा प्रकारचा मनुष्यस्वभावाचा नमुना अनेक ठिकाणीं दृष्टीस पडतो. ओकॉनेल याच्या मनाची रचनाही याच नमुन्यावरहुकुम झालेली होती. तरुणपणीं चरित्रक्रमास सुरुवात होण्याच्या वेळीं तो विषयी व चैनी असा होता; व लवकरच सार्वजनिक कामाची हौस त्याला न लागती तर मद्यपानाच्या संवयीचा पगडा त्याच्या मनावर बसण्याचा संभव होता. तरुणपणीं स्त्रीमोहाचे फळ म्हणजे अपत्यही त्यास प्राप्त झाले होते. परंतु त्या दुदैवी अपत्याचा व त्याच्या मातेचा परामर्ष उदारपणाने त्याने घ्यावयास पाहिजे होता तसा घेतला नाही असा त्याजविरुद्ध एक लोकापवाद असे. पैशाचे बाबतीत त्याचे मन नाजूक नसून ढोबळ असे हे

वर सांगितलेंच आहे. नीतिदृष्ट्या तिसराही एक दोष त्याजमध्ये असे तो हाकी, खऱ्याखोऱ्याची चाड त्याच्या योग्यतेच्या मनुष्यानें जितकी धरवी, तितकी त्यास नसे. प्रतिपक्षार्थी वाद करितांना, 'मी त्याजवर दोषारोप करितों ते कदाचित् खोटे असतील' असा संशयही त्यास येत नसे व आला तरी तो मानीत नसे. शिवाय तोंड टाकून बोलणें व शिव्या देणें ही संवय तर अगदीं त्याच्या हाडास खिळलेली होती. रस्यांत तोंडाळ बागवानीण अगर घोड्यावर चढलेला मद्यपी यांच्याशीं भांडावयाचें असो, अगर भर पार्लमेंट सभा बसली असतां तिजमध्ये मुख्य प्रधानावर हल्ला करावयाचा असो, त्याची जीभ सारखीच चाले. कोणास काव बोलूं अगर कोणतीं विशेषणें लावूं याचा विचारही त्याचे डोक्यांत येत नसे. मग शब्दाचें औचित्य अथवा सौष्टिव हें साधण्याकडे वेळ कोण खर्च करणार? त्याचें तोंड म्हणजे एक शिव्याचें मोठें गटारच होतें. त्यांतून वेळीं अवेळीं काय वाहील याचा नेम नसे. अथवा तें तोंड म्हणजे आतषबाजीचा एक घडाच होता; एकदां आंत ठिणगी पडली म्हणजे मग घडा फुटून त्यांतून एक बारीपासून सातवारीपर्यंत किती फटाके किंवा तोटे निघतील याचा नियम नसे. या त्याच्या तोंडाळपणाला प्रतिपक्षी स्वाभाविकपणें थोडेबहुत वचकत; परंतु त्याच्या शिव्यामध्ये कायमचा डाग लावण्याची अगर घरे पाडण्याची शक्ति असल्यामुळे त्यानें अनेक शत्रू करून घेतले होते, व त्या काळीं द्वंद्वयुद्धाची चाल असल्यामुळे त्याजकडून अपमान पावलेल्या शत्रूंकडून त्यास युद्धाची बरीच बोलवणी आली; व ती नाकारण्याचा निश्चय पहिल्यापासून त्यानें केला नसता तर त्याच्या चरित्राची परिस्माप्ति कदाचित् तरुणपर्णीच झाली असती !

परंतु ओकॉनेलचा एकंदरीनें स्वभाव गोड होता असें म्हणण्यास हरकत नाही. त्याच्या घटनेमध्ये सत्त्वगुणापेक्षां रजोगुण व तमोगुण अधिक होता. तो उत्साही असून लहान मुलांचा साधेपणा व केव्हां केव्हां पोरकटपणाही त्याचे अंगीं दिसून येई. अहंकारानें तो बराच अवलित असे. तथापि किर-

कोळ बाबतीतील मतभेदाकडे दुर्लक्ष करून कमी दर्जाच्या सहकाऱ्यांस तो होता होईतो संभाळून घेई. परंतु स्वतंत्रपणें अगर निर्भिडपणें त्याजवर कोणी टीका केली असतां मग तेथें क्षमा न होतां आगीचा शिव्यांचा, वगैरे वर्षाव होऊन त्याचा छळ करण्यास सुरुवात होई. एरवीं तो गोडीने वागे.

त्याचा नित्यक्रम म्हटला म्हणजे पहांटे चार वाजतां उठून आपल्या हातानें विस्तव पेटवून चहा वगैरे घेऊन पांच वाजतां कामास बसावयाचें. दहा वाजण्याचे सुमारास अल्पाहार करून कोर्टांत न्यायाधीश येण्याचे वेताला दोन मैल जलद चालत जाऊन तो पोहोचत असे. कोर्टातील काम आटोपून चार वाजण्याचे सुमारास परत येतां येतां सार्वजनिक कामकाजाच्या कचेरींत जाऊन किरकोळ कामकाज उरकून तो घरीं येई. नंतर तास दोन तास मुलांमाणसांत घालवून फिरून कामकाज पाहून दस घंट्याला आंथरुणांत पडून घोरावयासही लागे. त्याचें तोंड सुंदर असे; परंतु नाक आंखूड असल्यामुळे एकंदरीनें हा मनुष्य बुद्धिवान्, तेजस्वी परंतु थोडासा लफंगा व हलका असा वाटे. तो शरिरानें खूप बळकट असे. त्याची उंची जवळ जवळ सहा फूट असून खांदे पिळदार व छाती भरीव असल्यामुळे त्यास पाहतांच त्याजबद्दल उग्रता व भीति वाटे. तरुणपणीं वकिलीचे कामावर बाहेरगांवीं जावयाचें असल्यास तो घोड्यावरून एका दमानें साठ साठ मैल मजल मारून जाई. अगदीं वृद्धापकाळापर्यंत त्यानें शिकारीचा क्रम कायम ठेविला होता. सुटीच्या दिवसांत मित्रमंडळी घेऊन खेड्यावर त्याचा मुक्काम असतां, पहाटे सर्वांचे आर्घी उठून भली मोठी काठी हातांत घेऊन पाहुण्यांना अंथरुणांतून ओढून काढण्यास स्वारी स्वतः जावयाची. अशा रीतीनें सत्तर वर्षेपर्यंत त्यानें सुखाचें आयुष्य भोगलें.

या सत्तर वर्षांपैकीं सुमारे पसतीस अगर चाळीस वर्षे सार्वजनिक काम करण्यांत त्यानें घालविलीं असून सुमारे पंचवीस वर्षेपर्यंत तरी मूर्खाभिषिक्त पुढारी या नात्यानें सर्व कार्यभार त्यानें आपल्या अंगावर घेतलेला होता.

चळवळ करण्याचा एक नवीन पंथच त्याने स्थापिला असे म्हणण्यास हरकत नाही. या पंथाचे मुख्य लक्षण हे की, 'सार्वजनिक चळवळ करण्याचे कामी फक्त वरिष्ठ दर्जाचे लोकांवर भिस्त न ठेवता ती थेट समाजाच्या कनिष्ठ वर्गापर्यंत नेऊन मिडवावयाची व तिजमध्ये सर्व तऱ्हेच्या लोकांचा समावेश करावयाचा.' असा समाजास भुलविण्यास योग्य असे वक्तृत्व त्याजपार्शी असल्यामुळे सुशिक्षितांपेक्षा अशिक्षित वर्गातच त्याचे अनुयायी अधिक असत व लोकां-
 राघन करण्याची हातोटी त्यास चांगली साधली होती. धीर, निश्चय, आत्म-
 प्रत्यय वगैरे गुण त्याचे अंगां असल्यामुळे एकदां हाती घेतलेले काम काय वाटेल ते झाले तरी तडीस नेण्याची उमेद तो बाळगी व पुष्कळ वेळां तडीस नेईही. त्याच्या हातून पुष्कळ चुका झाल्या. १८४० सालापासून स्वतंत्र पार्ल-
 मेंट परत मिळविण्याची जी चळवळ त्याने अंगीकारिली, व ज्या रीतीने ती चालविली ती सर्व चुकांची एक परंपराच होती. परंतु एका गोष्टीच्या अनुभवा-
 वरून सारासार विचार न करतां मनुष्य दुसरीही गोष्ट तशीच करण्याचे भरीस पडला असतां अशा तऱ्हेची चूक सहजच होते. क्याथोलिक लोकांच्या स्वातंत्र्याबद्दल त्याने केलेली चळवळ यशस्वी झाली. परंतु स्वतंत्र असे पार्लमेंट मिळविण्याची त्याची चळवळ फसली, याचे मुख्य कारण असे आहे की, क्याथोलिक लोकांच्या स्वातंत्र्याचा प्रश्न पूर्वीच शिजून तयार झालेला होता, व त्याची पूर्णता करण्यास ओकॅनेल याने केलेली खटपट उपयोगी पडली व ती सफळी झाली. क्याथोलिक लोकांस इतरांप्रमाणे समान हक्क असावे हे तत्त्व आयर्लंडातील त्यांचे प्रतिपक्षी प्रॉटेस्टंट लोक, व तसेंच इंग्लंडमधील लोक यांना बहुतेक मान्य झालेले होते. जी काय अडचण उरली होती ती इतकीच की, राजाची व तशीच कॉन्सर्व्हेटिव्ह पक्षातील कांही लोकांची प्रतिकूलताही घाब्यावर. बसवून केवळ बहुमताचे जोरावर (क्याथोलिक लोकांस पूर्ण स्वातंत्र्य देण्याचा कायदा पार्लमेंट सभेमध्ये पास होणे ही. परंतु स्वतंत्र पार्लमेंट मिळविण्याचा प्रश्न याहून फार विकट होता. त्या

कार्मी इंग्लंडमधील सर्व लोकांची प्रतिकूलता होती एवढेच नव्हे, तर खुद्द आयर्लंडमध्येही या बाबतीत एकमत झालेले नव्हते, व यास्तव ओकॉनेल यास लाखों लोकांच्या सभा जरी भरवितां आल्या, तरी त्यांवरून लोक-मताची खरी स्थिति समजण्यासारखी नव्हती. शिवाय ओकॉनेलचे चळवळीचे धोरण भलत्याच दिशेने गेले. क्याथोलिक लोकांच्या स्वातंत्र्याचा पुरस्कार करणारे असे वजनदार पुढारी ब्रिटिश पार्लमेंटमध्ये होते व यापैकी काहीं खुद्द प्रधन-मंडळांतही समाविष्ट होण्याच्या लायकीचे होते. परंतु रिपीलच्या चळवळीस ब्रिटिश पार्लमेंट समेत काहीं आयरिश लोकांखेरीज कोणीही अनुकूल नव्हते. अशा स्थितीत केवळ लाखों लोकांच्या सभा भरवून त्यांमध्ये घाकदपटशाहा दाखविण्याची भाषणे करणे यापासून फारसे हित साधण्याचा संभव नव्हता. सर्वांत विशेष गोष्ट ही की, अधिकारीवर्गाने प्रकरण हातघाईवर मुद्दाम होऊन आणले असता लोकांनी कोठपर्यंत जावयाचे हे ओकॉनेल याने सयुक्तिक रीतीने स्वतःच्या मनार्शी अगर लोकांशी ठरविले नव्हते. यामुळे प्रत्यक्ष प्रसंग आल्यावर त्याच्या मनाने कचर खाल्ती, व लोकांची फसगंमत होऊन चळवळीचा पोकळपणा व पुढान्यांचा कमकुवतपणा त्यांचे नजरेस अशा रीतीने आला की, फिरून ती चळवळ पुढे हाती घेण्यास त्यांचे त्यांना कसेसेच वाटू लागले. अशा प्रकारची ही ढोबळ चूक ओकॉनेलच्या हातून घडल्यामुळे पूर्वचरित्रांत त्याने मिळविलेल्या यशावर व कीर्तीवर बरेचसे पाणी पडले. हेतु, भाषा व आचरण ह्यांतील विसंगतपणा कुशाग्र बुद्धीच्या मनुष्यास अघळ पघळ युक्तिवादाने कितीही सफाईने अगर बेमालूमपणाने झांकून टाकतां आला, तरी कालांतराने तो लोकांच्या प्रत्ययास आल्याशिवाय रहात नाही. ओकॉनेलच्या या चळवळीतील भाषणांत हातावर शिरकमल घेऊन युद्धास निघालेल्या वीराची ऐट त्याची नेहमी असे; व सभांतील समाज हे एक लष्करी सैन्यच आहे अशी आपल्या भाषणाने तो भावना उत्पन्न करी. परंतु

सभाबंदीचा टीचभर पुरजा भिंतीस डकलेला पाहतांच त्यास कायदा आठवला. हातावरील शिरकमल फिरून खांद्यावर जाऊन बसलें व आपण वाघ, लांडगे आहोंत अशी भावना लोकांचे मनांत ज्यानें होऊन उत्पन्न केली, त्यानें होऊनच त्यांस, युद्धाचा क्षण प्राप्त होतांच, निरुपद्रवी मॅड्या होण्याची सल्ला द्यावी आणि लाखों लोकांच्या समक्ष लाक्षणिक राजमुकुट धारण करणाऱ्या राजानें, एका पोलिस शिपायानें आपली करंगळी वर उचलल्याबरोबर, मांतिकानें भारलेल्या मनुष्याप्रमाणें त्याचे मागें जेलखान्यांत जाऊन चढण्यास तयार व्हावें यां सर्व व्यवहारांत अनुभवास येणारी विसंगतता इतकी ढोबळ होती कीं, लोकांस ओकॉनेलची अगर त्याच्या मागून जाणाऱ्या स्वतःची क्षणभर लाज वाटली असल्यास नवल नाहीं. राजकीय चळवळींत निरपगधी मनुष्याचें एक थेंब रक्त सांडल्यानें राष्ट्रस कायमचें स्वातंत्र्य मिळणारें असेल तरीही तें त्याज्य होय असें उघडपणें किंबहुना दिखाऊपणें प्रतिपादन करणें यामध्ये उत्तम नीतिमत्ता व उदात्तपणा हीं निःसंशय आहेत. परंतु हे उच्च तत्त्व प्रतिपादन करणाऱ्यानें, केवळ बुद्धिमत्तेच्या जोरावर आत्मरक्षणाचा शब्द मधून मधून वापरून वस्तुतः लोकांस बंड करण्यास प्रवृत्त करणें हें कधींही शोभणार नाहीं व म्हणूनच ओकॉनेललाही तें शोभलें नाहीं आणि अशा रीतीनें अपेशाचें किंबहुना मूर्खपणाचें माप पदरीं न घेतां १८२९ सालीं, रोमन क्याथोलिक लोकांस स्वातंत्र्य मिळवून देण्याची चळवळ यशस्वी करितांच त्याच्या चरित्राचा शेवट होता तर फार चांगलें होतें असे त्याच्या कित्येक स्नेह्यांनीं व भक्तांनीं उद्गारही काढलेले आहेत. परंतु एकंदरीनें पहातां ओकॉनेलच्या चुका लक्षांत घेऊनही आयर्लंडच्या अलीकडील इतिहासांत तो एक कर्ता व अलौकिक असा पुरुष होऊन गेला असेंच कोणालाही म्हणावें लागतें.

विलियम स्मिथ ओब्रायन

रुकोणिसाव्या शतकाच्या मध्यभागी आयर्लंडमध्ये जी चळवळीची मोठी लाट येऊन गेली, तिच्यातील प्रमुख पुढाऱ्यांपैकी ओब्रायन हा एक होता. याचे घराणे मोठे असून वयाचे तेविसावे वर्षापासून (१८२६) त्यास पार्लमेंटच्या सभासदाची जागा मिळाली होती. १८३० साली त्याने आयर्लंडातील ' दारिद्र्य ' या विषयावर एक उत्तम लेख प्रसिद्ध केला होता व पुढील चौदा वर्षांत हळूहळू तो पुढारी या नात्याने प्रसिद्धीस आला. १८४० चे सुमारास डॅनियल ओ'कॉनेल याने सुरु केलेली रिपीलची चळवळ उदयास येऊं पहात होती, परंतु खुद्द ओ'कॉनेल याजबद्दल ओब्रायन याचे मनांत फा सा आदर नसल्यामुळे तो सदर चळवळीत एकदम सामील झाला नाही. परंतु एखाद्या चळवळीत लोकप्रियतेचे तत्त्व इतके काही चमत्कारिक असते की, ती उदयास आल्याखेरीज रहात नाही; व हा तिचा उदयकाल जवळ येतांच राष्ट्रांतील निरनिराळ्या पुढाऱ्यांचे सूक्ष्म मतभेद लयास जाऊन लोकमताच्या ओघांत सर्व सारखेच सामील होतात. १८४४ साली रिपीलचे चळवळीस ओब्रायन हा येऊन मिळाला; व यापूर्वी प्रतिकूल परिस्थितीशी आपण निश्चयाने जो झगडा केला त्याचे फळ ओब्रायन आल्याने मिळाले असे ओ'कॉनेल यास वाटले. ओब्रायन याचे वजन लोकांत स्वतः ओ'कॉनेलच्या खालोखाल होते; व या दोघांच्या उद्योगाने ही चळवळ इतकी नेटस लागली की, १८४४ साली सरकारास तिजमध्ये हात घालणे जरूर

वाटले. ओकॉनेल तुरुंगांत जाऊन आल्यानंतर या चळवळीचे वाताहतीस प्रारंभ झाला व अखेर १८४६ साली आयर्लँडातील तरुण मंडळीने ओकॉनेल-वर नाखुष होऊन व त्यास मवाळ ठरवून सदर चळवळीतून आपले अंग काढून घेतले. या तरुण मंडळीत सुप्रसिद्ध 'नेशन' पत्राशी संबंध असलेले तरतरीत लोक असून ओब्रायन हा त्यांचा पुढारी झाला; व पुढे दोन वर्षे-पर्यंत दुष्काळ वगैरे आपत्तींनी आयर्लँडातील लोक फार गांजून गेल्यामुळे व रिपीलसारख्या कायदेशीर चळवळीची सरकारी अधिकाऱ्यांनी दडपशाही कायद्याचे योगाने वाताहत केल्यामुळे निराशेचा जो ठराविक परिणाम व्हावयाचा तो होऊन १८४८ साली युरोपातील इतर देशांप्रमाणे आयर्लँडमध्येही बंडाळीचा उपक्रम झाला. या नवीन चळवळीचा थोडाबहुत पुरस्कार करण्याकरिता ओब्रायन, मीघर वगैरे पुढारी पॅरिस येथे गेले, व लॅमार्टिन वगैरे प्रजापक्षीय पुढाऱ्यांकडून आयर्लँडास कुमक मिळविण्याची त्यांनी खटपट केली. सुमारे पन्नास वर्षांपूर्वी वुल्फटोन याची फ्रान्सकडून मदत मिळण्याबद्दल जशी निराशा झाली, तशीच या वेळेस स्मिथ ओब्रायन यांचीही झाली. फ्रान्समधून परत जाताना ओब्रायन हा इंग्लंडला गेला; व आपण चालविलेल्या खटपटीसंबंधाने पार्लमेंटमध्ये त्याने उघडपणे असे सांगितले की, ' इंग्लंडच्या राणीची सत्ता मला कबूल आहे, परंतु इंग्रजी पार्लमेंटची आयर्लँडवरील सत्ता मला कबूल नाही, व ती नाहीशी करून आयर्लँडची स्वतंत्र अशी पार्लमेंट पुन्हा स्थापित करण्याचे कामी मी जन्मभर खटपट केल्याशिवाय रहाणार नाही. मग त्या कामी मला प्राण खर्ची घालावे लागले तरी फिकीर नाही. ' १८४८ सालच्या मे महिन्यामध्ये लोकांस बंड करण्यास उत्तेजन देण्यासारखी भाषणे करण्याबद्दल त्याजवर खटला करण्यात आला, परंतु ज्यूरीमध्ये मतभेद होऊन तो सुटला. परंतु नंतर लौकरच अधिकाऱ्यांचे अधिकार वाढविण्यासारखे नवीन कायदे पार्लमेंटने पास करून दिल्यामुळे, सरकाराचा ज्यांच्यावर वहीम होता अशांचे अंगा-

घर हात टाकून त्यांना आपल्या मार्गातून कांहीं दिवसपर्यंत काढण्याची सह-जच सोय झाली. पण क्रियेबरोबरच प्रतिक्रियाही वाढत जाते, व दडपशा-हीच्या कायद्यास लोकांनी प्रत्यक्ष बंडाळी करून रोखठोक जबाब दिला. ओब्रायन, डिलन, ओगार्मन, मीघर वगैरे पुढऱ्यांनी लोकांस हातांत शस्त्र घरण्याचा उपदेश उघडपणें सुरू केला. जुलई महिन्यामध्ये सुमारे तीन चार हजार लोकांचा जमावही त्यानें तयार केला; परंतु यापैकीं इत्यारें अशीं फक्त तीन चारशें लोकांजवळच काय तीं होतीं व द्रव्याची अनुकूलताही असावी तशी नव्हती. ओब्रायन ह्यानें स्वतःजवळ होता नव्हता तेवढा पैसा खर्च केला परंतु अशा कामास एका व्यक्तीचा पैसा कितीसा पुरवणार ! या देशभक्त-सैन्यास लवकरच उपास काढण्याची पाळी येऊं लागली, व कोणी तरी पुढा-कार घेतला असतां त्यास एकंदर जनसमाजाचें पाठबळ मिळेल अशी ओब्रायन वगैरेंची जी अटकळ होती ती खोटी ठरली; आणि या बंडाची अखेर एक दोन दिवसांच्या चकमकीनें झाली. प्रत्यक्ष लढाईचे वेळीं ओब्रायन याजजवळ फक्त दोनशें लोकच उरले होते, व ही लढाई म्हणजे तरी त्याला पोलीस व लष्करी लोकांनीं पकडण्याच्या वेळची झटापट ही होय. या झटापटीचे अखेरीस ओब्रायन हा आपला बचाव करण्याकरितां निसटून गेला. सरकारनें त्यास घरून देण्याबद्दल पांचशें पौंडांचें बक्षीस जाहीर केलें. तो लपूनछपून रहात असतां वेळोवेळीं त्याच्या हालचालीची बातमी देऊन पुष्कळ लोकांनीं आपलें कल्याण करून घेतलें, व शेवटीं अज्ञातवासाचा कंटाळा येऊन राजरोसपणें तिकिट घेण्याकरितां रेल्वेस्टेशनवर तो आला असतां पकडला गेला. पुढें त्याचा इनसाफ होऊन त्यास फांशीची शिक्षा सांगण्यांत आली. परंतु ती रद्द होऊन त्यास काळे पाण्यावर धाडिलें. मेरिया नांवाच्या बेटांत असतां सुटून जाण्याचा त्यानें प्रयत्न केल्यावरून त्याजवरचा पहारा अधिक कडक झाला, व अखेर प्रकृति नीट नसल्यामुळें मी पळून जाणार नाहीं अशी शपथ घेऊन त्यास आपत्ती तात्पुरती मोकळीक करून घ्यावी लागली. पुढें १८५४ सालीं १८४८

सालच्या बंडातील लोकांस माफी देण्याचा उपक्रम झाला, व ओब्रायन यास माफी मिळाल्यामुळे तो स्वदेशास परत आला. वॉटेंट मेलबोर्न येथे इंग्रज लोकांनी त्याचे मोठे स्वागत करून एक हजार पाँडांचे किंमतीचा एक सोन्याचा प्याला त्यांनी त्यास नजर केला. १८५६ साली युरोपांत कांहीं दिवस घालवून त्याने राजकीय विषयावर एक दोन पुस्तके लिहिली. १८५६ च्या मे महिन्यांत त्याजवरील सर्व बंधने नाहीशी होऊन त्यास सर्वस्वी माफी मिळाली व तो आयर्लंडांत फिरून दाखल झाला. यापुढे त्याचे हातून प्रत्यक्ष कार्य असे फारसे झाले नाही; तथापि त्याची मते अद्यापि कायम होती व एक वर्षपर्यंत अमेरिकेंत हिंडून व व्याख्याने देऊन ती तेथील वसाहतवाल्या आयरिश लोकांस समजावून देण्याचा उद्योग त्याने केला व अखेर १८६४ साली तो मरण पावला. ओब्रायन हा जरी मोठा वक्ता नव्हता, तरी स्वभावाने उदात्त व मनाने सुसंस्कृत आणि मोकळा असल्यामुळे लोकांना तो फार आवडे व त्याच्या देशभक्तीबद्दल कोणास कधीही शंका येण्यासारखी नसल्यामुळे त्याचे वजन अर्थातच फार बसले होते. तो जसा देशभक्त तसाच स्वार्थत्यागीही होता. १८४८ सालचे सुमारास, आपल्या आयुष्यक्रमास येथून निराळी दिशा लागण्याचा संभव आहे असे पहाताच त्याने आपली सगळी मिळकत पंचाचे स्वार्थीन करून दिली, व तिच्या उत्पन्नातून स्वतःकरितां सालीना फक्त हजार रुपये खर्चाकरितां घ्यावयाचे असे त्याने ठरविले सुप्रसिद्ध इतिहासकार 'लेके' याने ओब्रायनविषयी फार चांगले मत दिले आहे. त्याने असे म्हटले आहे की, १८४८ साली ओब्रायन हा बंड करण्यास प्रवृत्त झाला ही त्याच्या हातून चुक झाली हे तर खरेच, तथापि हेही लक्षात ठेविले पाहिजे की, खऱ्या मनाने व कळकळीने काम करणाऱ्या मनुष्याची इतर अनेक तऱ्हेने निराशा झाली असता अशा चुका त्याचे हातून केव्हा केव्हा स्वाभाविकपणे होतात. ओब्रायनची खटपट खऱ्या मनाची व स्वार्थत्यागाची होती; व स्वहित साधण्याकरितां देशाचे अनहित करणाऱ्या लोकांचा जसा त्यास तिटकारा असे, तसाच देश-

भक्तीचे नांवावर वृथा बलाना व बडबड करणारांचाही तो तसाच निषेध करी. अखेर अखेर त्यास असे दिसून येऊं लागलें होतें कीं, फ्रेंच लोकांची मदत घेऊन अगर क्वाथोलिक लोकांच्या धर्मगुरूचें नसतें प्रस्य माजविल्यानें देशाचा फायदा नसतां उलट तोटाच आहे. हीं त्याचीं मतें त्या काळीं लोकप्रिय होण्या-सारखीं नाहींत हें उघड दिसत असतांही खरें दिसलें तेंच सांगण्यांत त्यानें जन्मभर मिळविलेली लोकप्रियता गमावण्याचा संभव दिसत होता तरी, तो धोका आनंदानें पत्करून आपलीं प्रामाणिकपणाचीं मतें लोकांस शिकविण्याचा श्रम त्यानें अबाधितपणें ठेविला होता.

आयझॅक बट

ओकॉनेलचा अस्त व पानॅलचा उदय या दरम्यानच्या काळी ज्या पुढाच्या कडे पार्लमेंटमधील आयरिश पक्षाचें नेतृत्व होतें त्याचें नांव आयझॅक बट. याचा जन्म १८१३ सालीं झाला. हा एका प्रॉटेस्टंट धर्मोपदेशकाचा मुलगा होता. याचें शिक्षण डब्लिन येथें ट्रिनिटी कॉलेजांत झालें व तें मिळवीत असतांच त्याची बुद्धि, तरतरी वगैरे गुण दृष्टेत्पत्तीस आले. वयाचे विसावे वर्षींच त्यास डब्लिन विश्वविद्यालयांतील अर्थशास्त्राच्या प्रोफेसराची जागा मिळाली. १८३८ सालीं तो बॅरिस्टर झाला व १८४२ सालीं त्याला 'क्वीन्स कॉन्सेल' ही पदवी मिळाली. वयाच्या २९ वे वर्षीं ज्यास ही पदवी मिळाली असा हाच काय तो एक झाला. कॉलेजांत असल्यापासूनच कायदा व राजकारण यांची त्यास गोडी होती व तो वक्ताही चांगला असे. १८४४ सालीं ओकॉनेल यानें डब्लिन येथील म्युनिसिपालिटीपुढें रिपीलचा प्रश्न वादविवादाकरितां आणला त्या वेळीं आयर्लंड व इंग्लंड यांचें ऐक्य आहे तसेंच रहावें हें प्रतिपादन करणाऱ्या लोकांचें पुढारीपण आयझॅक बट याजकडे देण्यांत आलें होतें. व ओकॉनेलसारख्या अनुभवीक, प्रसिद्ध व लोकप्रिय वक्त्याच्या भाषणास बट यानें जें उत्तर दिलें तें इतकें उत्तम होतें कीं ओकॉनेलचा प्रतिपक्षी या नात्यानें प्रॉटेस्टंट व 'यूनिअनिस्ट' पक्षाचा कायमचा पुढारीपणा त्याजकडे गेला. मात्र त्याच्या मनाची रचना व युक्तिवादाची सरणी लक्षांत आणून वादविवादाचे अखेर ओकॉनेलनें त्याची उघड स्तुति केली; पण असें

भविष्यही केल्ले कीं, पुढेंमार्गे ज्या कार्यांचा प्रतिपक्ष मंडित करण्याचें काम आज बट यांजकड आलें आहे, त्याच पक्षाचें खंडन करून स्वतंत्र पार्लमेंट मागणाऱ्या लोकांचें पुढारीपण त्याजकडे एक दिवस खास घेणाऱं ! व हें भविष्य १८७० सालीं म्हणजे पुढें सव्वीस वर्षांनीं खरें झालें.

१८५२ सालीं बट हा पार्लमेंटमध्ये शिरला, परंतु प्रथम प्रथम त्याचा भर वकिलीकडे असे व त्या घंघ्यांत त्यानें पाहिल्या प्रतीचें नांव व हवा तितका पैसा मिळविला. १८४४ व १८४८ या सालीं राजकीय स्वरूपाचे जे खटले आयर्लंडांत झाले त्यांत बहुधा प्रत्येक आरोपीच्या तर्फे त्याचें वकीलपत्र दाखल असे. व फिरून १८६०-७० यांचे दरम्यान फीनियन लोकांचे गुन्हें झाले त्या प्रसंगीं कांहीं आरोपींचें काम त्यानें थोडाबहुत स्वार्थत्याग करून केलें. कारण, एक तर या दंग्याघोप्याचे दिवसांत पुष्कळांवर खोटे आरोप येत व बट हा व्यक्तिस्वातंत्र्याचा भोक्ता असल्यानें कोणाही मनुष्यावर अधिकाऱ्यांकडून नाहक जुलूम होऊं नये याविषयी त्याचा फार कटाक्ष असे. तसेंच फीनियन लोक जरी अत्याचार करीत, तरी त्यांच्यासंबंधानें बटसारख्या कायदेशीर चळवळ करणाऱ्या पुढाऱ्यांचे मनांतही एक प्रकारची सहानुभूति कांहीं काळ उत्पन्न झाली होती. याचें कारण असें कीं, साठ वर्षेपर्यंत आयरिश व ब्रिटिश पार्लमेंट सभांचें ऐक्य झालें असूनही त्याचे चांगले परिणाम लोकांच्या दृष्टोत्पत्तीस येण्यासारखे मुळींच झाले नव्हते यामुळें आयरिश लोकांच्या मनांत अत्यंत असंतोष उत्पन्न झाला होता, व देशकार्याकरितां म्हणून जे अगिकुंडांत उडी घालण्यास तयार झालेले दिसत, त्याजबद्दल लोकांस स्वाभाविकपणेंच आदर वाटे. बट हा सनदशीर चळवळ करणारा होता. पार्लमेंट, त्यांतील कामकाज करण्याची रीति, व एकंदर कायदाकानू याजबद्दल बट याचे मनांत नेहमीं आदर असे. व त्या सभागृहांत त्याची विचारीपणाची, गंभीरपणाची अशी जी वागणूक असे, तिच्या योगानें पार्लमेंट सभेतील सभासदांच्या मनांत त्याजबद्दल फार आदर उत्पन्न होई. आयझॅक बट बोलावयास उठला असतां

सर्व सभागृह मोठ्या शांतपणाने व लक्ष लावून त्याचे भाषण ऐकत असे. त्याच्या मार्गे अनुयायी वर्ग जरी मोठासा नव्हता, तरी त्याच्या भाषणापासून प्रत्यक्ष असा फायदा बराच होई. अशा रीतीने सनदशीर चळवळीचा पुरस्कर्ता असे नांव पडलेले असताही १८६८ साली पुष्कळ फीनियन लोकांचे खटले त्याने चालविले, व एक प्रकारचा तो त्यांचा वालीच होऊन बसला. शेंकडों लोक तुरुंगांत गेल्यामुळे राजकीय गुन्हेगारांना सर्रास माफी मिळावी अशाविषयी खटपट करण्याकरिता १८६९ साली 'ऍम-नेस्टी असोसिएशन' या नांवाची सभा आयर्लंडांत स्थापन झाली, तेव्हां तिचे अध्यक्षस्थान त्याने उत्साहाने पत्करले व लगेच पुढील साली रिपीलच्या चळवळीचाही तो पुढारी बनला. १८६७-६९ साली प्रॉटेस्टंट धर्ममंडळाचा खर्च बंद करण्यासंबंधाची जी मोठी चळवळ झाली, तिच्या योगाने खुद्द प्रॉटेस्टंट लोकांचे मनावरही चांगला परिणाम झाला व आजपर्यंत धर्माखातर व्याथोलिक व प्रॉटेस्टंट यांनी परस्पर विनाकारण घातपात व रक्तपात केला व राष्ट्रीयत्वाची हानि करून घेतली तेवढी बस झाली असे उभय पक्षांचे मनाने घेतले; व उभयतांनी मिळून राष्ट्राचा उद्धार केला तरच तो होणार आहे अशा खात्रीने त्यांनी त्या मंगलकार्यास हात घातला.

१८७० साली मेच्या १९ वे तारखेस डब्लिन येथील विल्टन हॉटेल नामक उपाहार-गृहांत एक खासगीसारखी सभा भरली. तिला उभय पंथांचे प्रतिष्ठित व्यापारी, उदमी, धंदेवाले व सुखवस्तु लोक आले होते. त्यांच्यापुढे आयर्लंडच्या राजकीय स्थितीचा विचार करणे हाच मुख्य प्रश्न होता. तेथे जो वादविवाद व संभाषणे झाली त्यांत असे दिसून आले की, आततायीपणाचा व बंडाळीचा मार्ग जरी कोणास प्रिय नव्हता तरी, राष्ट्रीयत्वाच्या स्वातंत्र्याची कल्पना सर्वांसच सारखी प्रिय होती. आयर्लंडची इतिहासपरंपरा अगर त्रिकालाबाधित असा ईश्वराचे घराचा न्याय, कोणत्याही दृष्टीने पाहतां हे विशिष्ट स्वातंत्र्य आयरिश लोकांना मिळणे हेच योग्य आहे, ते मिळविण्याचा त्यांचा

हक आहे; व तें मिळविण्यास इंग्रजी राजाची सत्ता झुगारून देण्याची गरज नसल्यामुळे त्या वादांत न पडतां, किंवा अराजनिष्ठ न होतां पूर्वी जशा प्रकारचें स्वतंत्र पार्लमेंट आयर्लंडमध्ये होतें, तशा प्रकारचें पार्लमेंट परत मिळविण्यास सर्व पक्षांनीं व पंथांनीं मिळून कंबर बांधिली पाहिजे असें सर्वानुमतानें ठरलें व वादविवादांत ज्यानें पुढाकार व स्वतंत्र पार्लमेंट मागण्याविषयी आग्रहपूर्वक प्रतिपादन केलें, तोच ओकॉनेलला रिपीलच्या चळवळींत विरोध करणारा आयझॅक बट हा होय. व या रीतीनें ओकॉनेलचें भविष्य अघटितघटनाप्रिय अशा कालाच्या कळाटणीनें खरें ठरलें. सदर समेत फीनियन लोकांच्या चळवळीचा उल्लेख झाला, त्यास अनुलक्षून बट यानें सणसणीत व कळकळीचें भाषण केलें. तो म्हणाला:—“ राष्ट्रीय स्वतंत्र्याच्या गोष्टी सर्व लोक बोलूं लागले म्हणजे कित्येक जणांनीं अविचार करावा असेंही होत नाहीं असें नाहीं म्हणून त्याकरितां त्या गोष्टीच बोलूं नये असें मात्र नाहीं. त्या गोष्टी बोलून शिवाय त्या अमलांत आणण्यास योग्य व कायदेशीर अशा उपायांची योजना करून राष्ट्रांत जोम उत्पन्न करण्याचें काम पुढान्यांचें आहे. पण तें काम नाजूक असल्याकारणानें करूं नये असें म्हणण्यापेक्षां सावधगिरीनें व होतां होईतो विनचूक करण्याचा प्रयत्न करावा असेंच म्हणणें अधिक सयुक्तिक होय, व पुढान्यांचें पुढारीपण याजवरच अवलंबून असतें. फीनियन लोक अत्याचारी झाले ही गोष्ट वाईट झाली खरी, पण ते तसे कां झाले? तर सनदशीर चळवळ करणाऱ्या पुढान्यांनीं आपली जबाबदारी ओळखून आपलें कर्तव्य करावें तितकें नेटानें व उद्योगशीलतेनें केलें नाहीं म्हणून !” बटच्या या एका भाषणानें सर्व काम झालें. स्वतंत्र पार्लमेंट मागण्याचा ठराव तेथें जुळलेल्या निरनिराळ्या पंथांच्या, धर्मांच्या व पक्षांच्या लोकांनीं एकमतानें ‘ टाळ्यांच्या गजरानें ’ पास केला व त्या तारखेस ‘ होम रूल ’ च्या चळवळीचा जन्म झाला.

१८७३ साली हजारों आयरिश गृहस्थांच्या सहा घालून एक निमंत्रणपत्र प्रसिद्ध झाले, व त्यावरून ता. १८ नोव्हेंबर रोजी व पुढे चार दिवस राष्ट्रीय संमेलन भरविण्यांत आले. शंभर वर्षांपूर्वी चार्लमॉन्टच्या अध्यक्षतेखाली याच दिवाणखान्यांत स्वयंसैनिकांचे संमेलन भरून आयर्लँडांत त्यावेळीं विद्यमान असलेल्या पार्लमेंटवरील ब्रिटिश पार्लमेंटची हुकमत नाहींशी करण्याची चळवळ झालेली होती. संमेलनास देशातून नऊशें प्रतिनिधी आले होते. व या प्रसंगी जुनी ' होम गव्हर्नमेंट ' नांवाची सभा मोडून ' आयरिश होमरूल ' नांवाची नवीन सभा स्थापण्यांत आली. १८७४ साली झालेल्या नवीन निवडणुकीमध्ये होमरूलच्या पक्षाचे साठ सभासद निवडून आले; त्यांपैकी बट, जॉन मार्टिन, मिचेल, हेनरी विलियम शॉ, सर जॉन ग्रे वगैरे प्रमुख असून त्यांचे पुढारीपण आयर्लँड बट याजकडे होतें. क्याथोलिक व प्रॉटेस्टंट हा भेदभाव नाहींसा झाला, व लिबरल पक्षाशीं मिळून अगर दूर राहून केव्हां देऊन केव्हां घेऊन जमेल त्या रीतीनें होमरूलचा गाडा पुढे ढकलण्यास सुरुवात झाली. पण बट हा वृद्ध झालेला असून त्याचे हातून नेटानें काम होईनासे झाले व पार्लमेंटमधील परिस्थितिही काम करण्यास फारशी अनुकूल नव्हती यामुळे पार्लमेंटमध्ये काम करण्याच्या रीतीबद्दल जरी अद्यापि आयरिश लोकांत हौस उरली होती तरी, बटबद्दलचा लोकांचा सद्ग्रह हळू हळू कमी होत चालला होता. व अखेर पार्नेलसारखा तरुण नेता मिळतांच बटला पार्लमेंटरी पक्षाचे पुढारीपणासून पदच्युत व्हावे लागले. ह्यासंबंधाची हकीकत पुढे पार्नेलच्या चरित्रांत दिलेलीच आहे. ही पदच्युति व वार्धक्य यांच्यामुळे क्षीण होऊन तो ता. ५ मे १८७९ रोजी वारला.

पानेल

कुकोणिसाव्या शतकांत ओकॉनेलनंतर आयरिश लोकांचा नामांकित असा पुढारी पानेल हाच झाला. पानेलचें घराणें पुष्कळ जुनाट असून त्याच्या पूर्वजांमध्ये उत्कृष्ट कवि व मुत्सद्दी होऊन गेले होते. आयरिश पार्लमेंटच्या ऐन भरभराटीच्या काळीं पानेलचा एक पूर्वज प्रधानमंडळांत असून, आयरिश लोक व इंग्रजी प्रधानमंडळ या दोहोंच्याही विश्वासास तो सारखाच पात्र झाला होता. या त्याच्या पूर्वजानें आयरिश पार्लमेंटसभा मोडण्याचे प्रसंगीं राजपक्षाशीं निकरानें टक्कर दिलेली होती. पानेलचा आज्ञा हा आपल्या भावी नातवाप्रमाणेंच इंग्रजांचा पराकाष्ठेचा द्वेष असून त्यानें ओकॉनेल यास धर्मस्वातंत्र्याचे चळवळींत पुष्कळ मदत केली होती. खुद्द पानेलची आई ही मोठी हुशार, धाडशी व राजकारणी स्त्री होती व तिच्या माहेरघरचे वाडवडील बरेच दिवस अमेरिकेंत राहिल्यानें त्यांच्या मनांत इंग्रजांचा द्वेष अगदीं खोल मुरला होता. खुद्द पानेल याजमध्ये या द्वेषबुद्धीचा अखेर कळस झाला व वास्तविक सूक्ष्म दृष्टीनें त्याचें चरित्र पहाणाराला असें कबूल करावें लागेल कीं पानेलच्या अंतःकरणांत खऱ्या राष्ट्रभक्तीपेक्षा इंग्रजांचा द्वेषच अधिक प्रभावी झालेला होता !

पानेलची वाडिलार्जित संपत्ति बरीच होती. त्याचें घराणें जमीनदारांचें असून त्याच्या वाटणीस जमीनजुमल्याचें उत्पन्न इतकें येण्यासारखें होतें कीं, पोट भरण्याकरितां कोणताही घंदा करण्याचें त्यास कारण नव्हतें. त्याच्या

जमीनदारीचा गांव रॉकडूम नांवाचा असून आयर्लँडची राजधानी जे डब्लिन शहर तेथून या गांवा सुमारे दीड तासांत आगगाडीने जाता येते. हे गांव विकलो नामक जिल्ह्यात असून सर्व आयर्लँडमध्ये सृष्टिसौंदर्याच्या दृष्टीने उत्कृष्ट असा काही भाग या गांवचे अःसपास पाहाण्यास मिळतो. या गांवापासून जवळच अँव्हानडेल नांवाची वाडी असून त्यांत पार्नेलच्या वाडवडिलांचे घर आहे. घरापासून सुमारे पांच सात मिनिटांचे रस्त्यावर एक नदी असून चौहो-बाजूने झाडीने हिरव्या गार दिसणाऱ्या टेंकड्या आहेत. याच वाडीमध्ये पार्नेल हा सन १८४६ मध्ये जूनच्या २७ व्या तारखेस जन्मला. लहानपणापासूनच तो गंभीर व मितभाषणी असा असे. त्याला घर सोडून खेळगड्यांत मिसळणे आवडत नसे; तथापि घरच्या बहीणभावंडांशी तो मन भोकळे करून खेळे. शाळेत असतांना तो आळशी व निरुद्योगी असा बहुतेक काळ घालवी; इतर मुलांचे व त्याचे पटत नसे. शिक्षकांशीही तो नेरवाइनेच वागे. आपण म्हणू ते खरे व त्यांचेच समर्थन करावयाचे हा जो त्याचा गुण किंवा दुर्गुण, तो लहानपणीही त्याचे अंगी इतका दृढ होता की, वेळ पडल्यास आपले शिक्षक व सर्वमान्य ग्रंथ हे साफ चुकले आहेत, असे म्हणण्यासही त्यास दिकत वाटत नसे. शिक्षणात गणित व खेळात क्रिकेट हे त्याचे आवडीचे विषय असत. लहानपणापासून झोंबतून उठून चालू लागण्याची त्यास खोड असे, व या खोडीचा अंश मोठेपणीही त्याचे अंगी थोडाबहुत राहिला होता. जात्या तो शूर असे; परंतु प्रसंगविशेषी कोठेही एकटें रहाण्याचे त्याला भय वाटे व मोठेपणी देखील ही गुप्त भीति काही अकल्पित कारणाने त्याचे डोक्यात खिळून राहिलेली एखादे वेळी दिसून येई !

सन १८६९ साली केंब्रिज येथील कॉलेज सोडून पदवी वगैरे न घेता शिक्षणक्रम पूर्ण होण्याचे आधीच पार्नेल परत घरी येऊन राहिला. केंब्रिज येथे असतांना काही स्नेह्यांबरोबर तो एक वेळ फिरावयास गेला होता; त्या

प्रसंगीं दारू पिऊन धुंद.शालेल्या कांहीं इसमांशीं त्याची मारामारी झाली, व न्यायाधीशानें त्यास मारामारीबद्दल दोषी ठरविलें. यास्तव, कॉलेजच्या अधिकाऱ्यांनीं पानेल यास कांहीं दिवस कॉलेज सोडून घरीं बसण्याची शिक्षा दिली, व या शिक्षेमुळें तो जो एकदां घरीं आला तो फिरून गेलाच नाहीं. अशा रीतीनें त्याचा शिक्षणक्रम कोणत्याही दिशेनें विशेष शिक्षण न मिळतां संपला व पोटाकरितां शिकण्याचें त्यास कारण नसल्यामुळें तो संपवावा अशीही कळकळ त्यास नव्हती; शिवाय मनानेही तो विद्येचा मोठा भोक्ता होता असें नाहीं. चालचलाऊ शिक्षण मिळवून घरच्या जमीनदारीची वहिवाट करून ख्यालीखुशाली व शिकार यांजमध्ये सुखानें दिवस घालवावे, यापलीकडे त्याची महत्त्वाकांक्षा कधीही गेली नव्हती. तो इंग्रजांचा द्वेष होता खरा, तथापि आपला देश म्हणजे काय, त्याचा पूर्वेतिहास काय आहे वगैरे साधारण गोष्टीसुद्धां त्यास चांगल्याशा माहीत नव्हत्या. आयरिश राष्ट्राच्या इतिहासाचें त्याचें अज्ञान इतकें कांहीं भयंकर होतें कीं कोणास तें सांगितलें असतां खरेंही वाटणार नाहीं. देश राहिला; परंतु खुद्द आपल्या वाडवडिलांनीं काय काय केलें हें समजावून घेण्याचाही प्रयत्न त्यानें कधीं केला नाहीं. सन १७९८ सालीं कांहीं आयरिश देशभक्तांनीं बंड केलें होतें, ही गोष्ट त्यास नुसती ऐकून माहीत होती. आपल्या आयुष्याची पहिलीं वीस वर्षे त्यानें केवळ ख्यालीखुशालीत घालविली. क्रिकेट खेळांत तो आपल्या टीमचा 'कॅप्टन' होई व रानांत शिकार करणें, मासे मारणें वगैरे गोष्टींत तो प्रवीण असे; परंतु साधारण लहान मुलांमध्येही जी एक प्रकारची उथळ कां होईना, परंतु उज्वल देशभक्ति असते, तिचा लवलेशही पानेलमध्ये वयाच्या विसाव्या वर्षापर्यंत दिसून आला नाहीं. राजकारणाच्या गोष्टी बोलणें हें विद्यार्थ्यांस फार आवडतें; तथापि पानेल यास या गोष्टीचें अगदीं वावडें असे.

अशा मनोवृत्तीचा मनुष्य पुढें लवकरच राजकारणांत पडून राष्ट्रीय पुढारी बनावे, ही एक केवळ अघटित घटनाच म्हणण्यास हरकत नाहीं. पानेलचें

लक्ष राजकारणांत प्रथम जाण्यास आयर्लंडमधील फीनियन लोकांची चळवळ मुख्यतः कारणीभूत झाली. सन १८६७ साली मँचेस्टर येथे मारामान्या, खून, फांशी वगैरे प्रकार घडून आल्याचे वर्णन पूर्वी सातव्या भागांत आलेलेच आहे. येथे मुख्यतः सांगावयाची गोष्ट हीच की, मँचेस्टर येथे घडलेल्या या प्रकारांनी सर्व आयर्लंड देशभर मोठीच खळबळ उडून गेली. कित्येक दिवसपर्यंत लोकांचे तोंडी बोलण्यास दुसरा विषयच नव्हता. मँचेस्टर येथे घडलेल्या प्रकारांचे इंग्रज लोक 'खून' या तिरस्कारदर्शक शब्दाने वर्णन करित; परंतु या गोष्टीची आयरिश लोकांस मोठी चीड येई. ते म्हणत दिवसढवळ्या सशस्त्र व सावध असलेल्या पोलिसांशी लगट करून आपले सोबती धोडवून घेण्याचे प्रयत्नांत जर फीनियन लोकांकडून प्राणहानि झाली, तर त्यास खून म्हणणे गैरशिस्त होईल. अशा शूर आयरिश लोकांस खुनी हे नांव ठेवून आयरिश लोकांबद्दलचे आपले वैर मात्र इंग्रज लोक निष्कारण प्रकट करित आहेत असे ते म्हणत; व कोणी खून केला असेलच तर तो या फीनियन लोकांस शिक्षा देणाऱ्या न्यायाधीशांनीच केला असाही कोटिक्रम ते लढवीत. पार्लेल यास राजकारण जरी अवगत नव्हते, तरी वरील वादांत त्याचे मत आयरिश लोकांप्रमाणेच होते, व वादाचा प्रसंग आला असता तो फीनियन लोकांचे समर्थन मोठ्या आवेशाने करी. तथापि फीनियन चळवळीने त्याच्या मनांत उत्पन्न झालेली राजकारणाची आवड क्षणिकच होती असे म्हणण्यास हरकत नाही. १८७३ साली पार्लमेंटसंबंधी नवीन निवडणुकी झाल्या, त्या वेळी पार्लेल व त्याचा भाऊ जॉन यांच्या मनांत राजकारणांत पडण्याची रूपना एक वेळ येऊन गेली. याच साली होमरूलच्या चळवळीचा नामकरणविधि झाला होता. फीनियन चळवळीनंतर थोडे दिवसांनी गुन्हेगारास सरसकट माफी मिळण्यासंबंधाची चळवळ आयर्लंडांत झाली व या चळवळींत नेमस्त, मत्राल, जहाल, प्रागतिक, स्वामिभक्त या सर्व प्रकारच्या व पक्षांच्या लोकांनी आपापले भेदभाव विसरून जाऊन एकदिलाने खटपट केली होती. त्यामुळे राष्ट्रीय ऐक्याची

ज्योत आयर्लंडांत प्रसीत होऊन, राष्ट्रस स्वतंत्र पार्लमेंट मिळावें अशी महत्वाकांक्षा उत्पन्न झाली व आयर्लंड बट यानें पुढाकार घेऊन होमरूलच्या चळवळीचा पाया घातला. या चळवळीचें काम खुद्द आयर्लंडप्रमाणें ब्रिटिश पार्लमेंटमध्येही व्हावयाचें असल्यामुळें पार्लमेंटच्या निवडणुकीस काहीं विशेष प्रकारचें महत्त्व या सुमारास अर्थातच आलें होतें. १८७४ सालीं होमरूलला अनुकूल असे ५९ सभासद आयर्लंडमध्ये निवडले गेले; व पार्लमेंटमध्ये काम करण्याची हौस आयरिश लोकांमध्ये इतकी उत्पन्न झाली कीं, ' पार्लमेंटरी चळवळीपासून काहींएक निष्पन्न होणार नाहीं व जो काय कार्यभाग होणें तो युद्ध करूनच होईल, ' असें म्हणणारा फीनियन लोकांचा पक्ष या वेळीं मार्गें पडला. व अशा या निवडणुकीची धामधूम सुरू असतां काहीं अकस्मिक कारणानें पार्लमेंटमध्ये शिरण्याची स्फूर्ति पानेल यास झाली.

पानेल हा इंग्रजांचा कडा द्वेष होता, रें मार्गें सांगण्यांत आलेंच आहे. द्वेष हा साधारणतः दोषच होय, यत शंका नाहीं. परंतु पानेल यास तो गुणाप्रमाणें उपयोगी पडला असें म्हणण्यास हरकत नाहीं. कारण, पार्लमेंटमध्ये शिरून काम करण्याविषयीं आयरिश लोकांच्या मनामध्ये एक प्रकारची उत्सुकता जरी उत्पन्न झालेली होती तरी तिच्याच बरोबर हेंही सांगितलें पाहिजे कीं, लिबरल पक्षावर भिल्ल ठेऊन राष्ट्रीय स्वातंत्र्य मिळेल अशा भरंवशाचे दिवस गेले होते आणि ब्रिटिश पार्लमेंट ही संस्था जरी परकीय होती, तरी तिजमधील सभासद या नात्यानें आपले जे काय हक्क असतील ते हरतन्देनें बजावून साधेल तो कार्यभाग साधून घ्यावा, असें वाटण्याचे दिवस आले होते. आयर्लंड बट हा होमरूलच्या चळवळीचा व पार्लमेंटमधील आयरिश सभासदांचा जरी अभिषिक्त पुढारी होता तरी तो असावा तितका लढू नसल्यानें, पार्लमेंटमध्ये आयरिश सभासदांचें काहींएक चालत नाहीं व यामुळें ते असून नसल्यासारखे होतात, अशी तक्रार त्या वेळीं प्रचलित होती. बट हा चारि-
त्यानें प्रतिष्ठित व दिलदार असून त्याचे स्वभावांत एक प्रकारचा गोडवेपणा

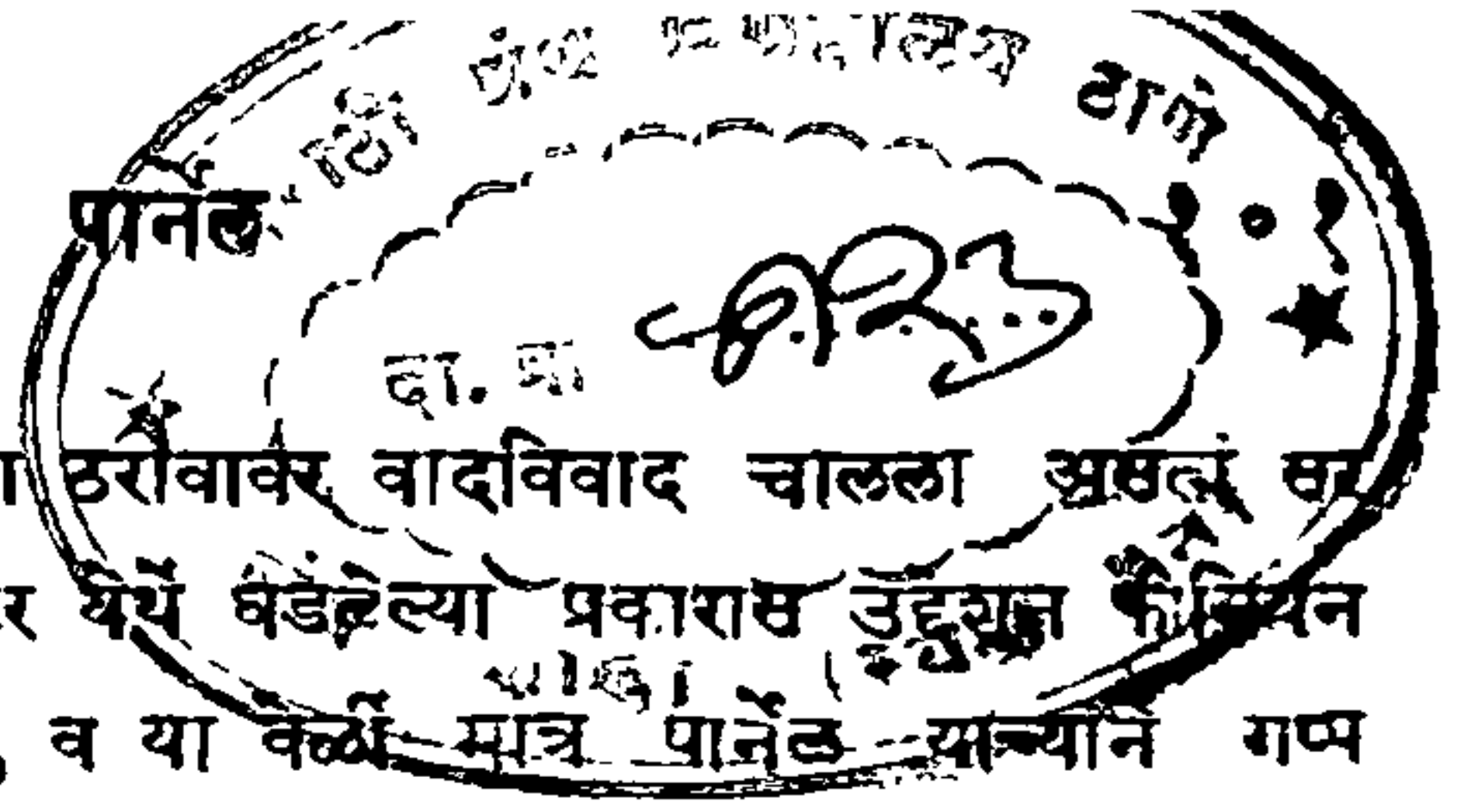
होता व त्याचे हातून प्रतिपक्षास निकरानें व टाकून बोलवत नसे. आयरिश पार्लमेंट सभा मोडण्यामध्ये इंग्रज लोकांनी अत्यंत अन्याय केला, असा जरी त्याचा पक्षा भरंवसा होता तरी, पार्लमेंट सभेमध्ये शिष्टाचारानें वागण्याच्या नियमांचें जें दडपण पडे त्यांतून त्यास आपली मान वर काढतां येत नसे. ही मान वर काढण्याचें काम, ज्याचे मनांत इंग्रजांविषयी पक्षा द्वेष व तिरस्कार बिंबलेला असेल, अशासच त्या वेळीं साधण्याजोगें होतें. पार्लमेंटच्या अंगचा द्वेषाचा हा गुण व वेळेचा गुण हे दोन्ही एकत्रटल्यामुळें पार्लमेंटमध्ये शिरल्यापासून लवकरच तो पुढारीपणास पात्र झाला.

सन १८७४ सालीं पार्लमेंट हा डब्लिन शहरातर्फें एक उमेदवार म्हणून उभा राहिला; परंतु त्यास या प्रसंगीं यश आलें नाहीं. सार्वजनिक काम करण्यास तो या वेळीं अगदीं अनभ्यस्त होता. उमेदवार या नात्यानें मतदारांच्या सभेपुढें उभा राहून त्यानें जें पहिलें भाषण केलें तें अत्यंत गच्चाळ होतें. सुसंगत रीतीनें त्यास घड चार शब्दही बोलतां येईनात व राजकीय प्रश्नासंबंधाचें त्याचें अज्ञान केवळ अगाध होतें. यामुळें सार्वजनिक आखाड्यांतील त्याची ही पहिली कुस्ती पाहून लोकांना एक प्रकारें त्याची कीवच आली. कोणो म्हणूं लागले कीं, अरे, हा मुखस्तंभ ठोंब्या पार्लमेंटमध्ये शिरून काय दिवे लावणार ? तर दुसरे कित्येक म्हणत कीं, हे बोवा पार्लमेंटमध्ये शिरल्यावर वाघाच्या शिकारीची तयारी करून कसें बसें तरी एखादें कोल्हें मारतील. अर्थात् याचें पहिलें भाषण होऊन गेलें म्हणजे पुढे या बुवाचें बहुधा कोणास नांवही ऐकूं येणार नाहीं ! परंतु पार्लमेंटची निवडणूक केवळ त्याच्या भाषणावर अवलंबून नव्हती. त्याच्या जिल्ह्यांत त्याच्या घराण्याला फार मान होता व पुढील म्हणजे १८७५ सालीं मीथ या भागाचेतर्फें त्यानें आरंभलेली उमेदवारी साधून त्याचा पार्लमेंटमध्ये प्रवेश झाला. या वेळीं होमरूलकरितां मत देण्याची शपथ घेतलेले असे ५९ आयरिश सभासद ब्रिटिश पार्लमेंटमध्ये निवडून आलेले होते व आयर्लंड बट हा त्यांचा पुढारी होता. पार्लमेंटसभेमध्ये कांटेतोल शिस्तीनें

वागणें हें आपलें कर्तव्य आहे, असें बट वानें भर पार्लमेंटमध्ये बोलून दाख-
विलें असल्यानें इंग्रज सभासदांची त्याजवर मर्जी असे; परंतु या मर्जीचा
प्रत्यक्ष प्रसाद अगर फळ आयझॅक बट यास आपल्या राष्ट्राला आजपर्यंत
मिळवून देता आलें नव्हतें. शिवाय केवळ गोंड स्वभावाच्या मनुष्याबद्दल कालां-
तरानें आदरमिश्रित असा एक प्रकारचा अनादर हळूहळू उत्पन्न होत असतो
तसा पार्लमेंटमध्ये आयझॅक बट याजबद्दल होऊं लागला होता. ही एकंदर परिस्थिति
सर्व आयरिश सभासदांना पसंत होती असें नाहीं; परंतु बट यास जशी पार्लमेंट-
सभेची शिस्त मोडणें अवघड वाटत असे, त्याचप्रमाणें त्याच्या अनुयायांनाही
बटच्या विरुद्ध वागण्याचें व उघड बोलण्याचें अवघड वाटे. तथापि या एकूण-
साठमध्ये एक आयरिश सभासद कर्मधर्मसंयोगानें असा होता कीं, त्यास कोणा-
लाहि टाकून बोलणें हा केवळ तळहाताचा मळ वाटे. याचें नांव जोसेफ बिगर
असें होतें. कालांतरानें पानेल यानें बिगरपुढेंही आघाडी मारली. तरी प्रारंभी
बिगर हा पानेलला गुरुस्थानी होता. बिगर हा निस्पृह व स्पष्टवक्ता तर होताच,
परंतु स्पष्टवक्तेपणापेक्षाही त्याच्या स्वभावातील धैर्य व भाषेतील आडमुठेपणा,
याचाच उपयोग प्रसंगविशेषी अधिक होई. एवढी मोठी प्रतिष्ठित पार्लमेंट
सभा, पण ती त्याला निर्माल्यवत् वाटे ! या इंग्रज लोकांनीं आपलें ऐकावें
अशी इच्छा कोणास असेल तर त्याचा गोंड बोलून कधीही निभाव लागणार
नाहीं; शब्दाचे दोन दणके घेण्यास व देण्यास त्यानें कंबर कसली पाहिजे, व
जो सारासार विचार या इंग्रजांचे अर्गी काटेरी जिभेच्या खराभ्यानें वांसून
भिनविता येईल, तेवढाच काय तो त्यांच्या कातडीखाली उतरेल, या इंग्रजांशीं
मऊ बोलणें व पालथ्या घागरीवर पाणी ओतणें दोन्हीही सारखीच फलप्रद
आहेत; असा बिगर याचा सिद्धांत ठरून चुकला होता. इंग्रज लोक व त्यांच्या
संस्था याजबद्दल त्यास काडीचाही आदर वाटत नसे, व यामुळें वेळ अवेळ
दोन्ही समान लेखून शिष्टाचाराच्या नियमांस धाव्यावर बसवून कोणीकडून
तरी या इंग्रजांचे बोडक्यावर एक तडाका कसा मारतां येईल, याची संधि ती

पहात असे. त्याचे अंगी वक्तृत्व मुळांचे नव्हते; सुसंगत बोलणे कशाशी खातात हे त्याच्या गांवीही नव्हते. पुस्तकांतील आधार देणे हे रिकामटेकड्या लोकांचे काम असून, लोकांच्या विचारांचा आधार आपल्या भाषणास घेण्यांत पुरुषार्थ तो कोणता, असे तो म्हणे. येऊन जाऊन त्याजवळ दोन मुख्य गोष्टी होत्या ए० विटार्ड व दुसरी चिकाटी. या दोन गुणांच्या जांरावर पार्लमेंटमध्ये त्याने थोडीबहुत चळवळ उडवून दिली होती, आणि शिष्ट व अशिष्ट यांची अवचित् गांठ पडली असता जो एक प्रकारचा गोंधळ उडून जातो, तशा प्रकारचा गोंधळ बिगर याच्या भाषणाने पार्लमेंटमध्ये केव्हा केव्हा उडून जाई; व असा गोंधळ उडालेला पाहिला म्हणजे आपण आज कृतकृत्य झालो, राष्ट्रची आपल्या हातून थोडीबहुत मेवा घडली खास, असे त्यास वाटे. बिगर बोलावयास उठला; म्हणजे इंग्रज सभासद कपाळास आठथा घालीत, खांदे उडवीत, तोंडाने संतापदर्शक चीत्कार करीत व आपापल्या जागी चुळबुळत; परंतु सभासद बोलावयास उठला म्हणजे त्यास थांबविण्याचा अधिकार कोणासच नसल्यामुळे बिगर याचे कडू भाषण कडू औषधाप्रमाणे तोंड वाईट करीत परंतु गटागटा त्यांना प्यात्रे लागे. बट व बिगर ही दोन निरनिराळ्या प्रकारची टळक उदाहरणे पार्लमेंट याच्या डोळ्यापुढे पाहिल्यापासून असल्यामुळे त्यांपैकी कोणाचे अनुकरण करावे, याविषयीची त्याची शंका फार वेळ टिकली नाही. त्याला स्वतःला पार्लमेंटसभेतील वादविवादाचे नियम चांगलेच माहीत नव्हते; तथापि नियमांचे उल्लंघन करणे हा त्या नियमांचे शिक्षण घेण्याचा एक राजमान्य मार्गच आहे, असा युक्तिवाद आपल्या मनार्थी करून बिगर याने घालून दिलेल्या मार्गानेच जावयाचे, असा पार्लमेंट याने लवकरच निश्चय केला.

पार्लमेंट याने सन १८७५ साली एप्रिलच्या २२ व्या तारखेस पार्लमेंटचा सभासद या नात्याने शपथ घेतली; परंतु तारीख ३० जूनपर्यंत त्यास सभेच्या कामांत कांही विशेष बोलण्याची संधि मिळाली नाही. सदरहु तारखेस आय-

शंक बट याचा होमरूलसंबंधाच्या ठरावावर वादविवाद चालला असताना मायकेल हिक्स बीच याने मॅचेस्टर येथे घडलेल्या प्रकारास उद्देशून फीनियन लोकांना खुनी असे उघड म्हटले, व या वेळी मात्र पानेल याने गप्प बसवेना; व तो 'छे, छे, तो शब्द बरोबर नाही,' असे एकदम मोठ्या आवेशाने ओरडून म्हणाला. त्याबरोबर सर्व सभागृह दचकल्यासारखे झाले. हिक्स बीच हा गहन गांभीर्याचा आविर्भाव आणून पानेल याजकडे बोट दाखवून खोल आवाजाने म्हणाला, 'खुनाचे समर्थन करणारा असा एक सभासद या सभागृहांत आहे, याबद्दल मला खेद होतो' व तो हे शब्द बोलतांच सर्व सभागृहांतून पानेल यास उद्देशून आपले शब्द परत घ्या, आपले शब्द परत घ्या, असा एकदम ध्वनि उठला. परंतु या वादळास न जुमानता पानेल हाही गंभीरपणाने उभा राहिला व म्हणाला, 'मॅचेस्टर येथे घडलेल्या प्रकारांत काहीही झाले असले तरी तेथे कोणीही कोणाचाही खून केलेला नाही असे माझे ठाम मत आहे. हे माझे मत यापुढेही कायम राहील, व हे माझे मत जितक्या प्रसिद्धपणे मला बोलून दाखवितां येईल तितक्या प्रसिद्धपणे मी ते बोलून दाखविण्यास नेहमी तयार असेन.' पानेलच्या या उतराचे सर्व आयरिश सभासदांनी टाळ्यांच्या गजराने समर्थन केले, व इतकी झटापट झाल्यानंतर तो विषय तसाच सोडून देऊन हिक्स बीच होमरूलसंबंधाने पुढे बोलू लागला.

या लहानशा प्रसंगाने पानेल याचे एक मोठेच कार्य घडून आले; ते असे की, पार्लमेंटमधील इंग्लिश सभासद व आयरलंडमधील फीनियन लोक या दोघांचेही लक्ष त्याजकडे एकदम वेधले व या दोघांचाही उपयोग त्याला पुढारीपण मिळण्याचे कामी झाला. इंग्रज सभासदांस असे दिसून आले की, जोसेफ बिगर या विक्षित व्यक्तीची परंपरा चालविणारा एक नवीन प्राणी उत्पन्न झाला. इकडे फीनियन लोकांसही बटसारख्या गोडव्या पुढाऱ्याचा कंटाळा आलेला असल्याने त्यांचे उघडपणे समर्थन करणारा एक सभासद

मिळाल्यामुळे त्यांस आनंद झाला. वर वर्णन केलेल्या प्रसंगाबद्दल फीनियन लोकांमध्ये पार्लेसंबंधाने बरीच अनुकूल चर्चा झाली, व हा तरुण मनुष्य देशाचे कार्यास बराच उपयोगी पडेल अशी त्यांनी आपल्या मनाशी गांठ घालून यापुढे त्याजवर नेहमी लक्ष ठेविले. सन १८७६ च्या नोव्हेंबर महिन्यांत लिन्हरपूल येथे भाषण करतांना त्याने असे उघड बोलून दाखविले कीं आयरिश लोकांमध्ये आत्मप्रत्यय असावा तितका नाही, एवढ्यानेच सर्व नडते आहे. तो उत्पन्न झाला असता होमरूल मिळण्यास कांहीं एक अडचण पडणार नाही व तो मिळविल्याशिवाय कोणाही आयरिश मनुष्याने संतुष्ट रहातां कामा नये.

इ. स. १८७७ साली पार्लेस हा पार्लमेंटमधील वादविवादांत अधिकाधिक मिसळूं लागला. त्याने आपले मुख्य धोरण असे ठेविले होते कीं, सभेच्या कामास होतां होईल तितका-पण पद्धतशीर रीतीने-अढथळा करावयाचा. तो आपल्या सूचना व उपसूचना अशा खुबीदार रीतीने सजवी कीं सहज पहाणारास असे वाटावे कीं इंग्रज लोकांविषयी हितबुद्धि मनांत बाळगूनच त्या तयार केलेल्या आहेत. तसेंच आपल्या भाषणांतही तो असा आविर्भाव आणी कीं येऊन जाऊन सभेपुढे आलेल्या कामाची चांगली शहानिशा होऊन ते तडीस लागावे, इतकाच काय तो वाद वादविष्यांत आपला हेतु आहे; परंतु खरे वर्म वेगळेंच असे. कोणीकडून तरी सभेचा वेळ मोडावा, कोणत्याही कामीं अनेक तर्ककुतर्क निघावे व सभासदास कामाचा कंटाळा यावा, एवढीच त्याची व बिगर याची इच्छा असे. ही अवडणुकीची पद्धति बट यास पसंत नव्हती व तिचा भर पार्लमेंटमध्ये निषेध करून, आयरिश पक्षाचा पुढारी या नात्याने आपल्या अनुयायांवर शिस्त चालवून हा निव्वळ अडवणुकीचा प्रकार बंद करावा असाही त्याने प्रयत्न करून पाहिल; परंतु आपले करणे शिस्तीस सोडून नाही व आपण अनुयायी असलों तरी आपणा-सही मतस्वातंत्र्य असले पाहिजे असे प्रतिपादून पार्लेसने आपले समर्थन केले.

हा असा प्रकार कांहीं दिवस चालल्यावर पार्लमेंटमधील वादविवादाच्या नियमांत दुरुस्ती केल्याशिवाय भागत नाही, असें इंग्रजी प्रधानमंडळास वाटू लागले, आणि दक्षिण आफ्रिकेसंबंधी एका विलावरील वादविवादांत 'वरील कारणाकरितां प्रधानमंडळाच्या हेतूचे सिद्धीस इतरहेनें अडथळा करण्यांत मला विशेष प्रकारचें समाधान वाटते' या त्याच्या तोंडून निघालेल्या शब्दांचा फायदा घेऊन सर स्टॅफर्ड नॉर्थकोट यानें वादविवादाचे नियमांत फेरबदल करवून घेतले. शिस्त सोडून वागणाऱ्या सभासदास बाहेर घालवून देतां यावें व विनाकारण अडथळा करण्याचे हेतूनें आणलेल्या सूचना वगळतां याव्या, अशी त्याची योजना होती. तथापि या योजनेचा फारसा उपयोग झाला नाही. कारण, कायदा मोडणाराचें चातुर्थ नेहमीं कायदा करणाऱ्यांच्या चातुर्यापुढें धांव घेत असतें असा नेहमींचाच अनुभव आहे. वरील योजनेनंतर चारच दिवसांनीं जो एक वादविवाद झाला, त्यामुळे पार्लमेंट सभेची बैठक एकसारखी सव्वीस तासपर्यंत घोळली. या व अशा गोष्टींमुळे ते पानेलचा द्वेष करूं लागले व अर्थात् त्याचप्रमाणानें आयर्लंडमध्ये त्याची लोकप्रियता वाढूं लागली. पुढील म्हणजे १८७८ सालीं आयरिश होमरूल सभेचें अध्यक्षस्थान आयर्लंड वट याजकडून निघून पानेलकडे आलें. हें स्थित्यंतर होण्यास फिनियन लोकांची त्यास पुष्कळ मदत झाली. वास्तविक तो स्वतः फिनियन नव्हता; तथापि, फिनियन लोकांच्या चळवळीपासूनही जो अंतःस्फूर्ति उत्पन्न होते तिचा फायदा पार्लमेंटमध्ये चळवळ करणाऱ्या लोकांनीं घेतला पाहिजे; दोहोंची प्रत्यक्ष कायें व साधनें जरी भिन्न असली तरी राष्ट्राचे कार्यास दोवही आपापल्या समजुतीप्रमाणें व शक्तीप्रमाणें मदत करित असतात; एकाचें काम जगि दुसऱ्यास साधणार नाही, म्हणून एकाचें दुसऱ्याचे कामांत ढवळाढवळ करूं नये हें जरी योग्य असलें तरी दोघांनींही एकमेकांचें शत्रुत्व धरतां कामा नये; व विनाकारण गैरसमज उत्पन्न न होऊं देतां एकापासून दुसऱ्यास जेवढी मदत मिळणें शक्य असेल तितकी त्यानें जरूर घ्यावी, असें

त्याचें मत होतें. यामुळें पार्नेल हा स्वतः केव्हांही जरी फिनियन सभांचा सभासद झाला नाही, व पार्लमेंटच्या कामांत त्यानें फिनियन लोकांस फारशी ढवळाढवळ करूं दिली नाही, तरी त्यांशीं झिळूनमिसळून वागण्याचें अथवा त्यांची स्फूर्ति व त्यांचा उद्योग यांचा राष्ट्रीय चळवळीस फायदा करून घेण्याचें त्यानें नाकारलें नाहीं. फिनियन लोकांच्या मते पार्लमेंट हें एक निव्वळ खेळणें असून तेथील काम व वादविवाद हा एक प्रकारचा चावटपणा किंवा वेळ दवडण्याचा उपाय आहे असें ते म्हणत. पार्नेल असें म्हणे कीं, 'तुमच्या बेकायदेशीर चळवळीनें तरी कोणतें कार्य आजपर्यंत नांवारूपास आलें अगर सिद्धीस गेलें? केवळ दांडगाईच्या चळवळी आयर्लंडांत आजवर फसल्याच कीं नाहीं? तात्पर्य, तुमचा मार्ग तुम्ही चालवा, आमचा आम्ही चा ठवितों. तुमच्या मार्गांत जशी आम्ही आडकाठी आणीत नाहीं, तसा आमच्या या उघड चळवळीच्या मार्गांत अडथळा आणूं नये.' आयझॅक बट व ओकॉनेल यांनींही जवळजवळ असेंच म्हटलें असतें; परंतु फिनियन लोकांशीं सार्वजनिक कामांत मिसळण्यास ते भीत व ते देशाचे हितशत्रु असल्या प्रमाणे त्यांस वागवीत. पार्नेलचा प्रकार वेगळा होता. समाजातील अवयव या नात्यानें तो त्यांच्याशीं खुशाल दळणवळण ठेवी व आपल्या चळवळींत विनदिकत उद्योग करून घेई; तथापि त्यांचा पगडा आपल्यावर वसूं नये, अशी तो चांगली खबरदारी घेई; यामुळें कोणास अंगीं लावत येईल, अशा रीतीचा संसर्ग फिनियन लोकांशीं न ठेवतांही त्याचें प्रेम पार्नेल यास संपादन करतां आलें. या सुपारास डिव्हॉय व डेव्हिट या दोन फिनियन पुढाऱ्यांशीं पार्नेल याचें दळणवळण सुरू झालें. तथापि वर सांगितल्याप्रमाणें आपली छाप त्यांच्यावर ठेऊन त्यानें आपल्या म्हणजे उघड चळवळीकडेसच त्यांस ओढलें. इंग्रजांना त्रासच द्यावयाचा व बाऊच दाखवावयाचा, परंतु तो पार्लमेंटवरील वादविवाद व आयर्लंडमधील उघड चळवळ यांच्या योगानेंच आपण दाखवूं अशी त्यानें फिनियन लोकांची समजूत घातली. आजपर्यंत राष्ट्रीय चळवळ

० म्हणजे येऊन जाऊन हत्यार उपसून उठणें, अशी जी फिनियन लोकांची समजूत होती ती त्यानें घालविली. हत्यार उपसणें म्हणजे जिवावर उदार होणें व जिवावर उदार होणारे लोक कोणत्याही समाजांत थोडेच असणार. थोड्या लोकांनीं केलेली चळवळ साध्य होत नाही, व बहुजनसमाजाला केवळ मानसिक ध्येय पटत नसून त्यांच्या न्यायावाईटाचा ज्यांत प्रत्यक्ष संबंध आहे, अशी चळवळ केली तरच ती त्यांना समजते, व तीतच ते अंशभागी होऊ शकतात. यास्तव आयरिश शेतकरीवर्ग हातीं घेऊन केलेली चळवळ गेली तर सिद्धीस जाईल, असा युक्तिवाद मनार्थी करून सन १८७९ सालीं आक्टोबरचे २१ व्या तारखेस आयरिश लँडलीग नांवाची संस्था स्थापन करण्यांत आली. या संस्थेचा हेतु आयरिश शेतकऱ्यांवरील बोजा कमी करून इंग्रज जमीनदारापासून त्यांचें रक्षण करावयाचें व ते कालांतरानें आपल्या जमिनीचे मालक होतील असे कायदे पार्लमेंट सभेकडून करवावयाचे असा होता.

० पुढील सालीं पानेल हा लँडलीगचीं तत्त्वे समजून सांगण्याकरितां अमेरिकेंत गेला. या सफरींत दोन महिन्यांचे अवधीत त्यानें सुमारे अकरा हजार मैल जमीनीवरील प्रवास केला, बासष्ट शहरीं व्याख्यानें दिलीं व तेथून आपल्या संस्थेस सुमारे चार लक्ष रुपये वर्गणी गोळा करून आणली. ठिकठिकाणी लोकांनीं व अमेरिकन अधिकाऱ्यांनीं त्याचा बडेजाव व सत्कार केला व अखेर अमेरिकेमध्ये लँडलीगची एक शाखा स्थापन करून तो आयर्लंडास परत आला. त्याच सालीं एप्रिल महिन्यामध्ये पार्लमेंटच्या नवीन निवडणुकी झाल्या, त्यामध्ये मीथ, मेयो व कॉर्क या तीन शहरांनीं पानेल यास आपला सभासद म्हणून निवडून दिलें. नंतर लगेच पार्लमेंटमध्ये त्यानें आयरिश शेतकऱ्यांचे विषयाची चर्चा सुरू केली. या चळवळीस आयर्लंडमधील लँड लीग संस्थेचा चळवळीची फार मदत झाली. तारीख १९ सप्टेंबर १८८० रोजी एनिस येथे शेतकऱ्यांच्या स्थितीबद्दल माषण करतांना, शेतकऱ्यांच्या हितशत्रूस लोकांनीं कसे वागवावे याची त्यानें चर्चा केली; व

अशा लोकांस सार्वत्रिक बहिष्कार घालावा असे सांगितले. या उपदेशाचा प्रथम परिणाम कॅप्टन वॉयकांट नावाच्या एका जमीनदाराच्या मुखत्यारावर झाला. तो असा की, खुद्द त्याच्या चाकरांनीही त्वाजवर बहिष्कार घातला. सर्व समाज आपणास एखाद्या महारोग्याप्रमाणे दूर ठेवीत आहे व अस्पृश्य मानीत आहे अशी प्रतीति त्यास पटली. या एका उदाहरणामागून अशीच शेंकडो उदाहरणे होऊं लागली. आयरिश शेतकरी व त्यांचे साहाय्यकर्ते यांस आपल्या हातीं एक अश्रुतपूर्व असे अस्त्रच लाधले असे वाटूं लागले. सर्व देश सभा व बहिष्काराची व्याख्यानं यांनी खळबळून गेला व या चळवळीची अधिक उपेक्षा करता येत नाही असे ठरवून पार्लेमेंट, डिलेन, विंगर वगैरे चवदा अगामांवर बेकायदेशीर कृत्यास त्रिथावणी दिल्याचे आरोपावरून खटला करण्यांत आला. हा नुकदमा दोन न्यायाधीश व ज्युरी यांजपुढे एकवीस दिवस चालून, तारीख १५ जानेवारी १८८१ रोजी ज्युरीतील १२ पैकीं १० असामींनी आरोपी निर्दोषी आहेत असा अभिप्राय दिला. अर्थात् सर्व आरोपींस सोडून द्यावे लागले. यामुळे न्यायकोर्टाखेरीज अन्य शीतींनी लोकांस पकडून तुरुंगांत टाकतां यावे असे अधिकार आयर्लंडचे व्हाइसरॉय लॉर्ड कूपर यांनी पार्लेमेंटाकडून मिळविले व त्यांच्या जोरावर आयरिश अधिकाऱ्यांनी १८८१ साली शेंकडो आयरिश गृहस्थांस तुरुंगांत घातले.

मुख्य प्रधान ग्लॅडस्टन यास आयर्लंडची स्थिति माहित नव्हती असे नाही व त्याने आपण होऊन आयरिश शेतकऱ्यांची स्थिति सुधारण्याकरिता १८८० साली जमिनीबाबत कायदा पार्लेमेंटमध्ये पास करून घेतलेला होता; तथापि त्यांतील कलम आयरिश लोकांस सर्वस्वी मान्य नसल्यामुळे, त्या कायद्यांत दिलेल्या सवलतींचा फायदा होतां होई तो न घेतां शेतकऱ्यांनी आपल्या जुन्या म्हणजे स्वावलंबनाच्या पद्धतीने आपला न्याय करवून घ्यावा अशी शिकवणी लंड लीगच्या चालकांनी दिल्यावरून फिरून पूर्ववत् अस्वस्थता माजली व दंगोघोषे सुरू झाले. पार्लेमेंटाच्या या कृत्याचा ग्लॅडस्टन याने जोराने निषेध केला,

व पानेल वगैरे मंडळीस तुरुंगांत घातल्याशिवाय नवीन कायद्याची अंमल-
बजावणी नीट होणार नाही, असें मनाशी ठरविलें. तारीख १२ आक्टोबर
१८८१ रोजी वारंटावर सहा होऊन लगेच त्यास पकडून किल्माईनहॅम
बेथील तुरुंगांत टाकण्यांत आलें. पानेल व त्याचे साथीदार यांस तुरुंगांत टाक-
ल्यानें आयलंडांत शांतता होईल असें अधिकाऱ्यांस वाटत होतें; परंतु ही त्यांची
अटकळ चुकली. पानेलनेंही तुरुंगांतून आपल्या लोकांस असा निरोप पाठविला
की, माझी सुटका तुरुंगांतून लवकर झाल्यास आयरिश लोकांनीं आपलें कर्तव्य
बजाविलें नाहीं असें मी समजेन. पानेल यास तुरुंगांत घालून कांहीं दिवस
लोटतात तोंच शेतकऱ्यांनीं जमीनदारांस मुळीं घाराच देऊं नये, अशा शिक-
वणीचा जाहीरनामा लँडलीगच्या चालकांनीं प्रसिद्ध केला. त्यावर पानेल वगैरे
पुढाऱ्यांच्या सहा असल्यामुळें त्याला महत्त्व आलें. तुरुंगांत गेलेल्या आपल्या
पुढाऱ्यांची ही एक पवित्र आज्ञाच असें समजून लोकांनीं जाहिरनाम्याप्रमाणें
वर्तन सुरू केलें. अधिकाऱ्यांच्या वर्तनामुळें त्वेष येऊन कुलस्त्रियाही या चळ-
वळींत सामील झाल्या. दडपशाहीच्या कायद्यापूर्वीं राजकीय गुन्हे घडत ते या
कायद्यानें न थांबतां त्यांची संख्या उलट तिप्पट वाढली. ठिकठिकाणीं लँड-
लीगच्या शाखा स्थापन होऊन इतकी जोरानें चळवळ सुरू झाली कीं, एक
मनुष्य कैद झाल्याबरोबर त्याच्या पावलावर पाऊल ठेऊन तेंच काम चाल-
विण्यास दुसरा मनुष्य आपोआप उत्पन्न होऊं लागला व अखेर खुद्द ग्लॅडस्टन
यांसही आपलें धोरण बदलावें असें वाटू लागलें. पानेल व ग्लॅडस्टन दोघांसही
तडजोड करावी अशी एकसमयावच्छेदेंकरून इच्छा उत्पन्न होऊन मध्यस्थांच्या
खटपटीनें उभयतांचा तह ठरला. या तहाचीं मुख्य कलमें तीन होती. १८८०
सालच्या जमीनीबाबतच्या कायद्याची व्याप्ति पूर्वींहून अधिक विस्तृत करावी;
शेतकऱ्यांचे डोक्यावरचा शिलकी खंडाचा बोजा खरोखर असह्य असल्यामुळें
त्याची फेड परस्पर होईल अशी वाटेल ती तोंड अधिकाऱ्यांनीं काढावी, व
वरील दोन गोष्टी ग्लॅडस्टनसाहेब करण्यास तयार असतील तर पानेलप्रभृतींनीं

शेतकऱ्यांनी खंड न देण्यासंबंधाचा काढलेला जाहिरनामा परत घ्यावा. अशा रीतीचा तह झाला असता दंगेघोरे आपोआपच कमी होतील असे पार्लेमेंटाचे म्हणणे होते. पार्लेमेंटाची सुटका हाणे ही एक अट म्हणून जरी या तहांत घातली नव्हती, तरी अशा रीतीने सलोखा झाल्यानंतर पार्लेमेंट यास तुरुंगात ठेवणे बरोबर होणार नाही असे ग्लॅडस्टनसाहेबांस वाटणेंही स्वाभाविक होते. हा तह ठरल्यावर पार्लेमेंट याची सुटका करण्याचा ब्रिटिश प्रधानमंडळानें हुकूम सोडला व त्याची सुटका झाली. परंतु ही गोष्ट आयरिश सेक्रेटरी मि. फॉर्स्टर यास पसंत न पडल्यामुळे त्याने आपल्या प्रधानकीच्या जागेचा राजीनामा दिला. परंतु इतक्या महत्प्रयासानें घडून आलेला हा तह फार दिवस टिकला नाही. कारण, तारीख ६ मे रोजी आयर्लँडचा नवीन मुख्य सेक्रेटरी लॉर्ड फ्रेड्रिक क्याव्हेंडिश व मि. बर्क या गृहस्थांचे, फिनिकस पार्क नांवाच्या बागेत सरकारी बंगल्याजवळ दिवसाढवळ्या कोणी दुष्टांनी सुन्या चालवून खून केले व या खुनांनी सर्व इंग्लंडभर क्रोधाची आग इतकी जबरदस्त उठली की, तिच्या ज्वालांनी व धुरानें शत्रू, मित्र यांचीं मनें घुंद होऊन जाऊन प्रगतीचा मार्ग एकदम खुंटला. वास्तविक या क्षणीं पार्लेमेंट याच्या सुयशाचा कळस झाला होता. कारण, आपल्या चळवळीच्या सामर्थ्यानें त्यानें मुख्य प्रधानाचें घोरण सर्वस्वी बदलून टाकलें होतें, आयरिश लोकांस खूप करण्याकरितां प्रधानमंडळाला आपल्य पैकीं एक मोहरा खर्ची घालणें भाग पडलें होतें, व प्रगतीचा मार्ग किंचित उजळला होता. या स्थितीचा फायदा शांतता टिकती तर पार्लेमेंट यास चांगलाच घ्यावयास सांगडला असता, परंतु पार्लेमेंटाच्या सिद्धिरूपी अमृतान्या पेल्यांत अगदीं आयत्या वेळीं अशा रीतीनें विष कालविलें गेलें. बेजबाबदार माथेफिरू लोकांनीं क्याव्हेंडिश व बर्क यांजवर खरा बाला घातला नसून तो आपल्यावर घातला गेला, असें वाटून त्याच्या मनास फार मोठा धक्का बसला. या खुनानें आपण रचलेली सर्व इमारत ढांसळून जाणार, असें त्यास वाटलें. अशा अघटित घटना दैव घडवून आणूं लागलें तर मनुष्य-

प्रयत्न कोठवर सुरळीत चालणार ? पुढाऱ्यांनी हरप्रयत्नांनी एक पाऊल पुढे टाकावे, तर अनुयायी म्हणविणाऱ्या भलत्याच लोकांनी दुसरे पाऊल मार्ग ओढावे ! तस्मात् हे पुढारीपणही नको व ही सार्वजनिक चळवळही नको, ही सोडून देऊन घरी जाऊन स्वस्थ वसावे असे वाटण्याइतके वैराग्य त्यास एकदम आले. व ग्लॅडस्टनसाहेबांस पत्र लिहून त्याने असे कळविले की, मला सार्वजनिक कामाचा वीट आलेला आहे व पार्लमेंटमधील आयरिश सभासदांच्या पुढारीपणाचा राजीनामा देण्याचे मी योजिले आहे. परंतु ग्लॅडस्टन, चेंबरलेन वगैरे गृहस्थांनी त्यास सहानुभूतिपूर्वक असे कळविले की अशा वेळी राजीनामा देणे युक्त नाही; कारण त्यापासून गैरसमज मात्र होण्यासारखा आहे. सबब राजीनाम्याचा वेत रहित करावा.

तारीख ६ मे रोजी पानेल, डिलन व डेव्हिट या तिघांनी आपल्या सहीने एक जाहीरनामा प्रसिद्ध केला. तो एकंदर आयरिश लोकांस उद्देशून लिहिलेला होता. त्यामध्ये खुनांचा अत्यंत तिरस्कारपूर्वक निषेध करून असे म्हटले होते की, ' गेल्या पांचपन्नास वर्षांत आयर्लंडमध्ये सामाजिक व राजकीय अस्वस्थता जरी माजलेली होती, तरी असला नीच प्रकारचा गुन्हा कोणीही केला नव्हता. गुन्हेगारांचा पत्ता लागून त्यांस कडक शासन होईपर्यंत एकंदर आयरिश लोकांच्या तोंडास लागलेला काळिमा कशानेही पुसला जाणार नाही.' ता. ८ मे रोजी पानेल पार्लमेंट सभेमध्ये आला त्यावेळी तो अत्यंत खिन्न, उदास व निस्तेज असा दिसत होता. त्याने लहानसे भाषण करून खुनाचा निषेध तर केलाच; परंतु असेही प्रांजलपणे बोलून दाखविले की, अशा गुन्ह्यांच्या योगाने अधिकाऱ्यांस जर सक्तीचे उपाय योजावे लागले तर त्यांत नवल वाटण्यासारखे काही नाही. खुनाच्या योगाने ग्लॅडस्टन व पानेल या दोघांसही खाली पहावे लागले. फोर्टर यास आपला माथा उजळ झाला असे वाटले व लॉर्ड कूपर यास दडपशाहीचे घोरण सुरू करणे सुलभ झाले. सर बुइल्यम हारकोर्ट याने राजकीय गुन्ह्याबाबतचा एक नवीन कायदा पार्लमेंटपुढे आणला. परंतु

त्यांतील कांहीं कलमें अन्यायमूलक असल्यामुळे आयरिश सभासदांनी तें विल पास होण्याचे कामीं अडवणुकीची शिकस्त केली. कित्येक रात्रीच्या रात्रीं वाद-विवादांत खर्ची पडल्या; व अठरा आयरिश सभासदांना पार्लमेंटची शिस्त मोडण्याच्या गुन्ह्याबद्दल अध्यक्षानें ' सस्पेंड ' केलें. तथापि ग्लॅं-स्टन यानें मोठ्या धैर्यानं अशा स्थितींतही शेतकऱ्यांच्या शारावाकांच्या फेडीसंबंधाचें विल पुढें आणलें व अखेर तें जुलई महिन्यांत पासही झालें ! तथापि पार्लमेंटच्या मनावरचा खुनाचा परिणाम अद्यापि कमी झाला नव्हता; व आयर्लँडांत परत येतांच राजकीय चळवळ कांहीं दिवस तरी बंद करण्याची ही वेळ आहे, असा आपल्या अनुयायांस त्यानें आग्रहानें उपदेश केला. हा त्याचा उपदेश त्याच्या सहकारी लोकांस पसंत पडला नाहीं कित्येक लोक त्यास ' आतां हा मवाळ बनला—याचें अवतारकृत्य संपलें—हा जळता निखारा पिचून याची राख झाली—यापुढें दुष्टा एखादा जहाल पुढारी पाहिला पाहिजे ' असें म्हणूं लागले. कित्येक फीनियन लोक तर त्याच्या शांततेच्या धोरणास कंटाळून अमेरिकेंत निघून गेले. तथापि पार्लमेंट याचा अगदींच स्वस्थ वसण्याच्या विचार नव्हता. जमिनीबाबतची चळवळ कांहीं दिवस थांबवून तिच्या ऐवजी राष्ट्रीय स्वातंत्र्याची अर्थात् होमरूलची चळवळ फिरून सुरू करावी असें त्यानें योजिलें. ता. १६ आगस्ट रोजीं डब्लिन येथील युनिसिपालिटीनें त्यास नागरिकत्वाचे हक्क नजर केले, त्या वेळीं आपली योजना लोकांपुढें उघड रीतीनें त्यानें मांडली. ही योजना सफल करण्याकरितां ता. १७ आक्टोबर १८८२ रोजीं नॅशनल लीग (राष्ट्रीय मंडळ) नांवाची संस्था स्थापण्यांत आली. स्वतंत्र पार्लमेंट व जमिनीची मालकी हें या संस्थेचें साध्य व सनदर्शर राजकीय चळवळ हें तिचें साधन, असें यथा-विधिपूर्वक प्रसिद्ध करण्यांत आलें. इंग्रज लोक काय म्हणतील याबद्दल त्यानें केव्हाही फिकीर केली नाहीं; परंतु राजकीय चळवळींत पुढाऱ्याचें काम बेजबाबदार अनुयायांनीं आपल्या हातीं घेतलें म्हणजे मात्र धडगत नाहीं असें तो

म्हणे. परंतु डिलिट व डेव्हिट हे दोघेही यावेळीं पानेलपेक्षा अधिक जहाल होते; व पानेलनें अशा वेळीं चळवळीच्या यंत्राचा वेग कमी केला ही गोष्ट त्यांस आवडली नाही. १८८२ सालापासून पुढे त्यांचें व आत्यंतिक जहाल लोकांचें याच कारणावरून मवून मधून भांडण होऊं लागलें. तो लिबरल पक्षाच्या कक्षांत गेला, असल्या प्रकारचा आरोप त्याजवर आणणें शक्य नव्हतें; तसेंच त्याच्या पाठीवर हात फिरवून व त्याला गोंजारून त्याच्या अंगावरचें कांटे काढून टाकण्यास व अशा रीतीनें त्याला निरुपद्रवी करण्यास भी समर्थ होईन असें कोणाचे स्वप्नीही घेत नव्हतें; तथापि गाणान्याला अगर वकत्याला ज्याप्रमाणें आपल्या स्वरांत चढउतार करावा लागतो, त्याचप्रमाणें राजकीय पुढान्यांही वेळवखत पाहून चळवळीच्या यंत्राची गति कमजास्त करावी लागते, ही गोष्ट अदूरदर्शी अनुयायांच्या लक्षांत न आल्यामुळे ते पुढान्यांस नावें ठेवतात, तोच प्रकार पानेलचाही झाला.

पार्लमेंट सभेमध्ये फॉर्स्टरप्रभृति लोकांनीं पानेलवर उघड व आडून वृथा-रोपाच्या बऱ्याच गोळ्या झाडल्या. परंतु या आरोपास त्यानें तुच्छ लेखिलें व त्यास उत्तर देण्याच्या भानगडींत तो फारसा पडला नाही. किंबहुना असें म्हणता येईल कीं, वर सांगितलेल्या जाहिरनाम्यामध्ये थोडक्याच परंतु शैलक्या व सणसणीत शब्दांनीं अत्याचारांचा जो निषेध केला होता, त्याखेरीज भाषणानें अगर लेखनानें निषेधाची भर घालण्याचे भरीस तो पडला नाही. अत्याचारांचा निषेध व्यक्त करणें हें जरी राजकीय पुढान्यांचें कर्तव्य असलें तरी उटल्या सुटल्या तेंच रडगाणें दिवसभर त्यांनीं गात बसवें हें त्यास पसंत नव्हतें. देशांत शांतता राखणें अगर गुन्ह्यांचा निरोध करणे हें सरकारचें काम आहे व त्या बाबतींत लोकांची अपेक्षा काहीं मर्यादेपलीकडे सरकारनें करणें अगर तें करित नाहींत म्हणून लोकांस नावें ठेवणें हें योग्य नाही असें त्यांचें मत होतें. असो; पार्लमेंटमधील एकतर्फी वादविवादावरच सर्व थांबलें. पुढील सालीं पार्लमेंटच्या निवडणुकीचे व इतर खर्च भागविण्याकरितां आय-

रिश लोकांनी वर्गणी करून ३० हजार पौंडांची थैली पार्लियामेंट यास नजर केली व अशा रीतीने पुढारी या नात्याने त्याने केलेल्या कामाबद्दल आपली कृतज्ञता व्यक्त केली. सन १८८५ साली आयरिश मतदारांकडून नवीन निवडणुकीमध्ये होमरूलला अनुकूल असे जावयाचे तितके सभासद निवडून दिले गेले. परंतु पार्लियामेंटमध्ये टोरीपक्षाचे बहुमत झाले ही गोष्ट आयरलँडास एका प्रकारे फायद्याचीच झाली. कारण त्यास विरोधी असे ग्लॅडस्टन, चर्चिल व चेंबरलेन वगैरे पुढारी असून त्यांच्या हातून आयरिश राष्ट्रीय पक्षास फायदेशीर अशी कामे चुरशीने घडून येण्याचा संभव होता व ही गोष्ट लवकरच प्रत्ययास ही आली. ही स्थिति लक्षांत घेऊन लिबरल पक्षाच्या मदतीने टोरी प्रधान मंडळास त्रास देण्यास पार्लियामेंट याने सुरुवात केली. या सुमारास टोरी व लिबरल हे पक्ष जवळजवळ समबल असून आयरिश पक्षाचे वजन ज्या पार्लियामेंट पडेल ते पारडे जड व्हावयाचे अशी वस्तुस्थिति असल्यामुळे, आयरलँडास प्रत्येक पक्षास मदत करून चढउताराची लीला करण्यांत पार्लियामेंट यास मौज वाटे व त्यांत त्यांच्या राष्ट्राचा फायदाही हेई. सन १८८५ मध्ये अधिकारारूढ झालेल्या टोरी प्रधानमंडळाने आयरिशपक्षाचे उपकार स्मरून दडपशाहीच्या कायद्याची वार्षिक पुनरावृत्ति केली नाही. हा फायदा पदरांत पाडल्यानंतर लॉर्ड कार्नरव्हॉन यांचेमार्फत होमरूलासंबंधाची वाटाघाट लिबरलपक्षाशी करण्यास त्याने सुरुवात केली. लवकरच पार्लियामेंटरी निवडणुकीची फिरून तयारी झाली व मतदारांस उद्देशून लिबरल मुत्सद्यांनी व विशेषतः ग्लॅडस्टनसाहेबानी जे जाहिरनामे प्रसिद्ध केले त्यांजवरून होमरूलचा प्रश्न पार्लियामेंटपुढे लवकरच येणार असे उत्रड दिसू लागले. सदर निवडणुकींत ३३५ लिबरल व २४९ कान्सेर्व्हेटिव असे सभासद निवडून आले. अर्थात् ग्लॅडस्टनसाहेबांच्या पक्षास ८६ मते म्हणजे सभासद अधिक होते. परंतु याच निवडणुकींत १०३ आयरिश सभासदांपैकी ८५ होमरूल पक्षाचे व एकजुटीन काम करणारे असल्यामुळे पार्लियामेंट हा ज्या पक्षास मिळेल त्याचीच सरशी होणार हे

उघड होतें. अर्थात् लिबरल पक्षास मिळालेली सत्ता गमवावयाची नसेल तर त्यांनी होमरूलच्या प्रश्नाचें समर्थन केलें पाहिजे याशिवाय गत्यंतर नव्हतें व अखेर १८८६ साली एप्रिलच्या ८ व्या तारखेस ग्लॅडस्टनसाहेबांनी होमरूल विल पुढें आणिलें. परंतु पार्नेलच्या मार्गांत अनपेक्षित अशी एक अडचण आली. कित्येक लिबरल मुत्सद्यांस होमरूलचा प्रश्न इतका अप्रिय झाला कीं, लिबरल प्रधानमंडळ फिरून स्थानभ्रष्ट झालें तरी बेहेत्तर आहे, परंतु आयर्लंडला स्वतंत्र पार्लमेंट म्हणून द्यावयाचें नाहीं असा निश्चय त्यांनी केल्यामुळें लिबरल पक्षांत फूट झाली व तारीख ७ जून रोजी ३१३ विरुद्ध ३४३ मते पडून होमरूल विल नापसंत झालें. लिबरल प्रधानमंडळानें राजीनामा दिला व फिरून निवडणुकीची घामधूम सुरू झाली. या पराभवामुळें पार्नेलच्या मनांत अत्यंत खिन्नता आली. तथापि एकंदर लोकमतान्या दृष्टीनें झालें इतकेंही कार्य काहीं थोडें नाहीं व यापूर्वी ८० वर्षेपर्यंत आयरिश पुढाऱ्यांच्या हातून जितकी कामगिरी झाली नव्हती तितकी एकट्या पार्नेलनें १० वर्षांत केली असें शत्रु व मित्र हे दोघेही म्हणूं लागले. नवीन निवडणुकींत होमरूल पक्षास अनुकूल असे ८५ सभासद फिरून निवडून देण्यांत आले आणि नवीन पार्लमेंट सभेत जमिनीचा व होमरूलाचा असे दोन्ही प्रश्न फिरून वादविवादा-साठी आणण्याची तयारी झाली. जमिनीसंबंधाचें पार्नेलनें आणलेलें विल पार्लमेंटनें नापास केल्यामुळें स्वतः पार्नेल जरी फारसा अनुकूल नव्हता तरी विलियम ओब्रायन वगैरे तरुण पुढाऱ्यांनी फिरून चळवळ सुरू केली. दुर्दैवानें त्याच साली धान्य स्वस्त झाल्यामुळें शेतकरी लोकांचा तोटा होऊन किरकोळ दंग्याघोष्यास फिरून सुरुवात झाली; परंतु मुख्य चळवळीला जोर राहिला नाहीं.

सन १८८७ साली पार्नेलची मान्यता वाढण्यास एक बाह्य आगंतुक कारण उत्पन्न झालें. लंडन टाइम्स हें प्रमुख वर्तमानपत्र पार्नेलचें पहिल्या-पासून हितशत्रुत्व करित होतें. हें शत्रुत्व साधण्याची मुख्य विद्या अशी होती

की, देशांत घडणारे अत्याचार व देशातील राजकीय पुढारी यांचा संबंध आहे असें हरप्रयत्नानें दाखवावयाचें. टाईम्सचें घोरण असें. असल्यामुळें त्याचा फायदा घेऊन पार्नेलवर सूड उगवावा व आपलीही तुंबडी भरावी, अशा दुहेरी हेतूनें पिगट नांवाच्या एका देशद्रोही अधमानें कांहीं बनावट पत्रे तयार केलीं. त्यातील एक दोन पत्रांवर पार्नेलच्या खोऱ्या सहा बनावून, फिनिकस पार्कमध्ये झालेले खून त्यास मनांतून पसंत होते असें सिद्ध करण्यासारखा मजकूर त्यांत लिहिलेला होता. हीं पत्रे हातोहात लांबतां लांबतां आपणास अमेरिकेंत महत्प्रयासानें मिळालीं असें पिगट यानें टाईम्सच्या व्यवस्थापकास भासवून या बनावट पत्रांचें मूल्य वाढविलें व अखेर ८५० पौंडास तीं त्यास विकलीं. असलें अमोघ शस्त्र हातीं येतांच त्याचा पार्नेलवर उपयोग टाईम्स पत्रानें मोठ्या आढ्यतेनें केला. पार्नेलचीं खुद्द स्वदस्तुरचीं पत्रे प्रसिद्ध झाल्यामुळें अत्याचारी लोकांस तो सहाय्य करितो हा जो त्याच्यावर आक्षेप होता, त्याच्या पुराव्याचें माप त्याच्या पदरांत बिनतोड बांधलें गेलें. असें झाल्यानें सर्व देशभर एकच चळवळ उद्भूत गेली. या बनावट पत्रापैकीं एकांतील मजकूर खालीं लिहिल्याप्रमाणें होता.

“ विनंति विशेष—आपले स्नेही रागावले याचें मला कांहीं आश्चर्य वाटत नाहीं; परंतु ते काय व तुम्ही काय दोषांनींही हें ध्यानांत आणिलें पाहिजे कीं, खुनांचा उघड निषेध करण्याखेरीज मला दुसरा मार्गच नव्हता. खुनांचा निषेध तात्काळ करणेंच त्या वेळीं खरें शहाणपण होतें, हें अगदीं उघड आहे. परंतु मी तुम्हांस असें सांगतो कीं, लॉर्ड क्याव्हेंडिश यांना जो विनाकारण अपघात झाला, त्याजबद्दल जरी मला खेद होतो, तरी बर्क यास मात्र झालें तें शासन यथायोग्य झालें; त्यांत कांहींएक वावगें झालें नाहीं असें माझे मत आहे व माझे हें असें मत असल्याबद्दल ज्यांना म्हणून कळविण्याचें अगत्य असेल त्यांस तुम्ही खुशाल कळवा. आणि तसेंच जे तुमच्या विश्वासांतले असतील, त्यांना खुशाल दाखवा, त्यास

माझी कांहीं हरकत नाही. तथापि, माझा पत्ता मात्र कोणासच कळू देऊ नका.

आपला

चार्लस स्टुअर्ट पानॅल ”

हे पत्र तारीख १८ एप्रिल रोजी प्रसिद्ध झाले, व त्या एका पत्राने सर्व होमरूलच्या चळवळीचे कांडात काढले असे जो तो म्हणू लागला. त्या दिवशी संध्याकाळपर्यंत पानॅलला त्या पत्राची बातमीच समजली नव्हती. संध्याकाळी पार्लमेंटमध्ये गेल्यावर त्याने ते पत्र पाहिले, व लगेच हे पत्र निखालस बनावट आहे व हे अगर अशा अर्थाने दुसरे एखादे पत्र मी केव्हाही कोणास लिहिलेले नाही, असे गंभीर शब्दांनी त्याने जाहीर केले. पानॅलच्या शत्रूसही हे त्याचे विधान निव्वळ खोटे असे मानण्याची छाती नसल्यामुळे सकाळी पत्र प्रसिद्ध झाल्यापासून त्यास प्रतिकूल अशी जी मानसिक क्रिया लोकांमध्ये सुरु झाली होती, तिला पानॅलच्या तोंडच्या या उत्तराने एकदम आळा बसला व प्रतिक्रियाही सुरु झाली. तथापि पानॅल व टाईम्स या दोघांचीही इभ्रत सारखीच असल्यामुळे या दोहोंतून कोणी तरी खोटा असे सप्रमाण साबित झाल्याशिवाय या कोड्याचा उलगाडा होणे शक्य नाही, हे उघड होते. हे कोडे कसे उलगाडणार व या दोन महारथ्यांपैकी कोण पडणार याकडे सर्व लोकांचे डोळे लागून राहिले. तथापि पुढे पाऊल कोणच्या रीतीने टाकावे याचा निर्णय लवकर होईना, यामुळे सुमारे तीन महिनेपर्यंत विशेष म्हणण्यासारखे कांहीं एक घडून आले नाही. परंतु ओडॉनेल या नांवाच्या एका आयरिश सभासदाने टाईम्सविरुद्ध केलेल्या अब्रु-नुकसानीच्या फिर्यादीच्या कामी सरकारी वकील सर रिचर्ड वेबस्टर यांनी फिरून पानॅलवर जुने आरोप आणले व आयरिश पुढारी लोक अत्याचारांस मदत करतात असा उघड सवाल टाकला. त्यावरून आता अधिक उपेक्षा करिता कामा नये असा पानॅल याने निश्चय करून पार्लमेंट सभेने पोटकमिटी नेमून माझ्यावरील आरोपांची चौकशी करावी, अशी उघड मागणी केली. परंतु

पोटकमिटीचे ऐवजी तीन न्यायाधीशांचें स्वतंत्र कमिशन नेमण्याचें समेने ठरविलें व त्याकड एकंदर राजकीय चळवळ व अत्याचार यांचा संबंध कितपत सिद्ध करितां येतो हें पुराव्यानें ठरविण्याचें काम दिलें.

बाकीच्या आरोपांबद्दल पानेल यानें फारशी फिकिर केली नाहीं. ते शाबीद झाले काय किंवा नाशाबीद झाले काय, त्याची त्यानें फारशी पर्वा केली नाहीं. परंतु वर दिलेल्या पत्रासंबंधानें मात्र त्याच्या मनाला अत्यंत रुखरुख लागली होती व हा बनावट कागद करणारा गुन्हेगार कसा सांपडेल, या गोष्टीकडे त्याचें सर्व लक्ष लागून राहिलें होतें. पत्रांत कांहीं अक्षरें पानेलच्या हस्ताक्षराहून अगदीं निराळ्या वळणाचीं होतीं व एक दोन शब्द तर अगदीं अशुद्ध लिहिलेले होते. ह्या गोष्टीवरून गुन्हेगाराचा पत्ता लगावा असा अजमास होता व तोच खरा ठरला. पानेलचा सहकारी व लंडलीगचा एक सेक्रेटरी पॅट्रिक ईगन नांवाचा आयरिशमन होता. त्याजजवळ पिगट यानें लिहिलेलीं दुसरीं कांहीं पत्रें होतीं व त्या पत्रांमध्ये नेमक्या वर सांगितलेल्या चुकाच केलेल्या होत्या. या गोष्टीवरून पिगटवरील आपला संशय ईगन यानें पानेल व त्याची मित्रमंडळी यांना सांगितला. त्यावरून पिगट यास प्रतिवादीतफें साक्षीसमन्स काढण्यांत आलें. तारीख २० फेब्रुवारी १८८९ रोजी पिगट याची कमिशनपुढें साक्ष झाली. त्या प्रसंगी पानेलचा वकील सर चार्ल्स रसेल यानें पिगट यास उलट तपासणीमध्ये पापडासारखा भाजून काढिला. आपण ही पत्रें बनावट केलीं ही गोष्ट स्पष्ट नाहीं तरी पर्यायशब्दानें त्यास कबूल करावी लागली व पिंजऱ्यांतून खालीं उतरतांना त्याचा निस्तेज व घामानें डबडबलेला चेहरा पाहतांच कोर्टातील प्रत्येक मनुष्यानें खटल्याचा निकाल आपल्या मनाशीं दिला. त्या दिवसापासून पुढें खटला ऐकण्यास कोर्टांत गर्दी व्हावयाची तीही होईनाशी झाली. तारीख २६ फेब्रुवारी रोजी कोर्टांत हजर राहण्याची त्यास ताकीद होती, परंतु तो हजर झाला नाहीं. त्याचा लेखी कबुलीजबाब मात्र कोर्टांत दाखल झाला; अर्थात्च टाईम्सला सदरहु पत्रें बनावट

आहेत असें कबूल करून आपले आरोप परत ध्यावे लागले. पिगट याजवर खोटे कागदपत्र केल्याबद्दल वारंट सोडण्यांत आले. परंतु पॅरिस येथील एका खाणावळींत तो रहात होता, त्या ठिकाणी वारंट घेऊन ब्रेलिफ जाऊन घडकतांच कपडे करण्याच्या मिषानें तो आपल्या खोलींत गेला व पिस्तुलानें आपल्या डोक्यांत गोळी घालून त्यानें आत्महत्या केली. पिगट याचा सर्व जन्मच देशद्रोही व इतर अनेक प्रकारचीं अधम कृत्यें करण्यांत गेलेला असून लोकांस धमकी देऊन पैसे उकळण्याचा धंदा त्यानें जन्ममर केलेला होता. तेव्हां त्याला असें मरण आलें तें यथायोग्यच आलें; परंतु राजकीय पुढाऱ्यांवर कोणीकडून तरी गदा आणण्याची सरकारी अधिकाऱ्यांची इच्छा प्रकट होतांच देशद्रोही लोकांची पोळी कशी पिकते, चांडाळ ग्रामकंटकांस पोटापाण्याचा एक नवीन धंदा कसा उत्पन्न होतो, विशेषतः शहाणेसुरते लोकही विकारवश होऊन आपल्या शहाणपणाचें गाठोडें अशा अधमांचे हातीं देण्यास कसे तयार होतात, हे पिगटच्या या हकीकतीवरून लक्षांत येण्यासारखें आहे. दुष्ट कृत्यें करून मनुष्य ज्या प्रकारचें अजरामरत्व मिळवितो तें पिगट यास स्वचित मिळालेलें आहे.

तारीख १३ फेब्रुवारी १८९० रोजी कमिशननें आपला रिपोर्ट सादर केला. त्यांत चळवळीसंबंधाचे किरकोळ आरोप शाबीद धरले होते; परंतु 'फिनिक्सपार्कमध्ये व इतर ठिकाणी झालेल्या अत्याचाराशी पानेल वगैरे मंडळींचा आंतून संबंध होता व अत्याचारी लोकांस लॅंडलीगच्या व इतर सार्वजनिक फंडांतून पैशाची मदत ते करीत,' असा जो मुख्य आरोप होता, तो कमिशननें सर्वस्वी नाश्याबित ठरविला. तथापि, हा निकाल रीतसर प्रसिद्ध होण्यापूर्वीपासूनच पानेलवर चोहोकडून अभिनंदनाचा वर्षाव होऊं लागला होता. मोठ्यामोठ्या मेजवान्यांचे प्रसंगी त्यास आमंत्रणें येऊं लागलेलीं असून इंग्रजसमाज व लिबरल पक्षाचे मोठमोठे मुत्सद्दी यांजकडून त्याचा गौरव होऊं लागला. अशा रीतीनें सुमारे १५ वर्षांच्या कारकीर्दीत राजकीय पुढारी या नात्यानें त्यानें जी कामगिरी केली तिच्या योगानें मिळ-

लेल्या किर्तीच्या सोपानपरंपरेने तो शत्रु व मित्र यांच्या मनांत मान्यतेच्या शिखरास जाऊन पोहोचला.

मात्र त्याच्या यशाचा हा कळसच झाला. कारण, लवकरच या यशाचे न्हासास सुरुवात झाली. यापुढील त्याच्या मृत्यूपर्यंतचा काळ जरी अवघा दोन वर्षांचा होता, तरी तो फार त्रासांत व दुःखांत गेला. कारण, ता. २४ डिसेंबर १८८९ रोजी कॅप्टन ओशिया नामक आयरिश सभासदाने आपल्या बावकोवर घटस्फोटाचा दावा कोर्टांत आणून त्यामध्ये पार्नेल यास प्रतिवादी केले होते. अर्थात् पिगटच्या साक्षीनंतर लोकमताचा प्रवाह त्याला अनुकूल अशा दिशेने जितक्या जोराने वाहू लागला होता तितक्याच जोराने त्याने आता उलट खाली व खोऱ्या राजकीय आरोपामुळे सहानुभूतीचे जे माप पार्नेलच्या पदरी पडले होते ते सव्याज सव्वापटीने आता परत मिळणार हे पाहून त्याच्या शत्रूस आनंद झाला. सदरहू नवीन दाव्यांतही पार्नेल आपल्या बचावाचा प्रयत्न करील, अशी लोकांची अर्थातच अपेक्षा होती; परंतु त्याने या कार्या अखेरपर्यंत मौन स्वीकारले व कोर्टाने वादीचा दावा देवविला. तेव्हा लोक आश्चर्यचकित झाले. त्या तारखेपासून त्याच्या प्रत्येक हितशत्रूने आपल्याला उचलवेल तेवढा मोठा दगड घेऊन त्याजवर टाकण्यास सुरुवात केली. जिकडून तिकडून पार्नेल याने आयरिश पक्षाच्या पुढारीपणाचा राजीनामा द्यावा अशी मागणी करण्यांत येऊ लागली व होमरूल पक्षाचा पुढारी या नात्याने त्याच्याशी संसर्ग ठेवणे म्हणजे होमरूलच्या पवित्र कार्यास अपाय करण्यासारखे आहे असे मानभावी लोक दिमाखाने म्हणू लागले. या बाबतीत कित्येक पापभीरु लोकांच्या शंका खऱ्या मनाने घेतलेल्या होत्या व अशा लोकांमध्ये ग्लॅडस्टन हा प्रमुख होता. खासगी व सार्वजनिक वर्तनाचा संबंध जोडण्यास काही नियमित मर्यादा अर्थात असलीच पाहिजे; परंतु होमरूलसारख्या महत्त्वाच्या प्रश्नाचा व पार्नेलसारख्या प्रमुख पुढार्याचा लोकांच्या डोळ्यावर येणारा हितसंबंध गुंतला गेल्यामुळे या प्रसंगी ही मर्यादा ठराविणे स्वाभाविक-

पणें कठिण तर होतेंच; परंतु होमरूलच्या सर्व प्रकारच्या शत्रूनीं हा प्रसंग साधून एकदिलानें लगट केली व ग्लॅडस्टनसारखा सच्छील व पापभीरु मनुष्य त्याच्या हातीं मिळाल्यामुळें पानेल व त्याचबरोबर होमरूल दोन्ही रसातळास पोहोंचविण्याचें त्यांचें काम सोपें झालें. पानेल याच्या मनांत पुढारीपणाचा राजीनामा घ्यावयाचें नव्हतें. त्यास तो तीन मुख्य कारणें सांगे. आजपर्यंत त्यानें देशाची जी चाकरी केली, ती लक्षांत घेतली असतां लोकांनीं होऊन त्यास राजीनामा देण्यास सांगणें योग्य नव्हतें. कारण, राजकीय बाबतींत सारासार विचाराची पात्रता त्याजमध्ये अद्यापि होती, असें गृहित धरून चालणें जरूर होतें. दुसरें कारण असें कीं, पानेलनें राजीनामा द्यावा असें इंग्रज गृहणत होते, त्याचा अनुवाद आयरिश लोकांनीं करणें हें कमकुवतपणाचें लक्षण होतें. इंग्रजांना काय ! त्यांचें त्यांत हितच होतें. आयरिश लोकांनीं मात्र आपल्या घराचा विचार आपण नीट करावयास पाहिजे होता. तिसरें कारण असें कीं, होमरूलची चळवळ इतक्या आणीबाणीला येऊन पोहोंचलेली असल्यामुळें तिच्या चालकाचें काम अशा वेळीं एकाकडून काढून दुसऱ्यास देणें ही गोष्ट त्या चळवळीला अहिताची होती. परंतु या युक्तिवादांत खरोखर सत्य कितपत होतें व तो पानेलच्या आत्महितबुद्धीनें कितपत दूषित झाला होता, हें ठरविणें या वेळीं कठिण होतें. कसेंही असलें तरी एवढी गोष्ट निर्विवाद आहे कीं, या मुद्यावर त्याच्या अनुयायांमध्येच दोन तट झाले. घटस्फोटाच्या दाव्याचा निकाल लागल्याबरोबर त्याच्या अनुयायांचा पहिला विचार त्याला पदभ्रष्ट करूं नये असाच होता. डिलन, ओब्रायन, ओकॉनर, मॅकार्थी, हीली वगैरे सर्व दुय्यम प्रतीचे पुढारी वरील मताचे होते. परंतु लवकरच आयर्लंड व इंग्लंड या दोन्ही देशांत सद्धर्मशीलतेकरितां प्रसिद्ध असलेल्या बन्नाच लोकांनीं उचल केली व जॉन मोर्ले वगैरे लोकांमार्फत ग्लॅडस्टन याचें मन वळविण्याची व पानेल यास पदभ्रष्ट करण्याचे कामीं त्यांचेकडून पुढाकार घेण्याविषयी खट-

पट त्यांनी केली व ती सिद्धीसही गेली. ग्लॅडस्टन यानें प्रथम खासगी रीतीने खटपट करून पाहिली; परंतु तिचा उपयोग होत नाहीं असें पाहिल्यावर त्यानें आपल्या सहीवर स्टॅंडर्ड पत्रामध्ये एक पत्र प्रसिद्ध केलें. या पत्रानें आयरिश लोकांच्या मनावर विलक्षण परिणाम होऊन कच्चया मनाच्या पुष्कळ लोकांनी पगडी फिरविली. यामुळें भांडण विकोपास गेलें, ग्लॅडस्टनच्या पत्रास पार्नेल यानें ता. २९ नोव्हेंबर रोजी एक लांबलचक व जळजळीत उत्तर लिहिलें. परंतु वास्तविक पाहतां ' शेषं कोपेन पूरयेत् ' या वचनाप्रमाणें वादाचा मुख्य मुद्दा सोडून तो ग्लॅडस्टनवर व लिबरल पक्षावर विनाकारण घसरला. त्याचा परिणाम असा झाला की, ता. १ डिसेंबर रोजी पार्लमेंटच्या इमारतीतील एका बाजूस दालनांत आयरिश सभासदांची एक सभा मुद्दाम भरविण्यांत आली. अध्यक्षस्थानी पार्नेल याचीच योजना झालेली होती. एका सभासदानें ' पार्नेलच्या पुढारीपणाची मुदत संपली ' असा ठराव पुढें आणला, परंतु कांहीं औपचारिक सबबीवर पार्नेलनें तो लाथाडून टाकिला. नंतर वादग्रस्त गोष्टीचा विचार डब्लिन येथें सभा भरवून करावा, अशी सूचना आली, तीही बहुमतानें नामंजूर झाली व अखेर ' पार्नेल यास पदभ्रष्ट केल्यामुळें ग्लॅडस्टन हा आयरिश लोकांस देणार तरी काय ? हें शक्य असेल तर नकी करावें आणि मग पार्नेलच्या पुढारीपणाचा प्रश्न फिरून वादास काढावा, ' असें ठरलें. परंतु वादामध्ये दिशाभूल करण्याची ही एक युक्ति होती, इतकेंच काय तें. कारण, होमरूलसंबंधानें यापुढें आपले बेट अमुकच आहेत, ही गोष्ट ग्लॅडस्टनसाहेब उगाच वाटेच्या वाटसराला सांगावयास तयार होतील, हें शक्य नव्हतें. व कोणीकडून तरी खुंटीस गवाळें अडकवून द्यावें एवढाच पार्नेल याचा हेतु होता व तो कांहीं अंशानें सिद्धही झाला. कारण, ठरल्याप्रमाणें ग्लॅडस्टन याचें मत समजून घेण्याकरितां त्याजकडे एक डेप्युटेशनही पाठविण्यांत आलें; परंतु नवीन होमरूल बिल पुढें आणण्याची वेळ आली असतां त्यांतील कलमें योग्य वेळीं तुम्हांस कळविण्यांत येतीलच, असें मोघम आश्वासन त्यानें दिलें. नंतर वाद-

ग्रस्त प्रश्नाचा विचार करण्याकरितां आयरिश सभासदांची सभा पुन्हां भरविण्यांत आली; परंतु तींत तंटे होऊन जस्टिन मॅकार्थी व त्याजबरोबर आणखी २६ सभासद सभा सोडून निघून गेले. अशा रीतीनें पानेलचा जय झाला; परंतु या जयानें वादाचा खरा निकाल लागण्यासारखा नव्हता. व ज्या घातक अंतःकलहप्रियतेविषयीं आयरिश लोकांची ख्याति आहे, ती सर्व आर्लंडमर यापुढें दिसून येऊं लागली. डेव्हिट, डिलन वगैरे लोकांनीं यापूर्वीच पानेलचा पुढारीपणा झुगारून दिलेला होता. ज्या ज्या लोकांच्या मनांत पानेलविषयीं यत्किंचितही द्वेषबुद्धि होती, त्यांनीं या वेळीं आपला डाव सावून घेतला. आर्लंडमध्ये त्यास तरुण फीनियन लोकांचा मात्र आधार होता; व रेडमंड-सारखे कित्येक अनुयायी पानेल मरेपर्यंत त्यास सोडण्यास तयार नव्हते. यामुळे दर गांवीं पानेलच्या पक्षाचे व त्याच्या विरुद्ध पक्षाचे असे दोन तट होऊन यादवी सुरू झाली. डेव्हिटसारखे स्वतः एकवेळ फीनियन चळवळींत पडलेले लोकही पानेल हा फीनियन लोकांस उत्तेजन देतो व त्यांची मदत घेऊन बेवंदशाही माजवितो असा उघड आरोप करूं लागले. कोणाच्या हातांत कोणचा सार्वजनिक फंड आहे, तो कोण कसा खर्चतो व त्यावर ताबा कोणाचा असावा, असले व्यक्तिविषयक नवीन मुद्देही अशा वेळीं पुढें निघावयाचेच, ते निघून भांडणास पुष्टि घेऊं लागली. परंतु यापुढें एक वर्षभर अंतःकलहाचा आर्लंडांत लो बुजबुजाट होऊन गेला, त्याचें आविष्करण करण्यापेक्षां त्याजवर पांघरूण टाकलेलेंच बरें. व्यक्तिविषयक भांडणाची फार मोठी देणगी ईश्वरानें आयरिश लोकांस दिलेली आहे व तिचा उपयोग या वर्ष सव्वा वर्षांत त्यांनीं भरपूर केला एवढें सांगितलें असतां पुरें होईल. या भुदतींत पानेल यानें शेकडों ठिकाणीं जाऊन सभांतून व्याख्यान देऊन व भांडणें भांडून आपली पदभ्रष्टता टाळण्यासाठीं नुसतें जिवाचें रान केलें. परंतु विसकटलेली घडी फिरून बसण्याचा संभव फारच कमी होता. व अशा स्थितींतच त्याचा अंत झाल्यामुळे पुढें होणाऱ्या त्याच्या यातना बऱ्याच टळल्या. दगदगीनें व काळजीनें त्याचे

शरीरावर आर्घांच परिणाम झालेला होता व तारीख ३१ सप्टेंबर १८९१ रोजी तो जो अंथरुणास खिळून राहिला तो फिरून उठला नाही. तारीख १० आक्टोबर रोजी त्यास ब्रायटन येथे मृत्यु आला. त्याच्या स्नेह्यांनी त्याचा देह तारीख ३१ आक्टोबर रोजी आगबोटेत घालून डब्लिन येथे नेला व त्याच दिवशी प्रसिद्धपणे लाखों लोकांसमक्ष त्याचा दफनविधि करण्यांत आला.

पानेलच्या अंगी असलेल्या मुख्य गुणावगुणांचे दिग्दर्शन वरील हकीकतींत झालेलेच आहे. तो घरचा जमीनदार व त्याचे घराणे प्रसिद्ध असल्यामुळे सार्वजनिक कामांत त्याने पडण्याची इच्छा केल्याबरोबर त्यास पार्लमेंटचा सभासद होतां आले. तरी पण सभासद झाल्यापासून अवघ्या पांच चार वर्षांत तो एकंदर आयरिश पक्षाचा राष्ट्रीय पुढारी कसा झाला ही गोष्ट मात्र सकृद्दर्शनी आश्चर्य करण्याजोगी आहे. पानेल अत्यंत सुबुद्ध होता; तथापि वक्तृत्वगुणांच्या दृष्टीने पूर्वकालीन पुढारी ओकॉनेल अगर समकालीन पुढारी आयझॅक बट यांच्या पासंगासही तो पुरण्यासारखा नव्हता. विद्वत्ता म्हणावी तर ती त्याचे अंगी मुळीच नव्हती. कारण त्याचे शिक्षण अपुरे होते व एरवीही त्यास विद्या-व्यासंग असा मुळीच नव्हता. राजकीय पुढाऱ्यास पूर्वकालीन इतिहासाची जी माहिती लागते, तिच्या नांवाने त्याचेजवळ आंघवळ्याएवढे पूज्य होते. असे असतां आयझॅक बटसारख्या पुढाऱ्यास बाजूस सारून त्याला पुढारीपणाची जागा इतक्या लवकर पटकावितां आली, याचे कारण फक्त एकच आहे व ते हे की, पानेल याजमध्ये नवशिक्षांत इंग्रज लोकांचा द्वेष भरलेला होता व तो सार्वजनिक कामांत पडला ती वेळ अशीच काही होती की, जो कोणी इंग्रज-द्वेषा असेल त्याच्या म्हणण्यासच लोकांकडून मान मिळणे शक्य होते. किरकोळ चिह्न लोकांच्या मनांतही इंग्रजांचा द्वेष पानेलप्रमाणेच होता; परंतु सर्व प्रकारच्या आयरिश राष्ट्रीय चळवळींचे मुख्य स्थान व सर्व व्यक्तींच्या महत्त्वाचे केंद्र म्हटले म्हणजे पार्लमेंटचे सभागृह हे होते. अर्थात् ह्या ठिकाणी जो कोणी हा द्वेष व्यक्त करून दाखविण्याची छाती करील, त्याची पाठ आयरिश

लोकांनी थोपटली असती हे उघड आहे. इकडे पार्लमेंटच्या चळवळीला आय-रिश लोक जरी कंटाळून गेले होते; तरी त्या पार्लमेंटची यद्दा व तिची उघड अवहेलना करणे एवढाच काय तो उपाय त्यास राहिलेला होता. हा उपाय पानेल यास सर्वस्वी संमत होता व त्याने तो प्रथमतः घाडसाने व चातुर्याने अमलांत आणला. अशा रीतीने आपल्याच कामांत गर्क व मग्न असणाऱ्या ब्रिटिश पार्लमेंटचे तोंड त्याने खेचून आयर्लंडकडे वळविले हीच त्याची मुख्य देशसेवा होय. तो पुढे येईपर्यंत ब्रिटिश पार्लमेंटमधील लिबरल व कान्झरव्होटिव या पक्षांच्या आपमतलबी भांडणाच्या नगान्यापुढे आयरिश सभासदांच्या चळवळीची टिमकी कोणास ऐकूच जात नसे. हा नगारा कांहीं वेळ बंद पाडून उलट ही टिमकीच त्याने कांहीं काळपर्यंत जगाघ ऐकावयास लाविली, ही गोष्ट एका दृष्टीने पाहता खरोखरच फार महत्त्वाची होती. ब्रिटिश पार्लमेंटमध्ये आयरिश सभासद म्हणून कोणी असतात किंवा नसतात, अशी जी अपमानास्पद स्थिति होऊन राहिली होती ती पानेल याने घालविली व आयरिश हिताहिताच्या प्रश्नाविषयी पार्लमेंटच्या समर-भूमीवर तुंबळ रणे माजविली व प्रधानमंडळ उलथीच्यापालथी व्हावी, इतके महत्त्व पानेल याने त्या प्रश्नास कांहीं काळ आणून दिले ही गोष्ट खरोखरच कौतुक करण्यासारखी आहे यांत शंका नाही. हे सर्व घडवून आणण्यास पार्लमेंटला तुच्छ लेखणारा, गवगव्याची भीति न बाळगता उलट तो होईल तितका बराच असे मानणारा, आपल्या सभोवार आपला द्वेष करणारे व आपल्या-विषयी वाईट मत असणारे शेकडो लोक बसलेले आहेत या जाणीवेच्या योगाने खेदापेक्षा समाधानच अधिक मानणारा व आयरिश सभासदांच्या बाजारबुणग्या-वर सेनापतीप्रमाणे करडी हुकमत गाजविणारा असा-एवंगुणविशिष्ट कोणी तरी पुढारी यावेळी हवा होता व कर्मधर्मसंयोगाने पानेल या व्यक्तीमध्ये हे गुण एकवेटले होते, हीच कायती त्याच्या सर्व सुयशाची गुरुकिल्ली होय असे म्हणावे लागते. लोकनायक होण्यास त्याला बऱ्याच गोष्टी अनुकूल होत्या.

कोणतीही गोष्ट त्याच्या लक्षांत चट्दिशीं भरे. परिस्थितीचें मर्म ताडणें व तिला सर्वांत अधिक अनुकूल अशा उपायाची योजना करणें, या कर्लेत त्याचा हात-खंडाच होता. फार बोलण्याचा त्यास कंटाळा असे, यामुळें अर्थात् तो जे थोडे शब्द बोले त्यांत कांहीं विशेष व अनिर्वान्य महत्त्व आहे, असें मानण्याची संवय त्यानें लोकांस लाविली होती. त्याचे स्वतःचे विचार ठरेपर्यंत ते कोणास कळत नसत, पण तोंडातून ते बाहेर पडले म्हणजे ते वज्रलेप होत. पार्नेल याचें मन वळविण्याचा असा प्रयत्न कोणी करित नसे व केल्यास तो फारसा कोणास साधत नसे. केवळ स्वतःच्या सारासार बुद्धीनें इतरांच्या मतांस तो जो काय मान देईल तेवढाच मिळावयाचा. त्यानें नेहमीं लोकांस हुकूम करावा, त्याला हुकूम करण्याची महत्त्वाकांक्षा कोणी बाळगूं नये, अशी स्थिति त्यानें लवकरच करून सोडली. पार्लमेंटमध्ये आयरिश सभासदांचा एक गटा करून त्याला व्यक्तिशः शिस्तीचा पीळ घालून, आजपर्यंत वाऱ्यावारीं दशदिशांना भुरभुर उडणाऱ्या दोऱ्यांचें त्यानें दोरखंड बनविलें या दोरखंडाच्या काचणीची रंग ब्रिटिश पार्लमेंट सभेस जेव्हां सोसेनाशी झाली, तेव्हां मात्र थांबून मार्गें वळून पाहून, 'तुम्हाला हवें तरी काय ? तुमचा संतोष तरी कशानें होणार ?' असें आयर्लंडच्या प्रतिनिधींना विचारण्याची तिला बुद्धि झाली. हे गुण त्याच्या अंगीं नसते तर पार्नेल या नांवाचा कोणी सभासद पार्लमेंटमध्ये आहे किंवा नाही, हे इतर ग्लॅडस्टनसारख्या सभासदांच्या लक्षांतही कदाचित् आलें नसतें. कुचेष्टे-शिवाय प्रतिष्ठा वाढत नाही, ही मराठी म्हण पार्नेल यानें आयरिश राज-कारणास अक्षरशः लाविली व परिणामावरून पहातां ती उत्कृष्ट लागूही पडली.

एवढें सांगितलें असतां पार्नेलच्या महत्त्वाच्या मीमांसेविषयीं दुसरें कांहीं सांगण्याचें कारण नाही. व मौज अशी आहे कीं, एवढें सांगून झालें असतां त्याच्या महत्त्वाविषयीं सांगण्यासारखें असें शिल्लकही कांहीं उरत नाही. राज-कीय बाब सोडली असतां लोकांनीं त्यास बहुमान द्यावा अगर त्याजवर प्रीति

करावी असे गुण त्याजमध्ये बहुधा नव्हते असे म्हटले तरी चालेल. द्वेष, द्वेष; द्वेष ! या एकतारीचा एकेरी आवाज मात्र त्याच्या हृदयांत घुमत होता व या आवाजाशिवाय दुसरे कांहीं त्याला स्वतःला अथवा दुसऱ्याला ऐकू येण्यासारखे नव्हते. विद्या, कला, धर्म, नीति, परोपकार, तत्त्वज्ञान, व्यावहारिक लोकोपयोग इत्यादि बाबतींत त्याच्या मनाची फारशी गति नव्हती व असली तरी ती कोठेही फलद्रूप झाल्याचा पुरावा दिसत नाही. त्याची चरित्रे वाचणारास या एकेरी राजकारणाखेरीज समाजहितसंबंधी इतर अमुक एका गोष्टीशी त्याची सहानुभूति असावी असे दिसूनच येत नाही; व कांहीं अंशी तो मनुष्यसमाज द्वेषा होता, असेच उलट दिसून येते. या सर्व गोष्टींमुळे त्याचा देशाभिमान कोणत्या दर्जाचा होता, याविषयी त्याच्या हयातीत व त्याच्या मरणोत्तर पुष्कळ लोकांनी उघड शंका काढल्या, व चिकित्सक बुद्धीने चर्चाही केली. परंतु त्याने जे केले तेवढे त्याच्या राष्ट्रास उपयोगी पडले, ही मात्र गोष्ट निर्विवाद आहे !

ओकॉनेल व पार्नेल यांच्यामधील साधर्म्य लक्षांत ठेवण्यासारखे आहे. दोघेही मुख्यतः पार्लमेंटांत कायदेशीर असेच काम करणारे होते. आपले कार्य अखेर पार्लमेंटाच्या द्वारे व तिच्याच हातून घडून येणार असा त्यांचा भ्रंवसा होता व तेच घडवून आणण्याची त्यांची महत्त्वाकांक्षा होती. पार्लमेंट ही शत्रुपक्षाचे प्रतिनिधींनी भरलेली सभा आहे; सबब त्याजकडून आपखुषीने असे कांहीं मिळणार नाही; व याकरिता त्यांच्याशी कायद्यास धरून तो ओढून ताणूनही भांडले पाहिजे असे दोघांसही वाटे. दोघांनीही पार्लमेंट सभेला आपण भितो अगर तिचा आपणाला बाऊ वाटतो असे कधीही दाखविले नाही. तर आपणास नावे ठेवणाऱ्या, निंदा करणाऱ्या व पाण्यांत पाहणाऱ्या पांचशे सभासदांवर ते दोघेही तुटून पडत व 'लांडगेतोड' करीत. दोघांचीही इच्छाशक्ति, करारीपणा व धैर्य ही कांहीं विलक्षण होती; परंतु या दोघांमध्ये फरकही पुष्कळ होता.

ओकानेल हा अधिक बुद्धिवान् व लोकांत खरोखर मिळून मिळून काम करणारा होता. ओकानेलच्या पाठीमागे सर्व आयर्लंड असे, तथापि प्रत्यक्ष पार्लमेंटमध्ये त्याला आपल्या दरोबर मत देण्यास ३०।४० पेक्षा अधिक आयरिश सभासद सहसा मिळत नसत. परंतु पानेलच्या शब्दावरहुकूम वागण्यास व तो सांगेल तशी क्वार्डित करण्यास कमीत कमी ८० सभासद नेहमी सज्ज असत. ओकानेल आपल्या वक्तृत्वानें आयरिश लोकांस नुसता नाचवित असे, व कित्येक वेळां आपल्या मनाच्या लहरीप्रमाणें त्यांजकडून परस्पर विसंगत अशा गोष्टीही करवी. आज त्याच्या भाषणाचा ओघ राजरस्त्यानें वळला, आणि अधिकार, कायदेकानू, सनदशीर चळवळीचे मार्ग वगैरे गोष्टीविषयी तो बोलू लागला म्हणजे सर्व समाजांत राजनिष्ठेचा पूर आल्यासारखा दिसून आयरिश लोक अधिकारी लोकांचा सत्कार करून, केवळ प्रेमानें त्यांच्याशी भांडत असून मोहवतीनेच काय झिळेल तें घेतील असें वाटे. परंतु दुष्टे दिवशीं जर तो ओघ जरा निराळ्या दिशेनें वळला, म्हणजे मग समाज खळवळून जाऊन चार दोन दिवसांत बंडाचा झेंडा उभारण्यांत येणार अगर लढाईचें विगुल फुंकलें जाणार असें वाटे. पानेलचें धोरण नेहमीं एका प्रकारचें असे. पार्लमेंट अधिकारीवर्ग हे आयर्लंडचे हितशत्रु असून अडवून घेतल्याशिवाय काडीइतकेही कांहीं कधीं ते देणार नाहीत अशी त्याची पक्की खात्री असे. त्यांच्या विरुद्ध त्याची तलवार नेहमीं उपसलेली असे; तथापि कायदेशीर अगर सनदशीर मार्ग सोडून आपण कधींही कांहीं करणार नाहीं असें त्याचें ब्रीद होतें. कारण बंडाळी वगैरे करण्यास देश असावा त्या स्थितीत नाही, म्हणजे लोकांत संपत्ति, त्राण, ऐक्यवळ व भांडणास लागणारी इतर सामग्री नसून केवळ बंडाळीनें लोकांचीं दुःखें मात्र वाढतील असें त्यास वाटे. फिनीयन वगैरे लोकांशीं मिळून तो लँड लीगचें काम करी. कारण जो तो मनुष्य आपापल्या पुरता जबाबदार असतो. आपलें कर्म व कर्मफळ याचा ज्याचा तो मालक व मुखत्यार असतो असें तो म्हणे. लँडलीग ही कायदेशीर आहे, सबब तींत मिळून जो त्या

संस्येचें कार्य करील त्यास तीत घेण्यास तो काहीं प्रत्यवाय करीत नसे. ओकॉनेलचें तसें नव्हतें. बेकायदेशीर अशा कोणत्याही चळवळींत कोणी उघडपणें अगर गुप्तपणें काम करीत असला तर त्याच्याशीं ओकॉनेल हा संबंध ठेवण्यास राजी नसे व आपल्या 'रिपील' सभेंत अशा माणसांचा शिरकाव होऊं नये अशाविषयी त्याचा मोठा कटाक्ष असे. पानेलचें म्हणणें असें असे कीं, काम झाल्याशीं कारण, मग तें कोणीही करो. ओकॉनेल हा आपल्या मताप्रमाणें लोकमतास वळण लावण्याचा प्रयत्न करी, पानेल लोकमतास धरून चाले व लोकांस आपणापेक्षां बरें वाईट अधिक कळतें, त्यांस सांगायला नको असें तो म्हणे. ओकॉनेल हा पार्लमेंटसभेंत भांडणारा खरा, तरी पण होतां होईतो लिबरल पक्षास मिळून व संभाळून काम करणारा होता. पानेल यानें लिबरल पक्षास स्वतः होऊन कधीही अनुकूलता दाखविली नाही, तर आपल्या बाजूस बहुमत व्हावें म्हणून अगर आयर्लंडच्या हिताकरितां पुढें आणलेल्या विलास आयरिश लोकमत अनुकूल व्हावें म्हणून लिबरल प्रधानमंडळच त्याची खुशामत करी असें दिसे. ओकॉनेल हा पार्लमेंटमध्ये एकादे वेळेस तरी ख्यालीखुशालींत व खेळीमेळींत येई. पण पानेल हा नेहमीं रुसलेला, उद्विग्न व घाव घालण्यास इत्यार सांवरून बसलेला असा असे. ओकॉनेलला संधि मिळती तर तो प्रधानमंडळांत शिरता, अगर विशिष्ट कार्यां करितां नोकरीही धरता. एक वेळ जवळ जवळ तसा प्रसंग आलाही होता; परंतु पानेल हा जर प्रधानमंडळांतील एखादें पद स्वीकारता तर त्यास लोकांनीं बहुधा श्रेणभारच केला असता. इतकें पार्लमेंटविरुद्ध त्याच्या वेळीं आधींश लोकमत क्षुब्ध झालें होतें ! ओकॉनेलचा असा प्रयत्न असे कीं, आपल्या मताखेरीज इतर मत देशांत प्रचलित असूंच नये. पानेलचें तसें नव्हतें, तो लोकमताचा मुख्य प्रवाह तेवढा धरून बसे, मग अवांतर कोणी काहीं ज्याच्या त्याच्या मताप्रमाणें केले तर त्यांत तो मन घालीत नसे. ओकॉनेलला प्रामाणिकपणानें असें वाटे कीं, इंग्लंडचा व आयर्लंडचा संबंध राहणें यांतच आय-

लंडचे खरोखरच हित आहे. पार्नेल या बाबतीत मुळी लक्षच घालीत नसे. तो म्हणे की अमुक एक गोष्टी आयर्लंडास मिळाल्या पाहिजेत, मग त्या हा संबंध राहून मिळोत अगर त्या मिळण्यांत हा संबंध तुटण्याचा प्रसंग आला तरी हरकत नाही. ओकॉनेलच्या मताप्रमाणे 'रिपील' करणे अगर न करणे ही गोष्ट उभय राष्ट्रांच्या सलोख्याने होता होईतो व्हावी; पार्नेल म्हणे की, आयर्लंडचे स्वतंत्र पार्लमेंट इंग्लंडने बुडविले त्याअर्थी आयरिश लोकांना काय हवे व काय नको हे त्यांचे त्यांनी ठरविले पाहिजे व ते मागतील ते इंग्लंडने दिले पाहिजे. ओकॉनेल हा गुप्त मंडळ्यांचा उघड निषेध करी व त्या त्यास मनापासून आवडतही नसत. पार्नेल यासही गुप्त मंडळ्या व गुप्त वध यांचा मनापासून तिटकारा असे; परंतु त्यांचे धोरण असे असे की तो त्याजविरुद्ध मुद्दाम होऊन उघडपणे बोलत नसे. तो म्हणे ते काम सरकारचे आहे, आपले नाही. 'आयरिश लोकमताच्या पुढाऱ्यांची मदत घेतल्याशिवाय अधिकाऱ्यांस, तीनशे वर्षे अमल चालवूनही, जर शांतता राखिता येत नाही तर त्यांनी आपल्या कामाचा राजिनामा द्यावा व राज्यकारभाराचे काम या पुढाऱ्यांकडे सोपवावे. परंतु आपण अधिकार गाजविणार व त्याच्या दुष्परिणामापासून होणारा शांतताभंग वाचविण्याचा प्रयत्न करून पुढाऱ्यांनी मात्र आपणास लोकनिंदेस पात्र करून घ्यावयाचे हा न्याय कुठला ?' असे तो विचारी. ओकॉनेल याला आपण नुसता पुढारी नसून राजा आहे असे वाटे व लोकांवर निग्रहानुग्रह करण्याचा अधिकार पुढाऱ्यास येतो असे तो समजे. पार्नेलचे मत असे होते की, पुढाऱ्यांनी चळवळ करण्याचे आपले काम आपण करावे. 'जोपर्यंत अनुग्रह करण्याचे आपले हाती नाही तोपर्यंत पुढाऱ्यांनी निग्रह करण्याचे मानगडीत तरी कां पडावे ?'

पार्नेलच्या वेळी आयरिश पक्ष पार्लमेंटांत जितका प्रबल होता तितका तो पूर्वी कधीही नव्हता. १८९० साली आयरिश पक्षांत मांडणे होईपर्यंत पार्नेलने आयरिश सभासदांची अशी कांहीं विलक्षण जूट ठेविली होती की, ते सर्व मिळून

पार्लमेंटसभेस केव्हां केव्हां भारी होत, त्याच्या अनुयायांत त्यावेळीं बिगर, विलियम ओब्रायन, हॅरिंगटन, रेडमंड, टिमहिली, सेक्टन, वॅरी, मॅकार्थी, ओकॉनर, जॉन डिलन, सलिव्हन वगैरे निवडक मंडळी असत. हे बहुतेक लोक हुषार वक्ते, वाद-विवादांत पटाईत व कसलेले लेखक असे असत. ओकॉनेल हा स्वतःच कामकाजांत वाघासारखा असे, परंतु तो एकटा असल्यामुळे त्याच्या हल्ल्यांचा परिणाम केव्हां केव्हा होत नसे. परंतु पानेलच्या अनुयायांची ही टोळी मोठी कठिण होती. व तिला हल्ल्यांत यश आलें नाहीं असें सहसा कधीं होत नसे. पार्लमेंट सुरु झालें म्हणजे मग काम असो नसो, ही आयरिश मंडळी आपापल्या जागीं दबा धरून बसे, व केव्हां गनिमी काव्यानें तर केव्हां उघड एकजमावाने तोंड देऊन काय साधेल तो हात ते साधून घेत. त्यांचा पुढारी पानेल याला पार्लमेंटच्या कामकाज करण्याच्या कायद्यांतील बिगें माहीत असत, व कोठें संधि सांपडेल तेथें डाव साधण्यास तो डोळ्यांत तेल घालून टपून बसे. योग्य संधीचा इषारा मिळतांच त्याची मंडळी वादांत घुसून, केव्हां टाळ्या वाजवून, केव्हां हास्यकारक उद्गार काढून, केव्हां भाषणें करून, केव्हां पार्लमेंटचें काम थांबविण्याच्या सूचना पुढें आणून अशा रीतीनें चालत्या गाड्यास ते खीळ घालीत. पार्लमेंटमध्ये नेहमींच बहुधा वादविवाद चालावयाचा, त्यांत आयर्लंडचा संबंध नसावयाचा, व अर्थात् कोणास जय मिळाला व कोणाच, पराभव झाला याजबद्दल त्यांस काळजी करण्याचें कारण नसे. यामुळे त्यांचे अडवणुकीचें काम म्हणजे कोरडी गंमत असे. खुशाल हवें तें बोलावें, हव्या त्या सूचना आणाव्या व हवें तसें मत द्यावें. मात्र या सर्वांत एक मुख्य हेतु साधला म्हणजे त्यांचें काम झालें. तो हेतु हा कीं कोणीकडून तरी पार्लमेंटच्या कामास उशीर लागावा; अडथळा व्हावा, व अशा रीतीनें प्रधानमंडळानें त्रासून जाऊन आयरिश लोकांच्या मागण्यांकडे लक्ष द्यावें. या अडवणुकीचे कामीं ही आयरिश फौज वाटेल तेव्हां गनिमी काव्यानें भरान्या मारून नुषती भालेराई करण्यास, किंवा कंपू करून जमीन धरून चारी बाजूनीं तोंड देऊन लढाई देत देत एक एक पाऊल पुढें सरण्यास तयार असे. त्यांची कवाईत पुरी बसलेली होती व या सर्व कवाइतीचें श्रेय पानेल याजकडे होतें.

IRISH CHOW-CHOW.

—:o:—

“ A Nation’s liberty could not be meted and parcelled out in gratitude. No man could be grateful at the expense of his conscience ; no woman at the expense of her honour; no nation at the expense of its liberty.”

—H. GRATAN.

“ Mr. Gladstone said that Fenianism taught him the intensity of Irish disaffection. It taught me more and better things. It taught me the depth, the breadth, the sincerity of that love of fatherland, that misgovernment had tortured into disaffection, and misgovernment, driving men to despair, had exaggerated into revolt.”

—ISSAC BUTT.

“ Parnell appreciated the energy and earnestness of the Fenians, but turned these qualities to the account of his own movement. He did not try to weaken the force of Fenianism but he diverted it into a channel of his own choosing.”

—B. O'BRIEN.

“The Irish Union was atrocious in its principles and abominable in its means.”

—C. J. FOX.

“ I know no blacker or fouler transaction in the history of man than the making of the union between England and Ireland.”

—W. E. GLADSTONE.

“ The time has come to substitute the present political policy by one akin to that pursued by the Hungarians, by the Finns, the Poles and other peoples, in political circumstances like to ours.”

—SINN FEIN.

“ We can govern India; we cannot govern Ireland. Be it so. Then let Ireland be free. She is miserable because she is unruled.”

“ Ireland would neither resist courageously nor would she honourably submit.”

—J. A. FROUDE.

आयर्लँडचे राष्ट्रवीर

भाग २ रा

जॉन रेडमंड

जॉन रेडमंड हा पार्नेलमागूनचा पार्लमेंटमधील आयरिश पक्षाचा पुढारी होय. पार्नेलचें कर्तृत्व याचे ठिकाणीं मुळींच नव्हतें. आणि पार्नेलप्रमाणें परिस्थितीची अनुकूलताही याला मिळाली नाहीं. यामुळें आरंभापासून अखेरपर्यंत अपमान, उपहास व अपयश हींच याच्या नशिबीं आलीं.

घटस्फोटाच्या प्रकरणामुळें पार्नेल अप्रिय झाल्यापासून व विशेषतः त्याच्या मृत्यूनंतर पार्लमेंटरी पक्षांतील संघटना मोडून तो पक्ष विस्काळित झाला. ग्लॅड-स्टनचें दुसरें होमरूल बिल नापास झाल्यानंतर त्यानें वार्धक्यामुळें राजकारण सोडलें व पुढें त्याच्या लिबरल पक्षांतूनच, आयर्लंड व इंग्लंड यांचा संयोग मोडून नये एवढ्याच मुद्द्यावर, लिबरल युनिअनिस्ट (संयोगवादी) पोटपक्ष निघाला. यामुळें आयर्लंडला होमरूल देऊं नये म्हणणाऱ्या कॉन्झर्वेटिव्ह पक्षाचें पारडें अधिक जड झालें. पार्नेलला ब्रिटिश पार्लमेंटमध्ये आपला पक्ष विशेष पुढें आणतां आला याचें कारण असें होतें कीं लिबरल व कॉन्झर्वेटिव्ह हे पक्ष तेव्हां बहुधा तुल्यबल असत व लिबरल पक्ष कॉन्झर्वेटिव्ह पक्षावर सरशी करण्याकरितां आयर्लंडच्या पक्षांना उचलून धरून आयरिश सभासदांचीं मते आपल्या पक्षास मिळवूं पाही. आणि पार्नेलचा आयरिश पक्ष त्याच्या अगदीं हुकुमांत असल्यामुळें लिबरल पक्षाशीं हा सौदा करणें त्याला साधत असे. पण लिबरल पक्षांतील एक फार मोठा भाग युनियनिस्ट होऊन कॉन्झर्वेटिवांना मिळाल्यामुळें

अत्यंत हनिबल झालेला लिबरल पक्ष आयरिश पक्षास निरुपयोगी म्हणून विचारीनासा झाला. पार्नेल व ग्लॅडस्टन या दोघांच्या मृत्यूने आयरिश व लिबरल या दोन्ही पक्षांची कंत्रर खचली. कायद्यांतील खुसपटें काढून पार्नेलनें अडवणुकीचे धोरणानें ब्रिटिश सरकारास बराच त्रास दिलें होता. पण पुन्हा अशी अडवणूक कोणास करतां येणार नाहीं असे कायदे करून ब्रिटिश पार्लमेंटनें आयरिश पक्षाचें अडवणुकीचें अस्त्रही मोडून काढलें.

अशा रीतीनें दुर्बल झालेल्या आयरिश पक्षाची संघटना करण्याचा रेडमंड यानें १९०० सालापासून प्रयत्न केला. पण दहा वर्षेपर्यंत त्यास यश आलें नाहीं. १९१० सालीं हौस ऑफ लॉर्डसचें महत्त्व कमी करण्यासाठीं लिबरल पक्षास आयरिश पक्षाची जरूर वाटली. तेव्हां होमरूलचें वचन घेऊन रेडमंड यानें आपल्या पक्षाचा पाठिंबा लिबरल पक्षास दिला. पूर्वीच्या होमरूल बिलाचे वेळीं लॉर्डसनीं विरोध केला असल्यामुळे लॉर्डसचें महत्त्व कमी करण्यांत आयरिश पक्षाचें आपण चांगलेंच हित साधलें असें रेडमंड यास वाटलें. कबूल केल्याप्रमाणें लिबरल पक्षानें होमरूलची वाटाघाट सुरू केली व बिल तयार करतांना वेळोवेळीं रेडमंडचा पुष्कळच सल्ला ऐकला. या बिलाअन्वये डब्लिनमध्ये आयर्लंडचें एक पार्लमेंट स्थापन व्हावयाचें असून तें इंग्लंडच्या पार्लमेंटच्या खास नियन्त्रणाखालीं रहावयाचें होतें. पुष्कळशा वरिष्ठ नोकच्या ब्रिटिश पार्लमेंटच्या हातीं राहावयाच्या असून आर्थिक सत्ता व खजिना हींही इंग्लंडचेच स्वाधीन राहावयाचीं होती. शिवाय आयर्लंड संयुक्त राज्याचा मोठा घटक म्हणून ब्रिटिश पार्लमेंटांतही आयर्लंडचे प्रतिनिधी बसावयाचे होतेच.

रेडमंड यास हें बिल पूर्णपणें मान्य होतें. हें होमरूल बिल १९१२ च्या एप्रिलमध्ये पार्लमेंटपुढें आलें. पूर्वीच्या दोन्ही बिलांचे वेळीं इंग्लंडमधील कॉन्सर्वेटिव्ह पक्षानें विरोध केला होता. पण आतां या बिलाचे वेळीं आयर्लंडला घराब्याच अडचणी उत्पन्न झाल्या. आयर्लंडमधील अल्स्टर या उत्तरेकडील प्रांतांत मोठमोठ्या भांडवलवाल्यांची वस्ती असून ते बहुतेक प्रॉटेस्टंट

आहेत. त्यांना दक्षिण आयर्लंडच्या कॅथोलिक व गरीब लोकांच्या पार्लमेंटमध्ये अल्पमताने आपण राहिलो असतां आपला छळ होईल व आपल्या धंघावर—भांड-वलावर गदा येईल अशी भीति वाटली. या भीतीने आयर्लंडला स्वतंत्र एक पार्लमेंट घेऊन ब्रिटिश पार्लमेंटमधून फुटण्यास आम्ही तयार नाहीं असें अल्सरवाले म्हणू लागले. नुसते तोंडीं म्हणूनच ते थांबले नाहीत. अल्सरवाल्यांचा पुढारी कार्सन याने एका मोठ्या जाहीर सभेत होमरूलला कसून विरोध करून अल्सरकरतां एक स्वतंत्र राज्यघटना तयार केली व ब्रिटिश सरकारने आयर्लंडला होमरूल दिलेंच तर ब्रिटिश पार्लमेंटचा हुकुम धाब्यावर वसवून आम्ही अल्सरमध्ये आपले स्वतंत्र राज्य स्थापू अशी त्यानें ब्रिटिशपार्लमेंटला उघड धमकी दिली आणि जरूर तर ब्रिटिशांशीं लढूनही या नव्या राज्याचें रक्षण करण्याकरितां कार्सन याने स्वयंसेवक दले उभारून परदेशांतून भरपूर दारू-गोळा व शस्त्रेही आणवून ठेविलीं; या स्वयंसेवकांच्या कवाडती अल्सर प्रांतांत उघडपणे सुरू झाल्या. अल्सरवाले होमरूलच नको असें एकीकडून म्हणत असतां बहुतेक अथवा संपूर्ण स्वायत्तता मागणारे जे सिनफेन, रिपब्लिकन, मजूर वगैरे पक्ष दक्षिण आयर्लंडांत प्रबळ होत होते त्यांनीं पार्लमेंटांत रेडमंडच्या शिफारशीनें आलेले अर्धेवोबडे नकली स्वराज्य आम्हांस नको म्हणून त्याचा व रेडमंडचा धिःकार केला. सामान्य जनतेचे रेडमंड यास पाठबळ होते. पण अल्सर पक्षास आयरिश होमरूलचे शत्रू असलेल्या कॉन्सर्वेटिवांचा उघड पाठिंबा असल्यामुळे लिबरल पक्षास होमरूल विलाचे कामीं यश येईना. अल्सरला व दक्षिण आयर्लंडला वेगळीं वेगळीं पार्लमेंटे देऊन भांडण मिटविण्याची शकल निघाली. पण आयर्लंडचीं शकले होणे ठीक नाहीं म्हणून रेडमंडनें ती कल्पना झिडकारीली. लॉर्डची सत्ता कमी करण्याकरितां १९११ सालीं जो पार्लमेंट अँक्ट झाला होता त्यांत एक कलम असें होते कीं 'लॉर्ड्स सभेला तिनें वाटल्यास एखादे बिल दोन वर्षेपर्यंत पुनः पुनः फेटाळावे व नंतरही तें कॉमन्सनीं पास केल्यास मात्र लॉर्डच्या हरकतीस न जुमानतां

सदर विलाचा अंमल व्हावा. या सवलतीचा फायदा या वेळीं घ्यावयाचें ठरवून निदान कालहरण करण्याकरितां आयरिश स्वराज्याचे शत्रु हौस ऑफ लॉर्डस् यांनीं १९१२ सालचें होमरूल बिल आपल्या अधिकाराच्या जोरावर दोन वर्षे लोळविलें. अशाप्रकारें तिसऱ्यांदा होमरूल बिल पुढें येऊन पुन्हा तें कुजत पडलेलें पाहून रेडमंडचे अनुयायीही कंटाळल्यासारखे झाले.

१९१४ सालीं युरोपांत महायुद्ध सुरू होऊन इंग्लंडला त्यांत पडावें लागलें. इंग्लंडला या वेळीं सर्व पक्षांच्या ऐक्याची अत्यंत गरज होती. व तशी विनंति इंग्लंडचे परराष्ट्रमंत्री एडवर्ड ग्रे यांनीं पार्लमेंटमध्ये केली असतां रेडमंड यानें उठून आयर्लंडतर्फें “ साम्राज्याच्या या संकटप्रसंगीं आयर्लंड सर्व वैरभाव विसरून साम्राज्यास मदत करील, आयर्लंडांतून सर्व सैन्य रणांगणावर गेल्यास आयर्लंडचे सुपुत्र आपल्या किनाऱ्याचें रक्षण जर्मनी-विरुद्ध स्वतः शस्त्रें घेऊन व प्राण अर्पून करतील ” अशी ग्वाही दिली. या औदार्याबद्दल रेडमंडची इंग्रजांनीं वाहवा केली खरी, पण याचा आयर्लंडावर भलताच परिणाम झाला. दक्षिण आयर्लंडास खूष करण्याकरितां लिबरल प्रधान मंडळानें होमरूल बिल कसेंयसें पास करून घेतलें. पण इकडे अल्स्टरवाल्यांना खूप करण्याकरितां या होमरूलची बजावणी युद्धसमाप्तीपर्यंत तहकूब करून वर अल्स्टरवाल्यांना हव्या असतील अशा दुरुस्त्याही त्यांत करूं असें अल्स्टरवाल्यांना आश्वासन दिलें. एका हातानें आज देऊं करून दुसऱ्या हातानें उघां परत घेण्याच्या प्रधान मंडळाच्या या वर्तनांतील फसवाफसवी साध्या डोळ्यालाही दिसण्याइतकी उघड होती. यामुळें होमरूल हवें म्हणणारी मवाळ आयरिश जनताही चिडून गेली व रेडमंड यानें आयर्लंडला न विचारतां इंग्लंडला मदतीचें आश्वासन दिलें याबद्दल जहाल पक्षानें त्यास दोष दिला. सिनफेन, प्रजासत्ताक वगैरे हे जहाल पक्ष पाहिल्यापासूनच सनदशीर पार्लमेंटरी चळवळीविरुद्ध असून रेडमंडची व त्याच्या पक्षाची निंदा व थड्या करीत. त्यांत आतां सर्व जनताही हळूं हळूं सामील होऊं लागली. देशांत स्वातंत्र्याचें

व इंग्रजविरोधी वातावरण रोज बळावत होतें. अल्स्टरचें पाहून सिनफेन व प्रजासत्ताक पक्षानेंही स्वयंसेवक दळें उभारलीं होती. हीं दळें उभारण्याचे कार्मी रेडमंडनें काडीइतकेंही सहाय केलें नव्हतें. पण या स्वयंसेनकांनीं आतां इंग्लंडला मदत करावी असें रेडमंड म्हणूं लागला. या पथकांच्या कार्यकारी मंडळांत रेडमंडनें आपलीं माणसें घुसडण्याचा प्रयत्न केला. त्यांत त्यास थोडें यशही आलें. इंग्लंडला युद्धांत मदत करावी असें लोकमत अजून बरेंच होतें व पुष्कळसें स्वयंसेवक युद्धावर गेलेही. पण याच सुमारास म्हणजे १९१६ च्या इस्टर सणांत प्रजासत्ताक पक्षानें बंड उभारून इंग्लंडबद्दल आयरिश लोकांस वाटणाऱ्या राजनिष्ठेस अखेरची आग लावून दिली. बंडामुळें रेडमंडच्या अंतः-करणास फार मोठा धक्का बसला. आयर्लंडला यापुढें आशा नाहीं म्हणून तो निराश झाला. बंडानंतर सरकारानें धारण केलेल्या क्रूर वृत्तीनें बंडखोरांबद्दल लोकांत सहानुभूति वाढून रेडमंडच्या साम्राज्यवादी पक्षाबद्दल लोक तिटकारा दाखवूं लागले. लोकांतील त्याचें वजन गेल्यामुळें ब्रिटिश पतेंही त्याच्या कम-कुवतपणाबद्दल त्याची निंदा करूं लागली. आयर्लंडांत लष्करी अमलाचा जुलूम होऊं लागला म्हणून १९१६ च्या आक्टोबरमध्ये “ युरोपांत ज्या तत्वा-करतां तुम्ही लढतां त्याचिच आयर्लंडमध्ये तुम्ही पायमल्ली करतां” असा पार्ल-मेंटमध्ये रेडमंडनें सरकारावर निंदाव्यंजक ठराव आणला. तो अर्थातच नापास झाला. पुढील सालीं आम्ही अडवणुकीचें धोरण स्वीकारूं अशी त्यानें सरका-राला धमकी दिली. पण याच्या मार्गे अयरिश राष्ट्र नाहीं हें इंग्लंडला माहीत होतें; यामुळें त्याचें हसें मात्र झालें. लॉर्ड जॉर्जच्या सांगण्यावरून त्यानें एक सर्वपक्षीय परिषद भरवून आयर्लंड-इंग्लंडचा झगडा मिटविण्याचा प्रयत्न केला. पण एकीकडून अल्स्टरवाले व दुसरीकडून सिनफेनर्स यांनीं हा प्रयत्न हाणून पडला. स्वदेशावर रोज एकेक नव्या येणाऱ्या संकटांनीं रेडमंडचा धीर खचला. अल्स्टरचा हट्ट, सिनफेनर्सची स्वातंत्र्याची रोज वाढणारी चळवळ व इंग्लंडची बेफिकिरी आणि लपंडाव या सर्व गोष्टी पाहून

निराशेने त्याचे अंतःकरण भंगले. सिनफेनर्स रोज अत्याचार करुं लागलेले पाहून प्रधानमंडळाने सर्व आयर्लंडभर लष्करी अंमल सुरु करण्याचा निश्चय केला व ६ मार्च १९१८ रोजी टिप्परेरी कौंटी लष्करी अमलाखाली म्हणून जाहीर करण्यांत आला. याच दिवशी रेडमंड याचे देहावसान होऊन लष्करी अमलांत पुढे झालेले अनर्थ पाहण्याचे त्याचे दुर्दैव टळले. रेडमंड हा अतीशय आशावादी व यत्नवादी देशभक्त होता. १९१६ सालच्या संयुक्त प्रधानमंडळांत त्यास जागा देण्यांत आली असता इंग्लंड आयर्लंडला योग्य दर्जास चढवीत नाही म्हणून त्याने हा वैयक्तिक सन्मान नाकारला, यांत त्याचे नीतिधैर्य चांगलेच प्रगट झाले. पण लोकमताचा ओघ व परकी सरकारचा स्वभाव अजमावून तो वागला असता तर त्याचा त्याच्या देशास अधिक उपयोग झाला असता.

आर्थर ग्रिफिथ

विस्तारान्त्या शतकाच्या आरंभीं सुरु होऊन अवध्या १८ वर्षांत ज्या चळवळीची कीर्ति व स्फूर्ति जगाच्या अगदीं दूरदूरच्या कोना-कोपऱ्यांपर्यंत जाऊन पोचली व ज्या चळवळीनें युरोप खंडांतील यहायुद्धांत विजयी ठरलेल्या इंग्लंडला आयर्लंडसारख्या चिमुकल्या व परतंत्र राष्ट्रापुढें नमते घ्यावयास लाविलें त्या यशस्वी सिनफेन चळवळीचा जनक, चालक व जीवन-दाता या नात्यानें आर्थर ग्रिफिथ याची योग्यता एकंदर आयर्लंडच्या इतिहासांत फार मोठी आहे.

आर्थर ग्रिफिथ याचा जन्म १८७२ त झाला. तो विद्यार्थी असतां पार्नेल-ची चळवळ जोरांत होती. त्या वेळीं पार्नेलच्या तडफदार धोरणाचा त्याच्या मनावर फार चांगला परिणाम होऊन त्याला पार्नेल प्रमाणेंच इंग्रजाबद्दल तीव्र द्वेष वाटूं लागला व त्याची आयरिश राजकारणावर भक्ति जडली. घरची अतीशय गरीबी असल्यामुळे प्रथम तो एका छापखान्यांत नोकरी करून आपला चारितार्थ चालवूं लागला. पार्नेलच्या घटस्फोटाच्या प्रकरणांत धार्मिक पुरोहितांनीं त्यास धर्मभ्रष्ट ठरवून त्याजकडून राजकीय पुढारीपण काढून घेण्याची खटपट चालविली असतां ग्रिफिथ पुरोहितांचे विरुद्ध पार्नेल पक्षास मिळाला होता. पण तत्कालीन राजकीय पक्षांतील व्यक्तिद्वेष व घाणेरडीं कारस्थानें पाहून त्या वेळच्या बहुतेक तरुणाप्रमाणें ग्रिफिथचेंही मन विटल्यासारखें झालें. पुढें त्याची नोकरी सुटली व देशांत काम मिळेना म्हणून उद्योग पाहाण्याकरितां १८९६ चे सुमारास तो दक्षिण आफ्रिकेस गेला.

दक्षिण आफ्रिकेत असतां त्यांच्या इंग्रजद्वेषात व स्वदेशाभिमानात पुष्कळच उत्तेजन मिळालें. दक्षिण आफ्रिकेत त्या वेळीं बोअर लोक इंग्रजांविरुद्ध असंतुष्ट झाले असून, असे कांहीं असंतुष्ट लोक ग्रिफिथच्या मित्रमंडळींत होते. एके दिवशीं एका दिवाणखान्यांत दक्षिण आफ्रिकेतील इंग्रजांची बोअर लोकां-विरुद्ध एक सभा भरली असतां ग्रिफिथ हा आपल्या जॉन मॅक्वार्ड नामक स्नेह्यासह व्यासपीठावर चढला. तेथें इंग्रजांचें 'यूनियन जॅक' निशाण उभें केले होते. त्याकडे पाहून सभेंत असणाऱ्या कांहीं आयरिश लोकांस (हे इंग्रजी बोलणारे असल्यानें त्यांना दक्षिण आफ्रिकेत इंग्रज म्हणूनच ओळखीत) "हें यूनियन जॅक पाहून गेलीं शंभर वर्षे आयर्लंडमध्ये चालू असणाऱ्या रक्तपात व अराजकता यांची तुम्हांस आठवण होत नाही काय?" असा ग्रिफिथनें करडा सवाल केला व सर्वासमक्ष तेथल्या तेथें त्यानें आपल्या हातानें त्या यूनियन जॅकच्या फाडून फाडून चिंधड्या केल्या.

स्वदेशावाहेर मनास चैन पडेना म्हणून १८९९ चे सुमारास ग्रिफिथ आयर्लंडास परत आला. यावेळीं आयरिश राजकारणास एक निराळाच रंग चढूं पहात होता. प्रथम पार्नेल व नंतर ग्लॅडस्टन यांच्या मृत्यूनें आयरिश पक्ष ब्रिटिश पार्लमेंटांत व आयर्लंडांतही निस्तेज झाला असून सनद-शीर चळवळींचें अगदीं अखेरचें अडवणुकीचें शस्त्रही वापरून वाया गेल्या-मुळें राजकारणाचा एकादा नवा मार्ग निघण्याविषयीं जनतेंत आकांक्षा उत्पन्न होऊं लागली होती. १८९३ सालीं गॅलिक लीग नामक एक संस्था स्थापिली गेली होती. तिच्या द्वारां आयर्लंडच्या स्वतंत्र राष्ट्रीयत्वाचें पुनरुज्जीवन करण्याची चळवळ मोठ्या जोमानें चालू झाली. ही संस्था राजकारणापासून अत्यंत अलिप्त ठेवण्याचें धोरण चालकांनीं स्वीकारल्यामुळें सरकारला ही संस्था अनिष्ट वाटत असूनही तिचा नाश करतां येईना. आणि राजकारण वगळून-ही इतर क्षेत्रांत या संस्थेस करण्यासारखें काम पुष्कळच होतें.

इ. स. १८०० सालीं आयर्लंडची पार्लमेंट मोडून इंग्लिश पार्लमेंटांत सामील केल्यानंतर आयर्लंडला राजकीय पारतंत्र्य आलें खरें. पण यानें झालेल्या राजकीय नुकसानापेक्षां आयर्लंडचें जें सांस्कृतिक नुकसान झालें तें फारच घातक होतें. पार्लमेंटांच्या 'संयोगा'पूर्वीं सर्व आयर्लंडभर आयर्लंडची राष्ट्र-भाषा-गॅलिक भाषा-बोलली जात होती. त्या भाषेंत त्यांच्या प्राचीन वीरांच्या कथा, पोवाडे, प्रेम व भाक्ति यांनीं भरलेलीं पुराणें होती. यामुळें प्रतिकूल कायदे अस्तित्वांत असूनही आयर्लंडला आपल्या स्वतंत्र राष्ट्रीयत्वाची स्वतंत्र संस्कृतीची जाणीव ठेवतां आली होती. पण आयरिश पार्लमेंट इंग्लंडांत गेल्यावर आयर्लंडमध्ये इंग्रजी भाषेला महत्त्व येऊं लागलें. इंग्रजी खेरीज ज्या इतर भाषा त्या अडाणी भाषा अशी इंग्रजांची समजूत असल्यामुळ त्यांनीं आयर्लंडांत इंग्रजी शिक्षणाच्या शाळा घातल्या. तेथें इंग्रजी भाषा, इंग्रजी इतिहास इंग्रजी विचार यांचेंच शिक्षण मिळत गेल्यानें व विद्वत्तेनें पुढें येण्यास इंग्रजी भाषा हेंच प्रमुख साधन झाल्यानें बुद्धिमान वर्ग आयरिश भाषा, आयरिश विचार व इतिहास यांस पारखा झाला. जगांतली इतर भागांतही आयरिश लोकांस इंग्रजी बोलण्यामुळें इंग्लिशमेन असेंच समजण्यांत येऊं लागलें. स्वतंत्र राष्ट्रीयत्वाचा प्रत्यही होत चाललेला हा न्हास देशभक्तांच्या नजरेस येण्यास १३ वर्षे जावीं लागलीं. हा न्हास थांबविण्याकरितां गॅलिक लीग या संस्थेनें १८९३ पासून जोमानें व पद्धतशीर यत्न सुरुं केला. राजकीय अथवा धार्मिक पक्षभेदांत सामील न होतां आयर्लंडच्या संस्कृतीचा उद्धार करून आयरिश लोकांत स्वतंत्र राष्ट्रीयत्वाचा अहंकार उत्पन्न करणें हें या संस्थेनें आपलें ध्येय ठराविलें. आयरिश भाषेचा उद्धार हें कार्य या संस्थेनें प्रथम हातीं घेतलें. व अनुषंगानें आयरिश कला, आयरिश संगीत, आयरिश उद्योगधंदे यांचाही उद्धार करण्याचे प्रयत्न या संस्थेनें केले. सर्व आयर्लंडभर या संस्थेनें आपली चळवळ पसरविली. पुरोहितांच्या भुलथापांविरुद्ध समाजास जागृत करणें, तसेंच अधिकाऱ्यांच्या जुलमाविरुद्ध कडक टीका करणें हीं कार्येही या संस्थेनें केलीं.

आयरिश लोकांचें ऐहिक हित साधावें व आपणास स्वतंत्र राष्ट्रीयत्व आहे असें मतपरिवर्तन व्हावें या दोन गोष्टींवर या चळवळीचा मुख्य भर होता. प्रत्यक्ष राजकारणांत या गॅलिक लीगनें भाग घेतला नाहीं खरा, पण स्वतंत्र राष्ट्रीय-त्वाची भावना उदित करून या संस्थेनें जनतेच्या आकांक्षेचें क्षितिज विस्तृत केलें व सर्व देशाचा दृष्टिकोनच बदलून टाकला. स्वातंत्र्यप्रेमाचा जो फार मोठा वृक्ष पुढील वीस वर्षांत जोरानें फोफावला त्याचीं बीजे या संस्थेनेंच लोकांच्या अंतःकरणांत पेरून ठेविलीं होतीं आणि हें ओळखूनच पुढें झालेल्या ईस्टरच्या वंडांतील प्रसिद्ध पुढारी व नामांकित लेखक पॅट्रिक पीयर्स यानें या संस्थेसंबंधीं 'क्रांतिकारक विचार उत्पन्न करणाऱ्या सर्व संस्थांमध्ये गॅलिक लीगचा नंबर पहिला लागेल' असा आपला अभिप्राय देऊन ठेविला आहे. आर्थर ग्रिफिथ राजकारणप्रेमी असून गॅलिक लीग राजकारणापासून फटकून वागणारी असल्यामुळें आफ्रिकेंतून आयर्लंडला परत आल्यावर तो लीगला मिलाला नाहीं. पण गॅलिक लीगनें उत्पन्न केलेल्या वातावरणाचा परिणाम त्याच्या अंतःकरणावर व्हायचा तो झालाच. देशांत स्वत्वाची जाणीव उत्पन्न करून स्वावलंबनाच्या मार्गानें राष्ट्राचा उद्धार करतां येईल असे विचार त्याचे मनांत घोळूं लागले व याच वातावरणामुळें त्याच्या मनांत पुढें सिनफेन तच्चाची प्रेरणा झाली.

इ. स. १८९८ सालीं बुल्फटोनच्या वंडास शंभर वर्षे पूर्ण झाल्यामुळें सदर वंडाचा शतसांवत्सरिक उत्सव सर्व आयर्लंडांत मोठ्या थाटानें साजरा झाला. यावेळीं स्वातंत्र्यप्रेमाची जी एक लाट उसळली ती टिकविण्याकरितां पुढाऱ्यांनीं 'अष्ट्याणव-संघ' नांवाचे संघ चोहोंकडे स्थापन केले व मतप्रचारा-करितां 'युनायटेड आयरिशमन' पब्लिशिंग कंपनी स्थापन होऊन 'युनायटेड आयरिशमन' या नांवाचें एक साप्ताहिक वर्तमानपत्र आर्थर ग्रिफिथ याचे संपादकत्वाखालीं चालू झालें. १८४८ सालीं मिकेल याचें याच नांवाचें एक पत्र चालू होतें. अत्यंत कायदेशीरपासून अत्यंत बेकायदेशीर-

पर्यंत कोणत्याही एक किंवा मिश्र मार्गाने देश स्वतंत्र करणे हे मिकेलचे ब्रिदि असून त्याच्याच पत्राचे नांव आपल्या पत्रास घेण्यांत त्याच्या धोरणाची सूचना देण्याचा चालकांचा एक हेतू होता.

वर्तमानपत्राच्या नांवावरून आगाऊ सूचित केलेले अथवा झालेले धोरण असे व्यापक असले तरी पत्र सुरु झाल्यावर ग्रिफिथ याने आपल्या राजकीय धोरणाच्या मर्यादा हळूहळू जाहीर केल्या. ब्रिटिश पार्लमेंटांत बसून राजकारण करण्याच्या तो अगदीच विरुद्ध होता. “ शंभर वर्षे ब्रिटिश पार्लमेंटमध्ये बसून आपण काय मिळविले ? आमची लोकसंख्या घटून चालली, आमचे दारिद्र्य वाढले व कर मात्र पूर्वीच्या दहापट वाढला आहे. आमच्या हितसंबंधास जेथे काडीचेही महत्त्व मिळत नाही त्या पार्लमेंटांत यापुढे बसायचे नाही; त्यास आपली मदत घायची नाही असे वागण्यानेच युरोपांत आयर्लंडचा दर्जा वाढेल. होमरूलचे बिल दोन वेळ फेटाळले गेल्यावर आयरिश सभासदांत कांही पाणी असते तर त्यांनी यापुढे कोणीही आयरिशाने ब्रिटिश पार्लमेंटांत बसू नये असे सांगितले असते. कारण आयरिश सभासदांनी ब्रिटिश पार्लमेंटांत बसणे म्हणजे पैशाचा व कालाचा अपव्यय असून त्यांत स्वराष्ट्राचा अधःपात आहे...” अशा प्रकारची टीका तो रेडमंड पक्षाविरुद्ध करू लागला. पार्लमेंटरी सनदशीर चळवळीस ग्रिफिथ विरुद्ध होता, तसाच उलट तो प्रजासत्ताक पक्षाच्याही विरुद्ध होता. पूर्वी एके काळी ‘ आयरिश प्रजासत्ताक बंधु समाजाचा ’ ग्रिफिथ सभासद असला तरी या समाजाचे ध्येय संपूर्ण स्वातंत्र्य व साधन सशस्त्र प्रतिकार : ही त्यांस अप्रयोजक वाटू लागल्या, मुळे सदर बंधुसमाजांतून त्याने आपले नांव काढून घेतले. प्रजासत्ताकाच्या लेख ‘ युनायटेड आयरिशमन ’ मध्ये पुष्कळ वेत व त्यांत त्यांच्या मताचे उघड प्रतिपादन असे. पण हे लेख आपल्या पत्रांत छापण्यांत ग्रिफिथचा उद्देश पार्लमेंटरी राजकारणावरून लोकांचे मन उडवून स्वावलंबनाकडे वेधावे एवढाच होता. जुन्या परावलंबी-इंग्रजावलंबी पंथावर कडक टीका करून स्वावलंबनाकडे लोकांचे

चित्त लावणे एवढेच शैक्षणिक काम ग्रिफिथ यास आरंभी करावयाचे होते. 'आठ्याणव क्लब' हे स्वातंत्र्यवाद्यांचे होते. त्या संघर्षी लिहितांना ग्रिफिथ लिहितो, "जुन्या लोकांच्या राजकारणाने राष्ट्रची नीतिमत्ता खालावली आहे, ती या क्लबांच्या शिक्षणाने वाढून राष्ट्रीय बाणा देशांत उत्पन्न होईल. या क्लबाच्या चळवळीने आत्मविश्वास वाढत आहे. अशा आत्मविश्वासाशिवाय कोणतेही राष्ट्र कधीच वर येणार नाही. आणि आमचे भवितव्य तरुणांवर अवलंबून असून त्यांना शिकवण्याचे व तयार करण्याचे काम हे क्लब करीत आहेत, या दृष्टीने आम्ही त्यांकडे पहातो." पण या क्लबांचे संपूर्ण स्वातंत्र्याचे ध्येय त्यास मान्य नव्हते. इंग्लंडसारख्या बलशाली राष्ट्राशी सशस्त्र युद्धास उभे रहाण्याचा विचार त्याला कधीच पटला नाही. एका बाजूस बोलघेवडे पार्लमेंटवाले व दुसऱ्या बाजूस शस्त्रवादी प्रजासत्तावाले या दोहोंमधला व दोहोंहून भिन्न असा स्वथः ग्रिफिथचा पंथ होता. ग्रिफिथ आपल्या पंथास 'सनदशीर' पंथ म्हणत असे. १७८२ साली आयर्लंडच्या पार्लमेंटास सर्वाधिकार दिल्यावर आयर्लंडच्या मनांत संशयाचा किंतू न रहावा म्हणून १७८३ साली ब्रिटिश पार्लमेंटने 'रेनन्सिएशन ऍक्ट' नांवाचा कायदा केला व त्यायोगे 'यापुढे ब्रिटिश पार्लमेंटला आयर्लंडला बंधनकारक असा कोणताही कायदा करण्याचा हक्क नाही' असे इंग्लंडने स्वतःस कायद्याने बांधून घेतले. ग्रिफिथ म्हणे की, आयर्लंड ही स्वरी आणि कायमची सनद मिळाली आहे. ती केव्हांही अभंग आहे. पिट व कॅसले यांनी आयरिश पार्लमेंट मोडली यांत त्यांनीच आपल्या पार्लमेंटचा कायदा मोडला. पण त्यांनी कायदा मोडला म्हणून १७८३ साली आयर्लंडला मिळालेला अधिकार नष्ट होऊ शकत नाही. या तर्कशुद्ध विचारसरणीने तो आपला पंथच स्वरा सनदशीर आहे असे म्हणून पिटच्या अन्यायास शरण जाणाऱ्या पार्लमेंटरी पक्षास तो नेमळट मार्गाचे ठरवी. आपले पार्लमेंट पिटने वेकायदा मोडले असल्याने ते परत स्थापण्याचा आपला हक्क आहे असे सांगून तो स्वावलंबनाचा

उपदेश करुं लागला. ग्रिफिथ लिहितो, “ आपली दृष्टी लंडनकडून परत फिरवून स्वदेशांत स्थिर करा. तुम्ही स्वतंत्र आहांच; तशी कृति करा म्हणजे झालें. ब्रिटिश पार्लमेंटला प्रतिनिधी न पाठवाल तर तुहांला कोण सक्ती करणार आहे? आपली राष्ट्रीय सभा स्थापा. तिचे हुकुम माना. तुम्ही इंग्रजी बोललेंच पाहिजे किंवा इंग्रजी शिकलेंच पाहिजे असें मुळींच नाही. इंग्रजांच्या कोर्टांत न जातां आपलीं कोर्टे स्थापा. इंग्रजांचा माल घेऊं नका. आपलीं व्यापारी जहाजे बांधून त्यांतून मालाची नेआण करा. सारांश सर्वथैव स्वदेशी व्हा म्हणजे स्वातंत्र्य तुमचेंच आहे.” सारांश स्वावलंबन अथवा आत्मोद्धार हेंच या नवीन पंथाचें रहस्य होतें.

गॅलिक लीगशींही ग्रिफिथचें पटलें नाहीं, प्राचीन संस्कृतीवर ‘ फाजील ’ भर, आयरिश भाषेचा ‘ फाजील ’ अभिमान आणि राजकारणाचें माल वावडें, यानें लोक सनातनाग्रही, हट्टी व परकीयांचा नेहमींच द्वेष करणारे असे होतील असें तो म्हणे. तेव्हां प्रातिनिधिक बंधुसमाज अथवा गॅलिक लीग अशा जुन्या संस्थांकडून आपल्या या नवीन पंथाचा प्रसार होणें शक्य नाहीं हें ग्रिफिथ यास दिसून येऊं लागलें. म्हणून त्यानें १९०० च्या ऑक्टोबरांत आपल्या अनुयायांसह गॉल्ससंघ (Cumannan Gaedhal) नांवाचा एक संघ स्थापन केला. या संघाचें कामही प्रथम प्रथम निवळ शैक्षणिक असेंच होतें. पण १९०२ मध्ये या संघाच्या त्रितीय वार्षिक परिषदेमध्ये अध्यक्ष या नात्यानें ग्रिफिथ यानें जें भाषण केलें त्यांत त्यानें आपल्या स्वावलंबी पंथाचा पुकारा केला.

ग्रिफिथनें प्रतिपादिलेल्या प्रकारचा स्वावलंबनचा मार्ग हंगेरीनें ऑस्ट्रिया-विरुद्ध १८६७-६८ सालीं आक्रमिला होता, तो इतिहास त्यानें ‘हंगेरीचा पुनरुद्धार’ व ‘या धोरणाची बजावणी’ या प्रसिद्ध लेखमाला आपल्या पत्रांत लिहून त्यानें आयर्लंडला शिकविला. व या इतिहासाच्या आधारावर आपलें राजकीय धोरण उभारलें. ग्रिफिथच्या या स्वावलंबी धोरणास हंगेरियन पॅलिसी असें

मूळचें नांव असून या धोरणाचें आयर्लंडला प्रिय वाटणारें आयरिश भाषेंतील जगप्रसिद्ध नांव 'सिनफेन' असें आहे. 'सिनफेन' म्हणजे 'आमचे आम्ही'; 'आमचें आम्ही पाहून घेऊं, इंग्लंडनें आमच्या कारभारांत हात घालतां कामा नये,' असा 'सिनफेन' या नांवावरून बोध घ्यावयाचा.

नवीन स्थापलेल्या गॉल्स संघाचें स्वरूप केवळ नव्हे तरी बरेंचें शैक्षणिक असल्यानें राजकीय चळवळीचा जोर वाढूं लागल्यावर निवळ राजकीय कार्य करण्याकरितां नवी संस्था हवी असें वाढूं लागलें. तेव्हां कारितां 'नॅशनल कौन्सिल' नांवाची संस्था एडवर्ड मार्टिन याचे अध्यक्षतेखाली २८ मोव्हेंबर १९०५ रोजी स्थापन करण्यांत आली व तिचें स्वावलंबन हें धोरण ठरविण्यांत आलें. पुढें राटुंडा येथें भरलेल्या सभेचे वेळीं ३०० माणसांचें एक सरकार आपण स्थापन करून सर्व स्थानिक स्वराज्य संस्थांची या सरकारास मान्यता मिळाविण्याबद्दल खटपट करावी अशी आपली कल्पना ग्रिफिथनें मांडली. या दिवसापासून सिनफेन चळवळीला व पक्षाला राजकीय चळवळ व पक्ष म्हणून जाहीर मान्यता मिळू लागली.

'युनायटेड आयरिशमन' पत्राचा संपादक या नात्यानें ग्रिफिथ यानें फार कौशल्यानें काम केलें. मार्च ४, १८९९ पासून एप्रिल १४, १९०६ पर्यंत हें पत्र चाललें. दरम्यान तेवीसदां पोस्टांतच पत्र जप्त केलें गेलें व तीनदां जाहीरपणें पत्र सरकारजमा झालें. ग्रिफिथनें या पत्रांत सिनफेन चळवळीचा उत्कृष्ट पुरस्कार व प्रसार केला. त्याची स्वतांची लेखनशैली जोरदार असून इंग्रजी भाषेवर त्याचें मोठेंच प्रभुत्व होतें. पहिल्यानें कांहीं दिवस बुइल्यम रूने लिहीत असे. पण पुढें १९०१ मध्ये तो मेल्यावर ग्रिफिथ सर्व संपादकीय मजकूर लिहूं लागला. संपादकीयाखेरीज इतर नामांकित लेखकांचे विविध विषयांवरील लेख या पत्रांत येत असत. स्वदेशी धंदे, संगीत, खेळ यावर चर्चा येई. आयर्लंडची खनिज संपत्ति, कालवे, रेलवे, दशांतर वगैरे विषयावर मुद्देसूद व माहितीपूर्ण लेख या पत्रांत येत. तसेंच जॉन मिकेलेच्या लेखांतील

उतारे व आयरिश पुराणांतील गोष्टीही यांत प्रसिद्ध होत. काव्ये, नाटके वगैरे-
वर टीका-लेख येत, युरोपियन राजकारणाचाही एक स्वतंत्र रकाना असे.
हे सर्व लेखक निर्वेतन लिहित. कारण ग्रिफिथलाच खुद्द फार थोडे वेतन मिळे.
पण अशा मोठ्या योग्यतेच्या व काटकसरीने चालविलेल्या पत्राचे सुद्धा अखेर
पैशापार्या दिवाळे वाजले. जहाल लेखनावद्दल छापखानदारास दोनतीनदां धमक्या
आल्या होत्या. पण सरकारला प्रत्यक्ष खटला करण्याची अखेर गरजच पडली
नाहीं. 'युनायटेड आयरिशमन' पब्लिशिंग कंपनीला देणे फार झाले ते
फिटना तेव्हां कंपनीला पत्र बंद करावे लागले. आणि आफ्रिकेस जातेवेळे-
प्रमाणे ग्रिफिथ पुन्हा पण बेकार झाला.

पण वर्तमानपत्राचा संपादक या नात्याने ग्रिफिथ यास आतां आत्मविश्वास वाढूं
लागला असून आपण सुरू केलेली सिनफेन चळवळ पुढे चालविण्याशिवाय त्यास
त्याचे मन स्वस्थ बसू देईना. 'युनायटेड आयरिशमन' बंद पडतांच ग्रिफिथने
स्वतांच्या जबाबदारीवर 'सिनफेन' हें आपल्या चळवळीचेच नांव देऊन एक
पत्र काढले (१९०६). यापुढे सिनफेन चळवळीच्या कार्यक्रमाची तो तपशीलवार
चर्चा करूं लागला. राष्ट्रीय वृत्ति विद्यार्थ्यांत उत्पन्न होईल अशा रीतीने विद्यार्थ्यांना
राष्ट्रीय शिक्षण दिले पाहिजे शेत्यांचे व उद्योगधंद्यांचे शिक्षण देण्याची कौन्सिल
कौन्सिलने तजवीज केली पाहिजे अशी चळवळ त्याने सुरू केली. प्रचलित
आयरिश ब्यांकांतून लोकांचे पांच कोटी पौंड होते व या ब्यांका या पैशाचा
इंग्रजांच्या धोरणांप्रमाणे आयर्लंडला घातक होईल असा उपयोग करीत.
या ब्यांकांनी राष्ट्रीय वृत्ति स्वीकारून स्वदेशकार्यास पैसा लावला पाहिजे असें
तो प्रतिपादूं लागला. तसेच त्याने संरक्षक जकातीच्या तत्वाचा अवलंब करून
आयर्लंडचे उद्योगधंदे वाढविले पाहिजेत या संबधाने विद्वत्तापूर्ण लेख लिहिले.
१९०६ पासून दोन वर्षेपर्यंत सिनफेन चळवळीचा प्रसार नॅशनल कौन्सिलने
देशभर अनेक शाखा स्थापून केला. आपले वजन बरेच वाढले असे वाटून ते
नक्की अजमावण्याकरितां सिनफेन पक्षाने एक उमेदवार आपल्या तर्फे पार्ल-

मेंटास उभा केला. पण त्याचा सपशेल पराभव झाला. धनिक वर्गात आपणात कोणी विचारीत नाहीं हें या वेळीं सिनफेन पक्षाचे नजरेस आलें, तरी पण निराश न होतां सिनफेन पक्षानें एक सहकारी पेढी उघडली. तसचें स्वराज्याची एक सर्वांगीण घटना त्यांनीं प्रसिद्ध केली व इंग्लंडची सत्ता अमान्य करून या घटनेची शपथ आयर्लंडांतील लोकनियुक्त संस्थांनीं घ्यावी अशी जाहीर विनांति करण्यांत आली. पण हे व असले प्रयत्न यशस्वी होण्याचा काळ अजून दूर होता. इंग्लंडांत लिबरल पक्ष अधिकारारूढ अमून त्यास लॉर्ड्सची सत्ता कमी करावयाची होती. आणि त्याकरितां रेडमंडच्या मद्रतीची लिबरल पक्षास गरज वाटली; तेव्हां सहजच पुन्हा होमरूल विलाची वाटाघाट चालू झाली व आयरिश जनतेचें मन आणखी एकवार आशेनें इंग्लंडकडे वेधलें.

१९०८ नंतरचीं ४१५ वर्षे सिनफेन पक्षास व पत्रास कष्टांचीं गेलीं. तरी पण ग्रिफिथची लेखणी आपलें काम एकनिष्ठेनें व तेजस्वितेनें करीत होती. या काळांत आयर्लंडच्या आर्थिक दुस्थितीबद्दल त्यानें अनेक लेख लिहिले. तसेंच आयर्लंडांत उगीचच पक्षभेदांची गर्दी होऊं नये म्हणून त्यानें आपली लेखणी कोणत्याही विशिष्ट पंथाविरुद्ध न चालवितां आपल्या पंथाच्या शिकवणींत खर्चली. १९१० सालीं रेडमंड होमरूलच्या खटपटींत असतां “ त्याला वाटतें तें यश तो मिळवो आपण त्याचे वाटेस जाणार नाहीं ” असें ग्रिफिथनें जाहीर केलें. पण पुढें विलासंबंधीं बोलतांना “ होमरूल मिळालें तरी ब्रिटिश पार्लमेंटमध्ये आयर्लंडचे प्रतिनिधि असावेतच ” असें जेव्हा रेडमंडनें आशाळभूतपणें पार्लमेंटमध्ये भाषण केलें तेव्हां माल ग्रिफिथनें त्याच्या भाषणाचा फक्त उतारा देऊन त्याचा तिरस्कार केला. १९१२ सालीं आलेलें होमरूल १७८२ सालच्या पार्लमेंटचा अल्पांशही नव्हतें व त्यानें ग्रिथिचेंच नव्हे तर फक्त रेडमंडखेरीज दुसऱ्या कोणत्याही आयरिश मनुष्याचें समाधान झालें नाहीं. असलें हें तुटपुंजें विलही अल्स्टरच्या विरोधामुळें आयर्लंडच्या पदरांत शेवटीं

पडलें नाहींच. पण त्याची टोळवाटोळवी लॉर्ड्स व कॉमन्सनीं २ वर्षे चाल-
विल्यामुळें लोकांच्या मनोवृत्तीस त्यानें ओढ लावून ठेविली व म्हणून सिनफेन
चळवळीस लोकमताचा पाठिया मिळणें तितका वेळ कठीण झालें.

लोकसमाजांत सिनफेन चळवळीच्या प्रसारास ग्रिफिथला अशा रीतीनें अप-
यश येत होतें; पण उलट ग्रिफिथनें न चिंतिलेल्या व न इच्छिलेल्या मार्गांनीं
व माणसांकडून सिनफेन तत्त्वज्ञानाचा पुरस्कार, प्रसार व आचार घ्हावा अशी
आयर्लंडच्या दैवाची घटना इतरत्र बनत होती. ही घटना समजण्यास आयर्लंड-
मध्ये यावेळीं अस्तित्वांत असलेले पक्ष, त्यांचीं ध्येयें व मार्ग यांची येथें नीट
माहिती करून घेतली पाहिजे.

ग्रिफिथ प्रजासत्तावादी नव्हता. “ इंग्लंडमध्ये किंग, लॉर्ड्स व कॉमन्स
हे राज्यसंस्थेचे तीन घटक आहेत त्याप्रमाणें आयर्लंडमध्येही किंग, लॉर्ड्स
व कॉमन्स-घटित राज्यसंस्था असावी; ती इंग्लिश पार्लमेंटपासून स्वतंत्र
असावी; इंग्लंड व आयर्लंड यांचा राजा तेवढा एक असावा व या जोड
राज्याच्या ब्रिटिश राज्य व आयरिशराज्य अशा दोन शाखा अथवा दोन दळें असून
तीं समान दर्जाचीं असावीं,” अशी ग्रिफिथच्या स्वराज्याची रूपरेखा होती.
१७८३ सालीं ब्रिटिश पार्लमेंटांत रेनन्सिएशन ॲक्ट पास झाल्यानंतर आयरिश
पार्लमेंटचें हेंच स्वरूप होतें व हंगेरीनें ऑस्ट्रियाशीं भांडून अशीच राज्यव्यवस्था
मिळविली होती. या राज्यपद्धतीस द्विदळ राजसत्ता (Dual Monarchy)
असें तो म्हणे.

पण ग्रिफिथची ही कल्पना आयर्लंडांत सर्वमान्य नसून राज्यव्यवस्थेच्या
आणखी तीन कल्पना देशांत या वेळीं वावरत होत्या. ग्रिफिथची जी कल्पना
तीच ओकानेलच्या ‘रीपील’ समेची कल्पना होती. पण आयझॅक् बट व
पार्नेल यांच्या होमरूललीगपासून आयरिश पार्लमेंटला ब्रिटिश पार्लमेंटशीं
समान दर्जा मागण्याची पद्धत हळूहळू लोपून गेली. ग्लॅडस्टनचीं दोनही
होमरूल बिलें १८८२ च्या पार्लमेंटहून खालच्या दर्जाचीं होती; व रेडमंडनें

१९११ साली 'आम्ही ब्रिटिश पार्लमेंटास मोठा दर्जा देऊ व प्रतिनिधी पाठवू' अशी जाहीर कबुली दिल्यामुळे १९१२ चें अँस्क्रिथचें होमरूल बिल तशाच स्वरूपाचें झालें. अर्थात ग्रिफिथच्या कल्पनेहून हें होमरूल फारच हीन दर्जाचें होतें.

ग्रिफिथच्या स्वराज्यकल्पनेशीं बरोबरीनें स्पर्धा करणारी कल्पना आयर्लिश प्रजासत्ताक बंधुसमाजाची. हा समाज व त्याचे अनुयायी इंग्लंडचें अधिराज्य अथवा इंग्लिश राजाही पत्करण्यास तयार नव्हते. युरोपांतिल इतर कोणत्याही राष्ट्राप्रमाणें आपणास स्वतंत्रराष्ट्रत्व असून इंग्लंडशीं युरोपांतल्या इतर राष्ट्राप्रमाणें आपले आंतरराष्ट्रीय संबंध अतावेत व देशांत लॉर्ड व कॉमन्स अशा भिन्न सभा नसून एक 'प्रजासत्ताक' (Republic) पार्लमेंट असावें असें यांचें ध्येय होतें; व योग्य संधी येतांच सशस्त्र बंड करूनही हें स्वराज्य मिळवावें असें यांचें मत होतें. बंडवाल्यांचा हा पक्ष ओकानेलच्या नंतर फिनियन ब्रदरहुड या नांवानें अस्तित्वांत आला. गुप्त कट करणें यावेरीज त्यांना कांहीं मार्ग त्यावेळीं सुचत नव्हता. यांच्या आंगां स्वार्थत्याग, धैर्य, घडाडी वगैरे जे गुण होते त्या गुणास पार्लमेंटांतिल त्या वेळचें संथ राजकारण मानवणारें नव्हतें. पण उलट गुप्त कट करून बंड करणेंही साधत नव्हतें. पार्लमेंटनें ही परिस्थिति ओळखून आपल्या पार्लमेंटांतिल राजकारणासच तडफदारपणाचें स्वरूप दिलें व आपल्या वीरवृत्तीची भूक थोडी तरी शमाविण्याची ही संधी कांहीं फिनियनांनीं घेऊन पार्लमेंटाच्या राजकारणास पुष्कळ हातभार लावला. पार्लमेंटाच्या या युक्तीनें पार्लमेंटाच्या राजकारणास तेज चडलें खरें, पण देशांतिल क्रांतिकारक चळवळीस ओहोटी लागली हें दुसऱ्या कांहीं फिनियनांस आवडलें नाहीं. पुढें पार्लमेंटाचें तेजस्वी राजकारणही अखेर निस्तेजच ठरल्यावर पूर्वीच्या फिनियन पक्षाच्या तरुण अनुयायांनीं 'आयर्लिश रिपब्लिकन ब्रदरहुड' (I. R. B.) नामक संस्था आपल्या कार्याकरितां काढली. ही संस्था अनुयायी वाढविण्याची फारशी पर्वा न करतां एखाद्या युरोपीयन युद्धांत इंग्लंड पडून अडचणींत येईल तेव्हां आपण

उचल खावयाची असें मनाशीं ठरवून आपलीं हत्यारें पाजळीत व सदासर्व-काळ भावी युरोपीय युद्धाकडे आशेनें पहात बसलेलीं असे. १९१२-१४ च्या सुमारास पॉट्रिक एच. पीयर्स, रोजर केसमेंट, टॉम क्लार्क वगैरे विद्वान् व तडफदार तरुण या बंधुसमाजाचे पुढारी होते.

पार्लमेंटरी, सिनफेन व प्रजासत्ता (रिपब्लिकन) या तिहींहून अस्य-मतवाला पण संघटित होऊं लागलेला पक्ष म्हणजे मजूर पक्ष. या पक्षाचें स्वातंत्र्याबरोबरच समाजसत्ता (सोशियालिझम) हें ध्येय असून त्याकरितां राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय संप या साधनावर या पक्षाचा भर असे. जेम्स कॉनॉली हा या पक्षाचा पुढारी होता.

सिनफेन, प्रजासत्ता व मजूर या तीन पक्षांचें एकमेकाशीं पटत नसे. संपूर्ण स्वातंत्र्य व सशस्त्र प्रतिकार, अथवा समाजसत्ता, संप या गोष्टी ग्रिफिथला वेडेपणाच्या वाटत. प्रजासत्तावाद्यांना ग्रिफिथचा पंथ संकुचित व दुबळा वाटे. मजूर पक्षांस त्यांचें म्हणणें असे कीं, इंग्रजांची सत्ता देशांतून उठून गेल्याखेरीज समाजसत्तेचा प्रश्न सुटणार नाही. उलट स्वातंत्र्य मिळालें तरी मजूरांचे हक्क त्यांना मिळण्याची आगाऊच तजवीज नसेल तर तें स्वातंत्र्य व आजचें पार-तंत्र्य दोन्ही सारखींच असें मजूर पक्षास वाटे.

हे तिन्ही पक्ष परस्परावर नेहमीं कडक टीका करीत. पण पुष्कळ वेळां त्यांच्यांत ऐक्य उत्पन्न होण्यास एक समानाधिष्ठान मिळत असे. या तीनही पंथांस ब्रिटिश पार्लमेंटांत बसून चळवळ करणें हा मार्ग पसंत नसल्यानें रेडमंडच्या पार्लमेंटरी पक्षाचा नाश करण्याचें सर्वांचें साधारण ध्येय हें तें समानाधिष्ठान होय. या एका कामीं तीनही पक्ष एकजुटीनें वागत व पार्लमेंटरी चळवळी सोडून स्वावलंबनाचा मार्ग लोकांनीं आक्रमावा असें उपदेशीत.

दुसरें एक समानाधिष्ठान आतां या त्रिवर्गांना मिळालें. तें म्हणजे सिनफेनचा कार्यक्रम हें होय. प्रजासत्तावाल्यापुढें बंडाचा मार्ग व स्वातंत्र्याचें ध्येय असले तरी प्रजासत्ताक राज्य व्यवहार्य व कार्यक्षम कसें करतां येईल याचा आंखीव

नकाशा त्यांचेपुढे नव्हता. विधायक कार्यक्रमाचे अभावी एकतर बंड करावे नाहीतर पूर्वी फिनीयनांनी पार्लेला मदत केली तशी आता रेडमंडला मदत करावी हे दोन मार्ग त्यांचेपुढे होते. पण एक तूर्त अशक्य व दुसरा दुबळा होता. या दोहोंहून तिसरा असा मार्ग त्यांना सिनफेनपक्षाने दाखविला.

आर्थर ग्रिफिथच्या सिनफेन पक्षाचे वैशिष्ट्य त्याच्या द्विदळ राजसत्तेत नसून स्वराज्यस्थापनेच्या व्यावहारिक, सर्वांगीण विधायक कार्यक्रमांत होते.

सिनफेन पक्षाच्या या कार्यक्रमाचा तपशील येणेप्रमाणे:—आयर्लंडचा पुनरुद्धार करण्याकरिता पहिली पायरी म्हणजे आयरिश लोकांनी ब्रिटिश पार्लमेंटची सत्ता अमान्य करून डब्लिनमध्ये स्वतंत्र राष्ट्रीय सभा स्थापवावी व सर्व आयर्लंड मधील लोकनियुक्त संस्थांनी ब्रिटिश पार्लमेंटऐवजी या संस्थेचे आधिपत्य कधील करावे. या सभेने पुढील पद्धतीने कामास लागावे.

या सभेने आयर्लंडमध्ये निवडणुकी कराव्या. निवडलेल्या प्रतिनिधींनी ब्रिटिश पार्लमेंटला न जाता व १८०० साली झालेला 'संयोगा'चा कायदाच बेकायदा आहे असे ठरवून आयर्लंडचे स्वतंत्र सरकार निर्माण करावे. या सरकारने—

(१) आयरिश भाषाच राष्ट्रभाषा ठरवावी.

(२) आयर्लंडचे राष्ट्रीय स्वातंत्र्य व आयर्लंडची संस्कृति यांना पोषक अशी शिक्षणाची दिशा आंखावी.

(३) व्यापारी मालाची ने-आण करण्यास इंग्रजी जहाजांचा उपयोग न करता आयर्लंडचे व्यापारी आरमार काढावे.

(४) आयर्लंडची राष्ट्रीय लवाद कांटे स्थापून त्यांनी प्रचलित सरकारी न्यायकोटीचे लोकांतिल वजन नाहीसे करावे व ती निरुपयोगी करून टाकावी.

(५) अंतर्गत जकात कमी करावी. कालख्यांचे जाळे वाढवावे व सर्व बाजूंनी दळणवळणाच्या सोयी वाढवाव्या.

(६) परदेशांत आयर्लंडचे वकील नेमावे.

(७) कायधानें जकाती वाढवून व लोकांत स्वदेशीचा प्रसार करून पक्या मालाच्या निपजेस उत्तेजन द्यावे.

(८) खनिज संपत्तीची वाढ करावी. विशेषतः कोळसा व लोखंड याकरितां विशेष परिश्रम करावे.

(९) देशांतिल भांडवल परक्यांच्या उपयोगी न पडतां त्याची वाढ होऊन स्वदेशी धंधांना त्याचा उपयोग व्हावा, यासाठीं मतप्रचार करून ब्रिटिशा सरकारच्या किंवा अराष्ट्रीय वृत्तीच्या व्यांकांतून पैसै ठेवण्यापासून लोकांस परावृत्त करावे; आणि नव्या आयरिश सरकारनें व स्वदेशाभिमानी धनिकांनीं व्यांका काढून लोकांच्या ठेवी घ्याव्या व तें भांडवल कारखानदारांना पुरवावे.

(१०) गरिबाकरितां दवारवाने व दुष्काळावेळीं दुष्काळसंस्था काढून आयरिशप्रजेचें रक्षण व पोषण करावे.

सारांश, स्वराज्यसत्ता जर हवी, तर ती आपणच स्थापावी व आयरिश लोकांनी स्वतंत्र म्हणून नांदूं लागावे. आणि हें स्वराज्य सर्वांगांनीं संघटित करून प्रजेचें रक्षण, पोषण व संवर्धन हें जें राज्यसंस्थेचें लिविध कर्तव्य तें करूं लागावे; म्हणजे आयर्लंडच्या राष्ट्रीय स्वराज्यास स्वयंसिद्ध अस्तित्व व लोकमान्यता मिळेल; असा हा मुख्यतः विधायक स्वरूपाचा कार्यक्रम होता.

आर्थर ग्रिफिथ यानें १४ वर्षे या कल्पनेचा सतत प्रसार केला असून निदान सुशिक्षितास तरी ती घोटून घोटून पढविली होती. या कार्यक्रमांत जें स्वावलंबनाचें तत्व आहे, तें प्रजासत्तावाल्यांस फारच पटलें. स्वावलंबनाच्या या तपशीलवार विधायक कार्यक्रमानें आपल्या पक्षास पूर्णता येते हें ओळखून ग्रिफिथचा सिनफेन पक्ष हा जुना सिनफेन व प्रजासत्ताक पक्ष हा नवा सिनफेन असें ते म्हणूं लागले. ग्रिफिथ हा सशस्त्र प्रतिकारास प्रतिकूल असल्यानें स्वातंत्र्यवादी प्रजासत्तापक्षास मान्यता देणारा नव्हता; पण उगीच पक्षोपपक्ष माजून शक्ती पांगूं नये म्हणून १९१० नंतर ग्रिफिथनें आपल्या द्विदळ राजसत्तेचा उच्चारही केला नाहीं. लवकरच या दोन

पक्षांचीं तत्त्वे सरामिसळ होऊन या दोघांसही स्वदेशांतील व परदेशांतील लोक सिनफेन म्हणूनच ओळखू लागले. व पुढे जेम्स कॉनॉली यानेही या नवीन जोड पक्षास बहुधा पाठिंब्याच दिला. अशा रीतीने सामान्य जनतेचे लक्ष जरी अजून रेडमंडकेडेच लागून होते तरी देशांतील अल्पसंख्याक पण वल-संपन्न असे तीन पक्ष सिनफेन चळवळीवर एकत्र झाल्यामुळे त्रिफिथच्या तत्व-ज्ञानास व कार्यक्रमास यशाची आशा वाटू लागली.

अस्किथचे होमरूल बिल पार्लमेंटमध्ये आल्यापासून आयरिश राजकारण सर्व वाजूनीं एकदम चैतन्यमय होऊं लागलें. वर सांगितल्याप्रमाणें प्रजासत्ताक, मजूर व सिनफेन हे तीन पक्ष एकजुटीनें मतप्रचार करित असतां होमरूल बिलास विरोध करण्याच्या हेतूनें कार्सननें अल्स्टरमध्ये जों स्वयंसेवकदळे उभारली त्याचा प्रतिनिधिक बंधुसमाजानें फार मुत्सद्दीगिरीनें फायदा करून घेतला. अल्स्टर पक्षीय कार्सन हा ब्रिटिश पार्लमेंटला धमकी घालण्याकरितां स्वयंसेवक दळे उभारून त्यास परदेशाहून शस्त्रास्त्रे व दारुगोळा बेधडक आणवीत होता. पण होमरूल बिलास विरुद्ध असणाऱ्या कॉन्सर्वेटिव्ह पक्षाचे कार्सन यास पाठवळ असल्यामुळे लिबरल प्रधान मंडळास कार्सन याची बेदिली बंद करण्यास धैर्य होईना. यावेळीं अल्स्टरचे अनुकरण करून आपणही स्वयंसेवक दळे उभारिल्यास सरकारास अल्स्टरचीं दळे मोडतां येत नाहींत म्हणून आपलीही दळे मोडणें अक्यश होईल व मग सहजच हीं दळे पुढेंमार्गे कराव्या लागणाऱ्या बंडाचे वेळीं आपणांस उपयोगी पडतील असा अंदाज बांधून प्रजासत्ता पक्षानें स्वयंसेवक दळे उभारण्याचा उपक्रम केला. सशस्त्र बंडास त्रिफिथ अनुकूल नव्हता; तरी पण 'लष्करी शिक्षणानें तरुणांत तडफ, कर्तबगारी व शिस्त हे गुण उत्पन्न होतात व या गुणांखेरीज कोणत्याही चळवळी यशस्वी होणार नाहींत,' असा युक्तिवाद करून त्रिफिथ यानें स्वयंसेवक दळाच्या चळवळीस चांगलाच पाठिंबा दिला. स्वयंसेवकांच्या या चळवळीस कल्पनेबाहेर यश आलें. हजारों तरुण स्वयंसेवक झाले व लवकरच स्वयंसेवकांची संख्या ४०००० वर केली.

लहान मोठ्या शहरांतून मैदानावर सर्व लोकांसमोर या दळांच्या परेडी चालूं झाल्याने लोकांचें मन पुन्हा स्वातंत्र्यप्रेमानें भरून जाऊं लागलें व पार्लमेंटरी पक्षास होमरूल मिळविणें दिवसानुदिवस विकट होऊं लागल्यामुळें समाजांत त्या पक्षाचें वजन कमी होऊन स्वयंसेवक दळें, सिनेफन, स्वातंत्र्य वगैरेकडे लोकमत वरेंच जोरानें ओढ घेऊं लागलें. पण अजून पार्लमेंटरी पक्षास आणखी एक लोकप्रियतेची संधि मिळावयाची होती. ती युरोपांतील महायुद्धानें त्यास मिळवून दिली. मात्र ही शेवटचीच संधि ठरली.

१९१४च्या आगष्टमध्ये युरोपमध्ये महायुद्ध सुरू होऊन इंग्लंडास त्या युद्धांत पडावें लागलें तेव्हां प्रधानमंडळास सर्व पक्षांच्या ऐक्याची तीव्र गरज भासूं लागली. परराष्ट्रीय मंत्री सर एडवर्ड ग्रेयांनी हौस ऑफ कॉमन्समध्ये भाषण करून सर्व पक्षांस मदतीस आवाहन केलें व आयरिश सभासदांची व आयरिश राष्ट्राची राजनिष्ठेकरितां तोंडभर स्तुति करून इंग्लंडच्या या अडचणीच्या प्रसंगी संयुक्त राज्याचा प्रमुख अवयव असलेल्या आयर्लंडनें संयुक्त राज्याच्या रक्षणार्थ धावलें पाहिजे अशी आग्रहाची व प्रेमाची विनंति केली. या विनंतीनें मोहून जाऊन रेडमंडनें तेथल्या तेथें राजनिष्ठापूर्वक मदतीचें आश्वासन दिलें. मग आयर्लंडला आल्यावर त्यानें सरकारच्या मदतीनें हस्तपत्रकें, वर्तमानपत्रें, व्याख्यानें यांचा पाऊस पाडून सर्व आयर्लंडभर राजनिष्ठेचा महापूर वाहविला; व भोळी बिचारी आयरिश जनता या पुरांत वाहवलीही. आर्थर ग्रिफिथनें रेडमंडच्या या धोरणाचा कडक भाषेनें निषेध केला, पण राजनिष्ठेच्या महापर्वणींत रेडमंड व जनता यांना ग्रिफिथचा आक्रोश ऐकण्यास सवड कोठें होती! लवकरच राजद्रोही वर्तमानपत्रांची बडबड बंद करण्याकरितां सरकारनें युद्ध सुरू झाल्या-नंतर तीनच माहिण्यांत सर्व राष्ट्रीय वृत्तपत्रें बंद पाडलीं त्यांतच ग्रिफिथच्या सिनेफन पत्राचीही आहुति पडली.

सिनेफन पत्र बंद पडलें तेव्हां ग्रिफिथ 'सीझर्स अँड पेस्ट' (कात्री व खळ) नांवाचें पत्र आठवड्यांतून दोनदां काढूं लागला. याच्या पहिल्या अंकांतील

संपादकीय लेखांत “युरोपांत सर्बिहया, बेल्जम वगैरे राष्ट्रं शत्रु घेऊन स्वातंत्र्यार्थ लढत आहेत, पण आमच्या देशांत आम्ही लेखणीने युक्तिवाद करुं म्हटलें तरी छापखाने जप्त होतात. अद्याप देशांत कात्री आणि खळ यांना मात्र सरकारने प्रतिबंध कलेला नाही” असें लिहिलें होतें सरकारच्या तावडींतून हें पत्र सुटून आपल्या मताचा मात्र प्रसार व्हावा याकरितां ग्रिफिथने ही एक युक्ति योजिली. सीझर्स म्हणजे कात्री व पेस्ट म्हणजे कागद चिकटविण्याची खळ. इतरत्र प्रसिद्ध होऊन सरकारने आक्षेप न घेतलेले लेख आम्ही कात्रीने कापून आमच्या पत्रावर खळीने चिकटवूं-तात्पर्य या पत्रांत स्वतंत्र लेख न लिहितां आम्ही फक्त उतारे छापूं असें ग्रिफिथने वर्तमानपत्राच्या नांवावरून सुचविलें. ‘सीझर्स अँड पेस्ट’ या पत्रांत पाहिल्या अंकानंतर संपादकीय मजकूर मुळीच आला नाही. टाइम्स, डेली मेलस मॉर्निंग पोस्ट वगैरे पत्रातील महायुद्धाच्या बातम्या, थॉमस डेव्हिसच्या निबंधाचे उतारे वगैरे या पत्रांत येत. डेली मेलमध्ये फ्रान्सविरुद्ध बरेच लेख येत. त्याचे उतारे ग्रिफिथ छपीत असे. एक महिनाभर हें पत्र चाललें असतां एक दिवस आयरिश टाइम्स मधील एक उतारा ग्रिफिथने छापला; त्यानें आयरिश टाइम्सला इजा न होतां ग्रिफिथच्या पत्रास मात्र देहांत प्रायश्चित्त मिळालें. वेक्सफोर्ड रोमन कॅथोलिक चर्चला १९१५ च्या जानेवारी महिन्यांत एक दिवस एक जाहिरात चिकटविली होती. तीत असा मजकूर होता—“ नागरिक हो, जर्मनी आयर्लंडमध्ये येईल तर त्यास दाणापाणी देऊन मदत करा. जर्मनी त्याची भरपाई करून देईल व आपणांस इंग्रज अमलापासून सोडवील.” हा मजकूर सरकार पक्षीय आ० टाइम्सने छापला. ग्रिफिथने त्यांतून उतारा घेतला. पण तो छापल्याबद्दल सरकारने ग्रिफिथचे पत्र बंद पाडलें. तरी पुढें दोनच आठवड्यांत ‘आयरिशवर्कर’ हें मजूर पक्षाचें पत्र राष्ट्रीय स्वातंत्र्याचा पुरस्कार करुं लागलें आणि ग्रिफिथनेही डब्लिनमध्ये छापखानेवाला मिळेना तरी बेलफास्ट मध्ये एका छापखानेदारास गाठून ‘नॅशनॅलिटी’ हें पत्र सुरू केलें.

ही एक दोन वर्षे ग्रिफिथला फार निराशेचीं गेलीं. वर्तमानपत्रे हें त्याचे

मुख्य हत्यार. पण सरकारच्या रोषामुळे त्यास छापणाराच कोणी भेटेना. दारिद्र्य तर आयुष्यभरच त्याच्या मार्गे लागले होते. ठिगळ लावण्याकरितां एक दिवस चांभारानें षूट नेला असतां दुसरा षूट नाहीं म्हणून त्या दिवशीं तो बाहेर न जातां नुसते पायमोजे घालून घरींच राहिला. ग्रिफिथ ध्येयवादी असल्यानें दारिद्र्याला डगमगणारा नव्हता. पण महायुद्धाचे सुरवातपासून आयर्लँडमध्ये राजनिष्ठेचें जें खूळ माजलें होतें त्यामुळे आतां राष्ट्रीय स्वातंत्र्याची भावना उत्पन्न होण्याची त्यास आशा वाटेना. तो स्वभावाचा थंड, तर्कशील, एकांतवासी असा होता. यामुळे वर्तमानपलांत लिहिण्याखेरीज त्याच्या हातून दुसरें कांहीं होत नसे. त्याचें सिनफेन तत्व शांतपणें सुविचारानें निश्चयानें व हळू हळू प्रयत्न करून यशस्वी करतां येईल असें होतें. सामान्य जनतेचा चित्तक्षोभ करील असें भव्य व देदीप्यमान वाटण्यासारखें त्यांत कांहीं नव्हतें. स्वयंसेवकांच्या चळवळीस त्याची सहानुभूति होती, पण तीतही तो प्रत्यक्ष भाग घेईल असा त्याचा खटपट्या स्वभाव नव्हता. सतत चिकाटीनें विचारप्रसार करून मतपरिवर्तन करणें एवढेंच त्याला साधे व हें बहुमोल कार्य त्यानें सतत सोळा वर्षे दारिद्र्य पत्करून व कोणाचेही उत्तेजनाची अपेक्षा न करितां केले होते. त्याचा उपयोग होऊन देशांतील कर्तबगार अशा जहाल पुढाऱ्यांनीं त्याच्या मताचा आपल्या कार्यक्रमांत समावेश करून घेतला होता. अशा प्रकारें संथपणें चालविण्याच्या मतपरिवर्तनाचा व्हायचा तेवढा उपयोग होऊन गेला होता. आतांचें काम सुशिक्षितांचें व सामान्य जनतेचें निवळ मतपरिवर्तन करण्याहून बऱ्याच निराळ्या प्रकारचें होतें. इंग्रजांनीं व पार्लमेंटरी पक्षानें चालविलेल्या खुशामतीनें व उत्पन्न केलेल्या साम्राज्यनिष्ठेनें सर्व आयर्लँड सिनफेन तत्वे व स्वातंत्र्य यास विसरल्यासारखें झालें होतें. अशावेळीं परकी राज्यकर्त्यांच्या कपटी कुरवाळण्यानें मोहांध होऊन परकी सत्तेच्या कच्छपीं लागलेल्या नादान जनतेंत अकस्मात स्वातंत्र्यप्रेम पेरून त्यांस राष्ट्रीय स्वातंत्र्याचे युद्धास उद्युक्त करण्याचें कर्तृत्व उत्पातशील क्रांतिकारकांना साधतें. झपाट्यानें उसळी

मारुन व देदीप्यमान आत्मयज्ञ करून अशीं माणसें समाजाच्या मनोवृत्तींचा एकदम ठाव घेतात; व त्यानें समाज खडबडून जागा होऊन त्यांत नवचैतन्य संचारतें. आयर्लंडांत असा पक्ष यावेळीं होता व त्यानें आपली कामगिरी उत्कृष्टपणें बजाविली.

आयरिश रिपब्लिकन ब्रदरहुडचे सभासद उघड बंड करण्याकरितां ज्या युरोपीय युद्धाची वाट पहात होते तें युरोपीय युद्ध १९१४ सालीं सुरू होऊन अपेक्षेप्रमाणें इंग्लंडही त्यांत सामील झालें. तेव्हां प्रजासत्ताक पक्षानें स्वयंसेवकांच्या पथकासह बंड करण्याची तयारी चालविली. देशांत राजनिष्ठेचें जें वातावरण निर्माण झालें होतें त्यानें या पक्षासही निराशा व संताप उत्पन्न झाला होता. जनतेंत राष्ट्रीय वृत्ति जागृत करण्यास कोणताही सामान्य उपाय निरूपयोगी आहे असें दिसत असल्यानें उघड बंड करून एक तर राष्ट्रीय स्वातंत्र्य मिळवूं किंवा बंड फसल्यास आत्मयज्ञानें राष्ट्रास लाजवून व आळवून त्यांत स्वातंत्र्यतेज उत्पन्न करूं अशा विचारानें प्रजासत्ताक पक्षानें बंडाचा विचार कायम केला. व रोजर केसमेंट हा बंडाकरितां जर्मनीची मदत मागण्यास गेला. ती मदत मिळणार असें कळल्यावर बंडाची तयारी जोरानें सुरू झाली. ठरल्याप्रमाणें जर्मनीची मदत आलीही, पण प्रजासत्तावाल्यांची व जर्मनांची अखेर चूकामूक झाली. जर्मन मदत तीच्या अभावीं बंड अयशस्वी होणार हें ठाऊक असूनही राष्ट्रांत निदान स्वातंत्र्यप्रेमाची ज्योत उत्पन्न व्हावी या इच्छेनें प्रजासत्तावाल्यांनीं बंड करून अखेर आत्माहुती देण्याचा निश्चय केला.

ठरल्याप्रमाणें १९१६ च्या ईस्टरसणांत म्हणजे एप्रिल २४ तारखेस सोमवारी डब्लिनमध्ये प्रजासत्ताक पक्षानें प्रजासत्ताकराज्याचा पुकारा करून बंडाचें निशाण उभारलें. बंडवाल्यांनीं ३।४ दिवस धुमाकूळ उडवून दिला. पण ज्या जनतेच्या कल्याणास्तव बंडवाले आशा चढाईस उद्युक्त झाले होते त्या राजनिष्ठ जनतेनें सरकारची कड घेऊन बंडवाल्यांवर रस्तोरस्तीं हत्यार चालविलें, व बंडवाल्यांच्या

बायकामुलांवरही हात टाकण्यास कमी केले नाही. बंड जेमतेम पांच दिवस टिकले व ता. २९ रोजी सर्व बंडवाल्यांनी हत्यारे खाली ठेविली. यावेळी फ्रान्सच्या रणभूमीवर संयुक्तांचा नित्य पराजय होत असल्याने ब्रिटिश प्रधानमंडळ चिडून व वैतागून गेले होते. या वैतागाच्या भरांत आयरिश बंडवाल्यांचा मात्र सरकारने क्रूरपणे सूड घेतला. वास्तवीक जनतेचा सरकारला पाठिंबा होता. बंडवाल्यांशी थोडे दयेचे वर्तन केले असते तर सरकारची इभ्रत फारच वाढली असती. पण ऑस्विथच्या प्रधानमंडळाचे डोके ठिकाणावर नव्हते. बंडाचा मोड करण्यास जनरल मॅक्खेल आला. त्याने हातीं आलेल्या बंडवाल्यांपैकी १५ जणांस कोर्टमार्शलने चौकशी करून गोळ्या घालून ठार मारले; १६० लोक तुरुंगांत घातले व १८४१ लोकांना हद्दपार करून इंग्लंडमधील वेल्स प्रांतांत अटकबंदीत ठेविले. मारले गेलेल्यांत पॅट्रिक पीयर्स, जॉन कॉनॉली, टॉमक्लार्क वगैरे विद्वान लेखक व नामांकित देशभक्त होते. ग्रिफिथ याने अर्थातच बंडांत मुळीच भाग घेतला नव्हता. पण निवळ संशयावरून बंडानंतरच्या धरपकडीत त्यासही पकडून वेल्समध्ये नेऊन टाकण्यांत आले.

खुद्द बंडवाल्यांचा पाडाव झाला खरा, पण त्यांच्या अपेक्षेप्रमाणे लोकमतांत मात्र इष्ट ती खळबळ उडाली. सरकारने दाखविलेल्या सूड बुद्धीने लोकांना सरकारची किळस वाटू लागून राजनिष्ठेचा पूर हळू हळू ओसरला. शॉ नामक लेखकाने डेली न्यूज पत्राच्या १० मेच्या अंकांत सरकारी धोरणावर कडक टीका करून स्वातंत्र्याचा पुरस्कार केला. वुइल्यम ओब्रायन हा आपल्या पत्रांतून बंडवाल्यांचे उघड समर्थन करू लागला. जॉन डिलन या पार्लमेंटमधील आयरिश सभासदाने तर संतापून जाऊन भर पार्लमेंटांत स्वातंत्र्यवादावर प्रखर व्याख्यान झोडले. हीच वृत्ती एकंदर जनतेतही बळावू लागली. बंडाचे वेळी खुद्द लोकांनी स्वतःच बंडवाल्यांवर हत्यार चालविले खरे, पण बंडवाल्यांना नंतर सरकारने क्रूरपणे वागविले म्हणून ती जनता आतां बंडवाल्यांचेच समर्थन व जयजयकार करू लागली. पूर्वी राजनिष्ठेस भरती आली होती, त्याहून अधिक आतां

देशनिष्ठेस आली. ज्यांनी बंडांत भाग घेतला नाही व वेळी बंडवाल्यांवर गोळ्या झाडल्या तींच माणसें बंडवाल्यांचा जयघोष करून त्यांच्या मालिकेंत खोटेही गोवून घेण्यांत भूषण मानूं लागलीं. आतां सिनफेन पक्ष व तत्त्वें यांना महत्त्व आलें. मूळ सिनफेन पक्षाचा या बंडांत कांहींच संबंध नव्हता. पण नेहमींच सरमिसळीनें बोलण्याची सवय असणाऱ्या जनतेनें पुष्कळदा कार्नी पडलेला सिनफेन शब्द आतां उचलून त्यासच बंडाच्या कर्तृत्वानें भूषविलें व सर्वत्र सिनफेनचें तत्त्वें समजून घेण्याची हाकाटी सुरू झाली. इकडे प्रधानमंडळांत उलथापालथ होऊन नवीन प्रधान लॉइडजॉर्ज यांनीं आयर्लंडांतील वातावरण शांत करण्याकरितां १९१६ चे अखेर हद्दपार केलेल्या ६०० लोकांना परत आयर्लंडांत पाठविलें. त्यांत ग्रिफिथही परत आला. बंडामुळें त्यास खिन्नता आली होती. पण आतां देशांत उप्तळलेली स्वातंत्र्यप्रेमाची लाट पाहून तो आनंदभरित झाला. त्यानें लागलीच 'नॅशनॅलिटी' पत्र सुरू करून 'सिनफेन' ची मोहिम जोरानें सुरू केली. १९१७ सालीं लॉइडजॉर्ज यांनीं आयर्लंडांत सर्वपक्षीय सभा भरवून आयर्लंडनें आपलें काय म्हणणें आहे तें कळवें म्हणून खटपट केली. त्याकरितां तुरुंगांतील व हद्दपार सर्व कैदी सोडून देण्यांत आले. त्यांत बंडांतील एक पुढारी डी व्हॅलेरा हा सुटला तेव्हां लोकमत अजमावून पाहण्याकरितां क्लेअर कॉॅंटीतर्फें सिनफेन पक्षानें त्यांस आपला उमेदवार म्हणून पार्लमेंटच्या निवडणुकीस उभें केलें. व्हॅलेरा तो प्रचंड बहुमतानें निवडून आला. यामुळें आत्मविश्वास वाढून सिनफेन पक्षानें सर्वपक्षीय परिषदेवर बहिष्कार घातला.

यापुढें सिनफेन चळवळींत इतका जोम उत्पन्न झाला कीं, स्वतः ग्रिफिथच्याही नियंत्रणाखाली ती राहिली नाही व चळवळीस अत्याचारी स्वरूप येणार असें उघड दिसूं लागलें. १९१७ सालीं सिनफेन पक्षाची जी परिषद भरली तींत आर्थर ग्रिफिथनें आपलें अध्यक्षपद डी व्हॅलेरा याचे गळ्यांत घातलें. तेव्हां तर सिनफेन पक्ष व रिपब्लिकनपक्ष एक झाले हें उघडच झालें. आयर्लंड-

डांत लष्करभरती करावी असा ठराव पार्लमेंटमध्ये पास झाला, तेव्हां आयर्लंडांतील तरुणांनी त्यास विरोध म्हणून हातीं शस्त्र घेऊन पोलिसावर गुप्त हल्ले सुरुं केले. १९१८च्या आरंभीं ग्रिफिथ, व्हॅलेरा आणि शेकडों सिनफेनर्स यांना पकडून सरकारनें पुनः तुरुंग भरले. पण अशांनें सिनफेनर्स आतां हटण्यासारखे नव्हते. १९१८ ची पार्लमेंटची जनरल इलेक्शन झाली. तींत आयर्लंडच्या १०६ जागांपैकी ७३ सिनफेनर्स निवडून आले. यांनीं ब्रिटिश पार्लमेंटला न जातां आयर्लंडमध्ये सिनफेन तत्वानुसार 'डेल आयरेन' नांवाची आयर्लंडची स्वतंत्र पार्लमेंट स्थापन केली. हें पार्लमेंट म्हणजे सर्व आयुष्यभर ग्रिफिथच्या हृदयाशीं रिवळून राहिलेल्या अमूर्त कल्पनेची मूर्त प्रतिमा होती. पण दैवदुर्विलास असा कीं या पार्लमेंटची स्थापना ग्रिफिथ यास अमान्य असलेल्या सशस्त्र प्रतिकार पक्षांनें केली. ग्रिफिथ स्वतः यावेळीं तुरुंगांतच होता. व डेल आयरेनचें पुढारीपण मायकेल कॉलिन्स, कॅथल भ्रूगा यांसारख्या ईस्टर बंडांतील शस्त्रबहादुर तरुणांकडे होतें. या तरुणांनीं टोळ्या टोळ्या करून पोलिस व सरकार यांवर बेधडक हल्ले सुरुं केले. यास प्रतिकार म्हणून सरकारनेंही लष्करी कायदा पुकारून आयर्लंडांत रक्तपात व जुलूम याची मोहिम सुरुं केली. १९१८ सालीं महायुद्ध संपल्यावर सिनफेन पक्षांनें तहपरिषदेकडे दाद लावून घेण्याची खटपट केली. पण तेथें त्यांस कोणीच विचारीना व अमेरिकन तहमंडळानें डेल आयरिनच्या प्रतिनिधींची गांठ घेण्याचेंही नाकारलें. इकडे १९१९ च्या फेब्रुवारींत कॉलिन्स व हॅरिबोलंड यांनीं कारस्थान करून व्हॅलेरास तुरुंगांतून गुप्तपणें सोडवून घेऊन अमेरिकेस पाठविलें. त्यानें अमेरिकेंत आयर्लंडकरितां लोकमत अनुकूल करून घेण्याची कामगिरी फारच चांगल्या प्रकारें बजाविली. त्यानें डेल आयरेनच्या नांवावर अमेरिकेंत हजारों डॉलर कर्ज उभारलें. या पैशाचा त्यावेळीं कॉलिन्स वगैरे पुढाऱ्यांस फारच उपयोग झाला. १९१९ च्या मार्चमध्ये सर्व कैदी बंधमुक्त झाले, त्यांत ग्रिफिथही सुटला. या वेळीं व्हॅलेरा डेल आयरेनचा अव्यक्त असून तो अमेरिकेंत होता. तेव्हां ग्रिफिथ यास

उपाध्यक्ष नेमण्यांत येऊन त्याकडे अध्यक्षाची कचेरी सोपविण्यांत आली. कॉलिन्स वगैरे तरुणांनीं या वेळीं चालविलेली ठोकाठोकी ग्रिफिथ याच्या मनोवृत्तीस मानवणारी नव्हती. पण तीस आळा घालणेंही त्याच्या आवाक्यांत नव्हतें. याच वेळीं कॉलिन्स वगैरे तरुणांनीं सिनफेनच्या विधायक कार्यक्रमाचाही अमल जारीनें सुरू करण्याची खटपट चालविणी होती; तिकडे ग्रिफिथनें लक्ष घातलें.

१९२० सालीं आयर्लंडला स्वराज्य देण्याचें बिल पार्लमेंटांत प्रधान मंडळानें पास करून घेतलें. यांत अल्स्टरला व दक्षिण आयर्लंडला वेगळी पार्लमेंट देण्यांत आली होती. व आर्थिक, लष्करी, आरमारी सत्ता, पोस्ट खातें हीं साम्राज्य सरकारनें आपल्याच हातीं ठेविलीं होती. पण मागून अर्धें मिळत नाहीं तेव्हां हिंसकून सगळेंच घेण्यास सज्ज झालेल्यांना अर्ध्याकरितां झोळी पुढें करा म्हणणें आतां निव्वळ हास्यास्पद होतें. आयरिश जनतेनें या विलाकडे नुसतें डुंकूनही पाहिलें नाहीं. आयर्लंडमध्ये स्वयंसेवक तरुणांचे अत्याचार व लष्करची दंडुकेशाही यांचे हल्ले प्रतिहल्ले चाललेच असून कोणीच कोणास हार जाईलसें दिसेना. तिकडे ही व्हॅलेरानें अमेरिकन लोकमत अत्यंत प्रधुब्ध केलें. यावेळीं सर्व जगाचे आयर्लंडकडे डोळे लागून राहिले होते. डेल आयरिनच्या तरुण पुढाऱ्यांनीं आयर्लंडमधील ब्रिटिश सत्तेचीं हाडें खिळखिळीं करून टाकलींच होती. जगांत इतरत्रही ब्रिटिशांची नाचव्ही होऊन ब्रिटिश प्रधानमंडळ बावरून गेलें होतें. आयर्लंडांत चालू असलेल्या दडपशाहींत जे लोक पकडून तुरुंगांत टाकले होते, त्यांपैकीं कित्येकांनीं तुरुंगांत राहूनही देशसेवा करण्याचें मनांत आणिलें व 'आम्ही ब्रिटिशांच्या तुरुंगांत अन्नग्रहण करणार नाहीं' असें जाहीर करून प्रायोपवेनाचें व्रत अंगिकारिलें. यानें आयर्लंडच्या प्रश्नाचें महत्त्व सर्व जगांत अधिकच वाढलें. अशा कैद्यांपैकीं प्रख्यात लेखक व कॉर्कचा लॉर्ड मेयर टेरेन्स मॅकस्विनी यानें ७४ दिवसपर्यंत अन्नग्रहण न केल्यानें व्याकुळता येऊन १९२१ च्या मार्चमध्ये

त्याचें प्राणोत्क्रमण झालें. आतां मात्र आयर्लंडचा प्रश्न वाटेल तितकें पडतें घेऊन मिटविणें इंग्लंडला जगांतील आपल्या इभ्रतीच्या दृष्टीनें अत्यवश्यक वाटूं लागलें. त्याप्रमाणें १९२० सालीं अल्स्टरला दिलेल्या बेलफास्ट येथील पार्लमेंटच्या अनावरणप्रसंगीं राजेसाहेबांच्या भाषणांत इंग्लंडनें नमतें व मिटतें घेण्याचें ठरविलें आहे असें सूचित करून थोड्याच दिवसांत आयर्लंडांतील लष्करी सरकारनें डी व्हॅलेराशी युद्धतहकुबीचा करार केला व लॉर्ड जॉर्ज यांनीं डी व्हॅलेरास आयर्लंडचा पुढारी या नात्यानें तहाची वाटाघाट करण्यास लंडनला येण्यास सन्मानपूर्वक आमन्त्रण पाठविलें; व जो स्वातंत्र्याचा लढा आयर्लंडनें यत्नांची शिकस्त करून व शेकडों सुपुत्रांचे बळी देऊन आज शतकानुशतकें चालू ठेवला होता त्या लढ्याची एकदां अखेर होऊन आयर्लंड यशस्वी होणार अशी सर्व जगांतील राष्ट्रांना आशा वाटूं लागली.

डी व्हॅलेरा व लॉर्ड जॉर्ज यांच्या पुष्कळ मुलाखती झाल्या, पण समेटाचें कांहीं चिन्ह दिसना. शेवटीं लॉर्ड जॉर्ज, बोनार लॉ, चर्चिल वगैरे इंग्लंडचे मंत्रि व ग्रिफिथ, कॉलिन्स वगैरे आयर्लंडचे पांच प्रतिनिधी यांची बैठक होण्याचें ठरलें. डी व्हॅलेरा या बैठकीस जावयाचा नव्हता. या बैठकींत वाटाघाट पुष्कळ होऊन शेवटीं इंग्लंडनें अखेरच्या म्हणून घातलेल्या अटी आयरिश सभासदांनीं मान्य केल्या. ग्रिफिथ यास या अटी पसंत नसाव्या असें दिसतें. कारण समेटाची तार डी व्हॅलेरास करतांना “आमच्या डोक्यावर पिस्तुल रोखून अटी गळ्यांत बांधण्यांत आल्या,” असें त्यानें तारेंत म्हटलें होतें. या अटींत अल्स्टर व दक्षिण आयर्लंड यांना वेगळीं वेगळीं पार्लमेंटें देण्यांत आलीं. दक्षिण आयरिश सरकारास ‘आयरिश फ्रीस्टेट’ असें नांव दिलें असून प्रस्तुत समेटास ‘इंग्लिश पार्लमेंटनें दिलेल्या सुधारणा’ असें न म्हणतां आयर्लंडचा स्वतंत्र राष्ट्र असा दर्जा मान्य केल्याचें सूचक म्हणून समेटास ‘ट्रीटी’ अथवा तह असें नांव दिलें होतें; पण प्रत्यक्षतः इंग्लंडच्या अंकितत्वाचा शिक्का म्हणून पार्लमेंटनें आयर्लंडचा मुख्य गव्हर्नर नेमणेचा होता. परराष्ट्रीय

संबंधांतही इंग्लंडशिवाय स्वतंत्रपणे कांहीं करण्यास सत्ता नव्हती. आरमारी व लष्करी सत्ता पांच वर्षेपर्यंत इंग्लंडकडेच राहावयाची होती. एवढ्या मर्यादेच्या आंत मात्र सर्वच बाबतींत पूर्ण स्वातंत्र्य मिळालें. हा 'तह' घेऊन ग्रिफिथ प्रतिनिधी मंडळासह आयर्लंडला परत आला. डी व्हॅलेरास हा तह आवडला नाही. त्यानें डेल आयरेनच्या भरवैठकींत ग्रिफिथ-कॉलिन्सवर अधिकांशकारातिक्रम केल्याचा आरोप केला. पण डेल आयरेनचा कल तह स्वीकारण्याकडे आहे असें पाहून डी व्हॅलेरानें अध्यक्षपदाचा राजीनामा दिला. आपल्यावर तरी वृथा जबाबदारी कशाला, असें म्हणून ग्रिफिथनें 'ट्रीटी मान्य की अमान्य' या मुद्द्यावर नवी निवडणूक केली. तींत लोकनियुक्त बहुमतानें तहाचा स्वीकार करावा असें ठरविलें. तेव्हां १९२२ च्या आरंभी फ्रीस्टेटची रीतसर स्थापना होऊन आर्थर ग्रिफिथ फ्रीस्टेटचा पहिला अध्यक्ष निवडला गेला.

हें अध्यक्षपद फार दिवस अथवा सुखानें ग्रिफिथला उपभोगावयास मिळालें नाही. आयुष्याच्या आरंभापासून दारिद्र्य, काळजी व कष्ट यांत त्याचें आयुष्य गेलें होतें, तसेंच तें शेवटपर्यंतही जावयाचें होतें. त्यानें डी व्हॅलेराशीं समेट करण्याचा प्रयत्न केला. पण 'आयरिश प्रजासत्ताकाखेरीज मी कोणाचाही प्रजाजन होणार नाही, माझे युद्ध अजून चालू आहे' असें त्यानें जाहीर केलें. तेव्हां फ्रीस्टेटनेंही जून १९२२ मध्यें शस्त्र हातीं धरलें. आणि मग ज्या वीरांनीं एक वर्षांपूर्वी खांद्यास खांदा लावून इंग्रजाशीं मोठ्या निकरानें सामना दिला त्यांनीं तितक्याच निकरानें आतां परस्परांच्या माना चिरण्यास सुरवात केली. पहिल्यानें व्हॅलेरास थोडें यश आलें, पण ७।८ महिने सतत झगडा चालवून अखेर फ्रीस्टेटनें बडवाल्यांस शस्त्र खाली ठेवण्यास भाग पाडिलें.

ही यादवी संपेपर्यंत ग्रिफिथ जगला नाही. ऑगस्ट १९२२ च्या १२व्या तारखेस आफिसला निघतांना तो जिना उतरून खाली आला व बुटाची लेस आवळण्याकरितां खाली वाकला, तोंच त्यास रक्ताची गुळणी आली व पुढें अर्ध्या तासानें त्याचा अंत झाला. मरणसमयी त्याचें वय अवघें पन्नास वर्षांचें होतें.

आयरिश राष्ट्रीय स्वातंत्र्याच्या इतिहासांत ग्रिफिथ हा संस्मरणीय पुरुष होऊन गेला यांत शंका नाही. वर्तमानपत्रकार या नात्याने तो तडफदार, विद्वान व चतुरस्र लेखक होता. आयर्लंडसंबंधीच्या कोणत्याही प्रश्नाविषयी आधारपूर्वक माहितीने तो नेहमी बोलू शकत असे. त्याच्या वर्तमानपत्रांवर सरकाराने संकाटावर संकट आणली, पण त्याच्या लेखणीची तोक्ष्णता अथवा मत-प्रचाराचा व वर्तमानपत्राचा हव्यास कधीही कमी झाला नाही. इंगेरीच्या इतिहासांत त्यास आढळलेले स्वावलंबी राजकारणाचे तत्त्व स्वदेशास शिकवून त्याने आयर्लंडच्या राष्ट्रीय इतिहासांत मोठीच क्रांति घडवून आणिली. निःस्त्र प्रतिकाराच्या त्याच्या मार्गाने त्यास त्याच्या ह्यातीत यश मिळाले असते असे वाटत नाही. पण पन्नास वर्षे बंडवाल्यांचा पक्ष अस्तित्वांत असतां विधायक कार्यक्रमाचे अभावी वाया चालला होता, त्यास सिनफेनच्या कार्यक्रमाने मुदलक काम मिळाले. व त्यास आवडत्या राष्ट्रसेवेस तो पक्ष उपयोगी पडला याचे वरेंच श्रेय ग्रिफिथ यासच आहे. महायुद्ध संपल्यानंतर सर्व युरोप खंडांत मोठा दुष्काल पडला व इंग्रज अधिकारी आयर्लंडमधून इंग्लंडमध्ये धान्य वगैरे सामुग्री नेऊ लागले. पण डेले आयरिशच्या अधिकाऱ्यांनी ठिकठिकाणी दुकाने घालून आयरिश शेतकऱ्यांचे धान्य विकत घेतले व आयरिश लोकांसच ते पुरविले आणि मतप्रसार, धाक अथवा दंडुकेशाही यांनी स्वदेशांतून धान्य वाहेर जाण्यास चांगलाच प्रतिबंध केला. या लोकोपयोगी कार्यक्रमाने ब्रिटिशसरकारची इभ्रत आयर्लंडांत कमी होऊन डेल आयरेन आयर्लंडांत फारच प्रिय झाली. आर्थर ग्रिफिथच्या पूर्वी अशा प्रत्यक्ष लोकोपयोगाच्या कल्पना बंडवाल्यांना सुचत वा पटत नसत. प्रत्यक्ष कर्तृत्वाचे फारसे गुण ग्रिफिथमध्ये नव्हते. तो घुम्या, गर्विष्ठ व एकांतवासी होता. मनुष्यस्वभावाचे ज्ञान वेताचेच असल्यामुळे हाताखाली माणसे वागवून त्यांच्याकडून कामे करून घेण्याचे पुढारपण त्याला साधत नसे. पण त्याचे देशप्रेम अलोट होते. तसाच तो निर्लोभी असून एकमार्गी आणि चिकाटीचा होता. म्हणून सर्व जन्मभर मत-

परिवर्तनाचें चेचवट काम त्याच्यानें करवलें. दीर्घकालानें का होईना पण त्याचीं तत्वे लोकांस पटून तीं यशस्वी झालेलीं त्यास पाहतां आलीं हें त्याचें भाग्य व त्याच्या श्रमाचें योग्य पारितोषिक होय.

व्हॅलेरा व ग्रिफिथ यांचा जो शेवटीं मतभेद झाला त्यांत कोणाकडे किती दोष याचा निर्णय देणें बरेंच कठीण आहे. ग्रिफिथच्या दृष्टीनें पाहूं जातां परिस्थिती अशी होती कीं युरोप खंडांत प्रत्येक राष्ट्रास आपले आपलेच प्रश्न अगदीं विकट झाले असून आयर्लंडबद्दल सहानुभूति दाखवण्यास कोणास सवड सुद्धां नव्हती. ब्रिटिशांच्या लष्करी सत्तेपुढें आणखी कांहीं दिवस स्वयंसेवक टिकाव धरूं शकले असते कीं नाहीं याबद्दल कॉलिन्सच साशंक होऊं लागला होता. अमेरिकेची सहानुभूति व्हॅलेरानें बरीच मिळविली होती व मुख्यतः अमेरिकेला खूप करण्याकरितांच इंग्लंडनें नमते घेतलें होतें. एरवीं इंग्लंड इतके नमलें नसतें. तेव्हां मोठ्या कष्टानें मिळालेली संधी वायां दवडून मग ब्रिटिशांच्या तोफा आयर्लंडवर मोकळ्या सोडूं देण्यास ग्रिफिथचें मन तयार होईना; व मिळतें तेवढें आज घेऊन त्यांतच होईल ती देशसेवा करावी असें त्यानें ठरविलें.

उलट, ज्या युरोपखंडांत हॉलंड, बेलजम, सार्व्हेया यांसारखीं लहान राष्ट्रे सुद्धां स्वतंत्र राहतात तेथें आयर्लंडनें माल राहूं नये याचें व्हॅलेरास साहजिक वैषम्य वाटलें. शिवाय आयर्लंडचीं दोन शकलें इंग्लंडनें पाडिलीं ही गोष्ट त्यास असह्यच वाटली. १७८२ चें पार्लमेंट--जें ग्रिफिथला पूर्वीपासून मिळवावयाचें होतें तें--सर्व आयर्लंडास एक होतें. अल्स्टरमध्ये आयर्लंडांतील धनसंपन्न असा वर्ग असून अल्स्टरची भूमिगत संपत्ति अफाट आहे. शरीरावयवांत शीर्षकासारखा महत्त्वाचा असा हा भाग कापून काढून इंग्लंडनें आयर्लंडचा शिरच्छेद केला तो व्हॅलेरा पक्षास सहन झाला नाहीं. 'अल्स्टर व आम्ही आपसांत भांडूं पण तुम्ही मध्यें बोलूं नका म्हणजे आमचें भांडण मिटेल' असें सगळे आयरिश पक्ष पहिल्यापासून म्हणत असत. पण ज्यांना आयर्लंडला होमरूल घ्यायचें नव्हतें त्या कॉन्सर्व्हेटिव्ह पक्षानें ब्रिटिश पार्लमेंटचा अल्स्टरनें केलेला

उपमर्दही सहन करून अल्सरला चिथविलें आणि शेवटीं जेव्हां आयर्लंड हातीं ठेवणेंच अशक्य झालें तेव्हां सोडतां सोडतां आयर्लंडच्या काळजांत खंजीर मारून शेवटीं दुष्टपणानें सूड उगविला.

तहाच्या वेळीं व्हॅलेराचें वर्तन योग्य होतें कीं ग्रिफिथचें वर्तन योग्य होतें याचें उत्तर काहींही असो. गेलीं ६।७ वर्षे बुइल्यम कॉसग्रेव्ह या कर्तृत्ववान व स्वाभिमानी अध्यक्षाने नेतृत्वाखालीं फ्रीस्टेटनें राज्यकारभाराचा गाडा मोठ्या कौशल्यानें चालविला आहे. परराष्ट्रांच्या दरबारीं त्यांनीं वकील ठेऊन आंतरराष्ट्रीय राजकारणांत आपणास मान्यतेचें स्थान मिळविलें आहे. अंतर्गत कारभारांतही शिक्षण, व्यापार, शेती, उद्योगधंदे, यांत चांगली प्रगति केली आहे. संपूर्ण स्वायत्ततेचें व स्वातंत्र्याचें वेड आयरिश लोकांतून अजून गेलें नाहीं व तें कधीं जाणारही नाहीं. असें वाटतें. फ्रीस्टेटचे जबाबदार सरकारी अधिकारीही स्वातंत्र्याच्या गोष्टी जाहीरपणें बोलतात व तहानें आयरिश न्यायकोर्टावर ब्रिटिश प्रिव्हीकौन्सिलकडे आपील ठेविलें असूनही आज आठ वर्षांत एकाही पक्षकारानें प्रिव्ही कौन्सिलकडे आपला दावा नेला नाहीं, तर स्वदेशांतील न्यायासनाकडून मिळालेला न्यायच कसा असेल तसा शिरसाबंध मानिला आहे. नुकतेच फ्रीस्टेटच्या एका प्रधानानें असेंही जाहीर केलें कीं “ एकादा दावा प्रिव्ही कौन्सिलकडे जाऊन त्यावर प्रिव्ही कौन्सिलनें निर्णय दिल्यास त्या निर्णयाची बजावणी आयरिश सरकार मुळींच करणार नाहीं. ” आणि आश्चर्य हें कीं आयरिश सरकारच्या या उद्दाराबद्दल ब्रि. सरकार मूग गिळून गप्प बसलें आहे. अथवा आश्चर्य तरी कसलें ? १९२६ सालच्या साम्राज्य परिषदेनें ‘यापुढें वसाहतींनीं पूर्ण स्वातंत्र्यानें वागावें’ असें घोरण आंखलें असून. ब्रि. सरकारनें यास कृतीनें वेळोवेळीं मान्यता दिली आहे. त्यास अनुसरूनच हाही प्रकार झाला असावा. यावरून आयर्लंडच्या स्वातंत्र्याचा प्रश्न तत्त्वतः नाहीं तरी व्यवहारतः आतां सुटल्यासारखाच झाला आहे असें म्हणता येईल.

मायकेल कॉलिन्स

मायकेल कॉलिन्स याचा बाप ६२ वर्षेपर्यंत अविवाहित होता. पुढे त्याने केट ओब्रायन नामक एका २२ वर्षांच्या तरुणीशी लग्न केले. या विजोड दंपत्यास अपत्येही पुष्कळ झाली. मायकेल हा त्यांचे आठवे अपत्य. मायकेल कॉलिन्सचा जन्म १८९० त झाला. घरची गरीबी असल्याने त्यास शिक्षण असे फारसे मिळाले नाही. त्याने सतरावे वर्षांचे सरकारी नोकरी धरली व ज्युनियर पोस्टल क्लर्क होऊन तो लंडनला आला. पुढे तो मुलकी खात्याकडील हिशेबाचे कचेरीत शिरला. पण सरकारी नोकरीत त्याचे मन रमले नाही. स्वभावाने तो दांडगाईखोर व पराक्रमप्रिय होता. त्यास ऑफिसांतील बैठे काम मानेना. इंग्लंडमध्येच गॅलिकलीगच्या कांहीं लोकांशी त्याची गट्टी जमली व त्यास देशभक्ती आवडू लागली. पुढे तो रिपब्लिकन ब्रदरहुडचा सभासद होऊन १९१५ साली नोकरी सोडून आयर्लंडला परत आला. त्यावेळी तेथे स्वयंसेनिकांची चळवळ जोरात असून कॉलिन्सच्या उत्साही व धाडशी स्वभावानुसार तो एकदम त्या चळवळीस मिळाला. १९१६ साली आयर्लंडांत झालेल्या बंडांत सामील होऊन तो मोठ्या शौर्याने लढला. घरपकडीत इतर बंडवाल्यांसंगती त्यास वेळामध्ये नेऊन बंदीत ठेविले होते. त्या ठिकाणी उत्साह, धैर्य व कर्तृत्व या गुणांनी तो कैदी झालेल्या बंडवाल्यांचा एकदम पुढारी बनला. पुढे सर्व बंडवाल्यांची मुक्तता झाली तेव्हा याचीही सुटका झाली. पराभव व बंदीवास यांनी खचून न जाता त्याचा उत्साह आता अधिकच वाढला होता. बंड होऊन टॉमक्लार्क व इतर पुढारी पकडले गेल्यावर

ट्रॉमफ्लार्क याच्या बायकोने प्रातिनिधिक बंधुसमाजाचें नेतृत्व आपणाकडे घेतलें होतें. तें तिनें आतां सुटून आलेल्या बंडवाल्यांच्या स्वाधीन केलें व बंधुसमाजाची धुरा स्वाभाविकपणें पराक्रमी कॉलिन्स याजवरच येऊन पडली.

एडवर्ड स्पॉट यानें केलेला एक जर्मन कट या वेळीं उघडकीस आला. तेव्हां सिनफेनच्या कार्यकारी मंडळांतील सभासदांनीं आपण आतां पकडले जाणार हें ओळखून आपल्या जागीं दुसरीं माणसें नेमण्याची तजवीज केली व पुढें सरकारी हुकुमाप्रमाणें त्यांस अटक झाली. मायकेल कॉलिन्स याचें नांव कार्यकारी कमिटीवर नव्हतें. तरी सरकारनें कट्याल्यांची जी यादी केली होती त्यांत त्याचें नांव होतें. कॉलिन्सला हें कळतांच त्यानें या घरपकडींतून आपण निसटून जावें असा बेत केला. घरपकडीदिवशीं सकाळीं पोलिस अधिकाऱ्यास चुकविण्याकरितां बराच वेळ तो इकडे तिकडे घुटमळत राहिला. नंतर सायकलवरून तो आपल्या बिऱ्हाडाकडे वळला. दुरूनच त्याला आपल्या बिऱ्हाडाच्या दाराशीं आपणास पकडणाऱ्या पोलिसांची मोटार लॉरी दिसली. तेव्हां रस्त्याच्या दुसऱ्या बाजूरील एका वाड्याच्या दरवाजांतून त्यानें कांहीं वेळ त्या मोटारीवर पाळत ठेविली. नंतर दुसऱ्या एका संशयित माणसास घोक्याची सूचना देण्याकरितां त्यानें सायकलवरून धांव ठोकली. तिकडे सदर इसमास आधींच पकडून नेण्यांत आलेलें त्यास आढळलें. तेव्हां त्याच्याच घरीं कॉलिन्स यानें तळ दिला व दुपारपर्यंत त्यानें त्याच्या घरीं लपून बसून वेळ काढिला. इकडे दुपारपर्यंत वाट पाहून मोटार लॉरी निघून गेली. नंतर कॉलिन्स आपल्या बिऱ्हाडीं परत आला.

सिनफेनचें कार्यकारी मंडळ पकडलें गेल्यावर, सिनफेन व व्हॉलं-टीयर्स या सर्वांत कर्तृत्ववान पुरुष असा एकटा कॉलिन्सच राहिला व मग ओघानेंच सिनफेन, प्रातिनिधिक बंधुसमाज व स्वयंसेवक या सर्व चळवळींचीं सूत्रें कॉलिन्सच्या हातीं येऊन पडलीं. तेव्हां या तीनही चळवळींत एकसूत्रता

उत्पन्न झाली, आणि तीनही चळवळींतील माणसांचा मोठा जमाव एका हातीं वागवून निरनिराळ्या मार्गांनीं कॉलिन्सनें चळवळीस व लोकक्षोभास मोठें भयंकर स्वरूप आणून दिलें. यावेळीं त्याला जें पुढारीपद लाभलें होतें तें त्यानें आपली दानत, हिंमत व शहाणपण या सद्गुणांनींच मिळविलें होतें व स्वतांच्या देहपातापर्यंत त्यानें तें अत्यंत कौशल्यानें व यशस्वितेनें चालविलें. ग्रिफिथ हा विचारप्रवर्तक व मुत्सद्दी होता. डी व्हॅलेरा हा भावनाप्रधान वक्ता म्हणून प्रसिद्ध होता. पण त्यावेळीं कार्यकर्त्यां व धाडशी तरुणांमध्ये स्वार्थत्याग, साहस इत्यादि गुणांची प्रेरणा कॉलिन्सपासूनच झाली. लवकरच तो आपल्या अनुयायांत व एकंदर आयरिश जनतेंत कौतुकाचा व वात्सल्याचा विषय होऊन बसला.

मुख्यतः कॉलिन्सच्या प्रेरणेनें व नेतृत्वाखालीं आयर्लंडांत यावेळीं जी चळवळ झाली व अखेर जीमुळेंच इंग्लंड आयर्लंडला शरण आलें ती चळवळ म्हणजे आयर्लंडमधील ब्रिटिश सरकारविरुद्ध आयरिश तरुणांनीं चालविलेलें गनिमी काव्याचें युद्ध होय. १९१८ सालच्या पार्लमेंटच्या निवडणुकींतील अभूतपूर्व यश मिळाल्यानंतर सिनफेन पक्षानें डेल एरिनची स्थापना केली. डेल एरिननें राज्यकर्तृत्वाची जबाबदारी अंगावर घेऊन ग्रिफिथचा सिनफेन कार्यक्रम ताबडतोब हातीं घेतला. व ही संस्था आयरिश लोकांत एकदम लोकप्रिय होऊन, आयर्लंडचें कायदेशीर सरकार इंग्लंडमध्ये होतें तरी आयर्लंडांतील जनता व स्थानिक स्वराज्य संस्था यांनीं डेल एरिन ; हेंच आपलें स्वायत्त सरकार होय असें हळूहळू प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्षपणें मानण्यास सुरवात केली.

इंग्रज सरकारास आयर्लंडांत आपलें राज्य चालवायचें तर डेल एरिनचें हें वर्चस्व सहन करणें अशक्यच होतें. म्हणून डेल एरिनचें सामर्थ्य हाणून पाडण्याकरितां कॉलिन्स, कॅथल भ्रूगा व मुलकाही या पुढाऱ्यांस पकडण्याचें सरकारनें ठरविलें व दडपशाही करण्याकरितां लष्करी उपाय योजण्याची तयारी चालविली. सरकारी गोटांत पडद्याआड घाटत असलेल्या या कारस्थानाची

शुणगुण स्वयंसेवकांस लागतांच त्यांनीं प्रतिकार करप्याचा घाट घातला व येथ-
पासून (१९१९) आयर्लंडांत कधीं झालें नव्हतें असें भयंकर गनिमी
युद्ध स्वयंसेवकांनीं सरकारशीं सुरुं केलें. सरकारचे जणूं “ डोळे
व कान ” म्हणजे जें गुप्तहेरखातें त्यावर स्वयंसेवकांनीं प्रथम हात टाकला.
सरकारी नोकरांतून निघालेला क्लिनलेस नामक पोलिस स्वयंसेवकास आपले-
पणा दाखवून सरकारांत चहाडी करी. त्यास एका स्वयंसेवकानें गोळी घालून
ठार केलें. तसेंच डब्लिनच्या ‘ जी ’ डिव्हिजनमधील कांहीं हलकट व दुटप्पी
पोलिसांना गुप्तपणें गोळ्या घालून ठार करण्यांत आलें. सोलोहेडवेग येथें एका
दारुगोळा घेऊन जाणाऱ्या पोलीसांच्या टोळीवर स्वयंसेवकांनीं अचानक छापा
घालून सर्व दारुगोळा लांबविला. तेव्हां गनिमी युद्धाची ही आग लवकरच
सर्व देशभर भडकली. व प्रत्येक धाडशी तरुण स्वयंसेवक म्हणवून घेऊन आपल्या
पिस्तुलास देशभक्तीचें काम शोधूं लागला. पोलीसांना सतावण्याचें धोरण स्वयं-
सेवकांनीं मोठ्या नेटानें चालविलें. खेड्यापाड्यांतील पोलिसांचे खून करून
किंवा त्यांस पिटाळून लावून त्यांच्या बराकी त्यांनीं भस्मसात् केल्या. सरका-
रास या प्रकाराची एवढी दशहत बसली कीं त्यांनीं खेड्यापाड्यांतील पोलीस
अजीवात उठवून त्यांची मोठ्या शहरांतून स्थापना केली. पण पुढें नवीनच
भीति उत्पन्न झाली. ऐन तारुण्यांत घरादाराची आस सोडून व प्राण संकटांत
घालून विलक्षण धाडसानें स्वदेशाकरितां स्वयंसेवकांनीं चालविलेलें युद्ध पाहून
पुष्कळ ऐरिश पोलिसांत देशभक्तीचें वारें शिरलें. पोलिसांच्या कांहीं टोळ्या
स्वयंसेवकांस उघडपणें मिळाल्या. दुसऱ्या कांहीं गुप्त मदत करूं लागल्या. ऐरिश
पोलिसांची संख्या फार मोठी होती. या सर्वांवरचाच आतां ब्रिटिश लष्करी
अमलदारांचा विश्वास उडाला व म्हणून ऐरिश पोलिसांच्या पुष्कळ तुकड्या
भराभर कमी करण्यांत आल्या आणि त्यांच्या जागीं स्कॉटिश व इंग्लिश पोलिसांची
भरती झाली. पण कमी झालेल्या पोलिसांनीं स्वयंसेवकांची संख्या अधिकच
फुगली. त्यांचें बळ वाढल्यामुळें त्यांनीं सरकार पक्षास अधिक यशस्वितेनें तोंड
दिलें.

१९१९ च्या फेब्रुवारीत डी व्हेलेरा तुरुंगांत असतां कॉलिन्स व हॅरी बोलंड यांनी राती गुप्तपणे त्यांस तुरुंगांतून पळवून लावले होते. व्हेलेरा पुढे अमेरिकेत गेला व त्याने स्वयंसेवकांच्या या धुमाकुळीस पैशाचा पुष्कळ पुरवठा केला.

या १९१९-२१ सालांत आयरिश स्वयंसेवकांनी स्वरोस्वर अद्वितीय स्वार्थत्याग व शौर्य दाखविले. सरकारी सैन्याचे मानाने त्यांची संख्या अत्यल्प होती. साधनसामुग्री तर अगदीच थोडी असे. घरांत बायका-मुलांनी केलेले बांबगोळे, हलक्या दर्जाचे रिव्हॉल्वर कांहीं किरकोळ मशिनगन्स एवढ्या शस्त्रांवर मुठीत प्राण धरून त्यांना अहोरात्र धावपळ करावी लागे. पण या तुटपुंज्या साधनांनी त्यांनी सरकारास अगदी जेरीस आणले. कॉर्कमध्ये लष्करी कायदा पुकारून सरकारने जो नागरिक सशस्त्र दिसेल अथवा सशस्त्रास जो मदत करील त्यास गोळी घालण्यांत येईल असा जाहीरनामा लावला. तेव्हां प्रतिक्रिया म्हणून माक्रून गांवाजवळ आठ मोटार लॉच्यांवर स्वयंसेवकांनी छापा घातला आणि त्यांपैकी सात गाड्यांतील मदत सैनिकांची गोळ्या घालून सर्रास कत्तल केली. फक्त एक गाडी मात्र निसटून कत्तलीची बातमी सांगण्यास परत ठाण्यावर गेली. इतरत्र डब्लिन, डिप्पेरेरी, लिमरिक, मेयो या सर्व ठिकाणी किरकोळ चकमकी झडत. पण झगड्याचा स्वरा भर कॉर्कमध्ये होता. कॉर्कमध्ये स्वस्थता करण्याकरितां जनरल स्ट्रिकलंड हा डिसेंबर १९२० पासून एकसारख्या मुदतीवर मुदती मागून घेत होता. याच कॉर्कचे एका लॉर्ड मेयरला अधिकाऱ्यांनी छापा घालून ठार मारले व त्याच्या भागून आलेल्या टेरेन्स मॅक्स्वनी या निस्सीम देशभक्तास सरकारने तुरुंगांत घातले. पण तुरुंगांत अन्नत्याग करून ७४ दिवसांनी या वीराने स्वदेशाचे चरणी देह अर्पण केला. या सर्व प्रकारांनी कॉर्कमधील धामधूम थांबण्याचे वाजूस राहून आयर्लंडच्या असंतोषाच्या ज्वाळा सर्व जगभर दिसू लागल्या. आयर्लंडच्या वीरत्वाबद्दल सर्व जगांत आदर आणि दुःखाबद्दल सहानुभूति उत्पन्न झाली व इंग्लंडविरुद्ध अमेरिकन लोकमत विशेष खवळून गेले.

झगडा जसा वादत चाल्ला तसे अधिकारी अधिकच क्रूर झाले. जनतेचा स्वयंसेवकांस पाठिंबा आहे असे पाहून त्यांनी संशयित घरावर दरोडे घालून लुटालुटी सुरू केल्या, सापडतील तेथे स्वयंसेवकांचे खून केले व सत्तेच्या जोरावर इतरही अनन्वित प्रकार केले. पण जनतेने भेदरून न जातां स्वयंसेवकांची बाजू अधिकच उचलून धरली. त्यांनी स्वयंसेवकांस सर्व प्रकारे मदत केली. लागला तेव्हां, अन्न व दारुगोळ्यास जनतेने पैसाही दिला. स्वयंसेवकांस वांचविण्याकरितां घरंदाज स्त्रीपुरुषांनीही कित्येकदां त्यांस आपल्या घरांत लपवून पोलिसास दारांतूनच वाटेस लावले.

या भयंकर संग्रामांत कॉलिन्स याने नेमके कोणते काम केले याचा कागदोपली पुरावा मिळणे किंवा आजवर शाश्वत ठेवला असणेही अशक्य आहे. पण या सर्व युद्धाचा कल्पक व धोरणाचा योजक कॉलिन्सच होता हे समकालीनांस व सहकाऱ्यांस ठाऊक आहे. जर्मनीस ज्यांनी आपल्या सामर्थ्याने पालथे घातले त्यांच्याशी उघड संग्राम करून आपला निभाव लागणार नाही हे कॉलिन्स जाणून होता. म्हणून लपून छपून गोळ्या चालवून, बॉम्ब फेकून, लहान मोठे छापे घालून व दारुगोळा पळवून पुन्हां दुसऱ्या छाप्यास पाळत ठेऊन तयार असावे व अशा प्रकारे सरकारास जिकीरीस आणावे अशी गनिमी काव्याची लढाई त्याने आपल्या कल्पनेने वसविली. ग्रिफिथ यांस ही हाणामारीची व चोराचोराचा पद्धत पसंत पडणे शक्यच नव्हते आणि डेल आयरिनचा उपाध्यक्ष व मुख्य सूत्रधार ग्रिफिथच असल्याने डेल आयरिन या चळवळीच्या वाऱ्यासही उभी राहिली नाही. स्वयंसेवक संस्थेच्या कार्यकारी कमिटीने कॉलिन्सची ही योजना फेटाळली. पण एवढ्याने कॉलिन्स नाउमेद झाला नाही. लहानपणापासून गुंडपणाची त्याला सवय होती. व परकरलेले सत्कार्य तडीस लावण्यास अवश्य ते जोमदार कर्तृत्व गाजवितांना बारीकसारीक पापपुण्याची अथवा अखेर यशापयशाची किचकट विचिकित्सा करित बसण्याइतका तो हाळवा अथवा सूक्ष्म नव्हता. स्वयंसेवक कमिटीने

त्यास फेटाळले तरी खुद्द स्वयंसेवकांचें आपणास भरपूर पाठवळ आहे हें तो जाणून होता. घाडस व पराक्रमप्रीती यांच्या जोरावर त्यानें स्वयंसेवकांसह इंग्रजाशीं गनिमी युद्धांत उडी घातली; तेव्हांपासून तहानें युद्धाचा शेवट होईपर्यंत कॉलिन्सच या युद्धाचा सूलधार होता. त्याचेपासूनच स्वयंसेवकांस स्फूर्ति मिळाली व त्यांच्याच कल्पनेनें व योजनेनें वेळोवेळच्या योजना फलित झाल्या. आयरिश जनतेस व इंग्रजास त्यानें आपल्या कर्तव्यगारीनें आयरिश राष्ट्रचें लष्करी सामर्थ्य मूर्तिमंत प्रगट करून दाखविलें. खेड्यापाड्यांतून पोलीस व लष्करची सत्ता पार नाहीशी झाली. सरकारी न्यायकोर्टांना कोणी विचारीनास झालें व डेल एरिनची सत्ता जनतेनें उघडपणें मान्य केली. सरकारला तर कॉलिन्सचें नुसतें वेड लागलें होतें. कॉलिन्स हातीं सापडावा म्हणून सगळ्यां अनेकदां वक्षिणें लावलीं, स्पेशल अधिकारी नेमले, पण त्यांस त्यानें दाद दिली नाही. पोलीस कोणत्याही घरांत झडतीस गेले कीं प्रथम कॉलिन्स आहे का तें पहात. आंथरणें उलगडून त्यांत कॉलिन्सला हुडकीत. एकाच वेळीं चार निरनिराळ्या ठिकाणीं कॉलिन्स आहे अशी बातमी येऊन शिपाई चारही ठिकाणीं धावत जात व मग कॉलिन्स माल भरपोलीसठाण्यासमोरून ओळखला न जातां सायकलवरून भरारी मारून केव्हांच निघून जाई. कित्येकदां तो त्यांच्या अगदीं हातांत सापडूनही निसटून गेला. इंग्रजांचें सर्व पोलीसखातें व गुप्तहेरखातें त्यानें व त्यांच्या स्वयंसेवकांनीं सपशेल धाव्यावर बसविलें. इतकेंच नव्हे तर आपलेंच गुप्तहेरखातें त्यानें आतां सरकारच्या मागे लावलें होतें; व अधिकाऱ्यांच्या योजना घाटत असतांच झडप घालून पुष्कळदां त्यानें त्या उलथून पाडल्या. आर्थर ग्रिफिथ याचा सिनफेन कार्यक्रम व डेल एरिनची स्थापना यांनीं लोकांच्या राजकीय विचारांत क्रांती घडविली होती. पण देशसेवेचा हुरूप, स्वार्थत्याग व इंग्रजी सत्तेविषयीं तिटकारा हे गुण आयरिश जनतेत जे उत्पन्न झाले ते, कॉलिन्स यानें आपल्या सवंगड्यांसह ब्रिटिश सत्तेशीं झुंज खेळून तिचीं हाडे खिळखिळीं करून दाखविलीं त्यामुळे

उत्पन्न झाले. देशांतलि कर्त्या पुरुषास कॉलिन्सच्या या यशस्वितेची जाणीव होती. तहानंतर १९२२ च्या जानेवारींत डेलचें अधिवेशन सुरु असतां “ गेल्या युद्धांतलि जेता पुरुष कॉलिन्स होय ” असें म्हणून ग्रिफिथनें प्रेमानें कॉलिन्सचें अभिनंदन केलें.

डी व्हॅलेरास लॉइड जॉर्जचें बोलावणें येण्यापूर्वी कॉलिन्सबरोबर प्रधान-मंडळानें मध्यस्थाकरवीं समेटाची वाटाघाट चालविली होती. तह ठराविण्यास गेलेल्या शिष्टमंडळांत त्याची नेमणूक झाली. एकंदर परिस्थिति पाहून त्यानें तहास मान्यता दिली. शेवटीं फ्रीस्टेटची स्थापना होऊन डी व्हॅलेराशीं लढण्याचा प्रसंग आला. तेव्हां त्याला फार दुःख झालें. तरी निष्ठुर कर्तव्यास तोही निष्ठुर झाला. पण यापुढें आणखी पुष्कळ दिवस देशसेवा करणें त्याच्या नशिबी नव्हतें. आर्थर ग्रिफिथच्या मृत्यूनंतर १० च दिवसांनीं म्हणजे ता. २२ ऑगस्ट रोजी तो डी व्हॅलेराच्या एका टोळीशीं लढत असतां मारला गेला.

आयुष्याच्या ऐन उमेदींत राज्यकर्तृत्वाची मिळालेली जबाबदारी पार पाडून दारविण्याचें भाग्य त्यास लाभलें नाहीं हें त्याचें, तसेंच त्याच्या राष्ट्राचें दुर्दैव होय. पण सुसरीनें गिळलेलें माणिक तिचें पोट फाडून हिसकून घ्यावें, त्याप्रमाणें रणवहादर इंग्रजांच्या मगरमिठींतून स्वदेशास स्वातंत्र्य मिळवून देण्याचें जें साहस-तिशी वृत्तिशीच्या तरुण वयांत-कॉलिन्सनें करून दारविलें तेवढ्यानेंही त्याची कीर्ति जगांत निःसंशय अमर झाली आहे.

डी व्हॅलेरा

डी व्हॅलेरा हा जन्माने अमेरिकन आहे. त्याची आई आयरिश होती. बाळपणापासून तो आईचे माहेरी: आयर्लंडमध्ये येऊन राहिला होता. त्याला युनिव्हर्सिटीत शिक्षण वगैरे चांगले मिळाले. तो बी. ए. बी.एस सी. झालेला आहे. गणित हा त्याचा आवडता विषय असून तो १९१० साली गणिताच्या प्रोफेसरीचे काम करित होता. राजकारणाची गोडी अथवा राजकीय विषयांचा शास्त्रीय अभ्यास त्याने कधीच केला नव्हता. पण स्वभावतः त्याचे अंतःकरण प्रेमळ, उदात्त व भावनाप्रधान असल्यामुळे आयरिश रिपब्लिकन ब्रदरहुडच्या उच्च राजकीय आकांक्षा त्यास पटून त्याच्या अंतःकरणांत देशभक्ति उत्पन्न झाली. तो या ब्रदरहुडचा सभासद झाला व लवकरच स्वयंसेवक चळवळीत प्रामुख्याने भाग घेऊन लागला. ब्रदरहुडमध्ये बंडासंबंधी वाटाघाट चालली असता बंड करू नये असे त्याने मत दिले. पण शेवटी बहुमताने बंडाचा निश्चय केल्यावर तो बंडात सामील होऊन शौर्याने लढला. बंडवाल्यांनी शस्त्रे खाली ठेवावी असे ठरविले तरी अगदी अखेरपर्यंत त्याने शस्त्रत्याग केला नाही. बंडानंतर त्यास मृत्यूची शिक्षा झाली होती, पण पुढे ती रद्द झाली. १९१७ च्या जूनमध्ये लॉर्ड जॉर्ज यांनी सर्वपक्षीय परिषदेस अनुकूल वातावरण निर्माण करण्याकरिता त्यास सोडून दिले. त्यावेळी बंडातील पुढारी म्हणून लोकांना तो फारच प्रिय व पूज्य झाला. सिन्फेन पक्षाने त्यास क्लेअर कौन्सिलचे पार्लमेंटकरता उमेदवार म्हणून उभे केले.

वेथें तो प्रचंड बहुमतानें निवडून आला. ग्रिफिथनें सिनफेन पक्षाचें अध्यक्षपद आपण होऊन त्यास दिलें. त्यानें व्याख्यानांचे दैरे काढून प्रजासत्ताक पक्षाचा मत-प्रचार सुरू केला. १९१८ सालीं त्यास पुन्हा शिक्षा झाली. कॉलिन्सच्या सहाय्यानें १९१९च्या फेब्रुवारींत तो तुरुंगांतून निसटला. व्हॅलेरा पुढें अमेरिकेंत गेला. तेथें त्यानें केलेली कामगिरी अद्वितीय आहे. तो धिप्पाड, उंच व देखणा असून भावनोद्दीपक वक्ता आहे. त्यानें सर्व अमेरिकाभर हिंडून शेकडों सभा-भरविल्या. लाखों लोकांसमेर व्याख्यानें दिलीं. आयरिश पारतंत्र्याची अर्थिक व शुष्क चर्चा करीत न बसतां अमेरिकनांच्या अंतःकरणांत रुजलेल्या राष्ट्रीय स्वातंत्र्याच्या भावनेस त्यानें आपल्या अमोघ वक्तृत्वानें खळबळून इतकें प्रक्षुब्ध केलें कीं इंग्लंडला जगांतील आगली इम्रत बुडाली असें वाटूं लागलें. इंग्लंडनें विरुद्ध बाजू मांडण्यास आपले वक्ते अमेरिकेस पाठविले. परंतु स्वातंत्र्यप्रेमानें काळीज पिळवटून बोलणाऱ्या या वीरापुढें ब्रिटिश मुत्सद्यांचें नीरस साम्राज्यसमर्थन फिकें पडलें असल्यास नवल नाहीं. अमेरिकेमध्ये व्हॅलेरानें आयरिश रिपब्लिकच्या नांवानें हजारों डॉलर्स कर्ज मिळविलें. या पैशाची मदत नसती तर कॉलिन्स यास आयर्लंडांतील लढा चालवितां आलाच नसता. अमेरिकेंतून आयर्लंडांत परत आल्यावर लॉर्ड जॉर्ज याच्या आमंत्रणावरून समेटाविषयी बोलणें करण्यास व्हॅलेरा इंग्लंडांत गेला. भेटांत समेटाचें चिन्ह दिसेना. पुढें आयर्लंडमधून गेलेल्या शिष्टमंडळानें जो तह आणला तो त्यास पसंत पडला नाहीं. त्याकरितां प्रस्थापित फ्रीस्टेटशी ह्यानें उघड युद्धही केलें. पण फ्रीस्टेटनें सात आठ महिन्यांतच त्याचा मोड केला आणि नाइलाज झाला तेव्हां त्यानें शस्त्र खाली ठेवलें.

व्हॅलेरा ह्यात असून त्याची आयर्लंडचें प्रजासत्ताक स्थापण्याची चळवळ चालूच आहे. तह झाला तेव्हां त्याला स्वतंत्र प्रजासत्ताकच जरी हवें होतें तरी ज्या अर्थी तडजोडीस मान्यता देऊन स्वतः तो लॉर्ड जॉर्जकडे गेलाही होता त्याअर्थी निवळ प्रजासत्ताकाचा हट्ट सोडण्यास तो तयार झाला होता हें उघड आहे. त्यानें स्वतः एक योजना तयार केली असून तिला तो 'एक्सटर्नल ॲसो-

सिएशन' (इंग्लंडशीं बहिःसंबंधाची योजना) असें म्हणे. ही योजना पास झाली असती तर दोन्ही राष्ट्रे समान दर्जाची ठरली जाऊन समेटास 'ट्रीटी'—तह हें नांव दिलें गेलें तें सार्थ झालें असतें. पण झालेल्या 'तहांत' इंग्लंडच्या वर्चस्वाची खूण म्हणून इंग्लंडचा गव्हर्नर आयर्लँडवर लादला गेलाच. शिवाय अल्स्टरची कड घेऊन इंग्लंडनें भौगोलिक व सांस्कृतिक दृष्ट्या एकजीव असलेल्या आयरिश राष्ट्राचीं दोन शकलें करून आयर्लँडांत उत्पन्न झालेला गृहकलह स्वराज्या-नंतरही कायम राहावा अशी तजवीज केली. इंग्लंडनें अल्स्टरला मदत करणार नाहीं असें सांगून दक्षिण व उत्तर आयर्लँडचा तंटा आपसांत मिटविण्यास सवड दिली असती तर अल्स्टरला दक्षिणेपुढें नमावें लागलें असतें व मग सर्व देशास एकच पार्लमेंट या अटीवर १७८३ चें ग्रॅटन पार्लमेंट म्हणजेच द्विदल राजसत्ता पत्करण्यास व्हॅलेरा तयार झाला असता असें वाटतें.

फ्रीस्टेटविरुद्ध व्हॅलेरानें केलेल्या युद्धाबद्दल जगभर त्याचे विरुद्ध टीका झाली. पण प्रत्येक राष्ट्रांत त्याचें समर्थन करणारें लोकमतही बरेंच मोठें आहे. कांहीं असलें तरी १९१७ नंतर सिनफेन, प्रजासत्ताक, मजूर वगैरे सर्व पक्षभेदांचीं व मतामतांची मोट बांधून त्यानें आपल्या वक्तृत्वानें, घडाडीनें व कांहींशा विभूति-मत्तेनें आयर्लँडच्या स्वातंत्र्यभक्तीस जी विलक्षण भरती आणली व अमेरिकन लोकमत आपणांस अनुकूल करून घेतलें तें इंग्लंडला नमविण्यास पुष्कळच कारणीभूत झालें यांत संशय नाहीं. हल्लीं बंडाचा नाद सोडून देऊन सदनशीर मार्गानें तो स्वातंत्र्याची चळवळ त्याच्या नेहमीच्या हुरूपानें व घडाडीनें करीतच आहे. फ्रीस्टेटच्या चालू अमदानींत आयरिश लोकमताचा काटा जो एकसारखा स्वातंत्र्याकडे झुकता राहिला आहे त्यास व्हॅलेराची चळवळ ही पुष्कळच कारण झाली आहे.